

HET NABESTAANDENHUIS

Reference to the front page:

Maria van Kesteren (1933) woodturner:

(Exhibited in het Gemeente museum in The Hague and museum Tot Zover in Amsterdam)

The object of Maria van Kesteren on the front page is from a series of objects by her that the fashion house Hermes has reproduced in large format. More about her work is written on page 82.

Verwijzing naar de voorpagina:

Maria van Kesteren (1933) is houtdraaister:

(Tentoongesteld in het Gemeente museum in Den Haag en museum Tot Zover in Amsterdam)

Het werk van Maria van Kesteren op de voorpagina is van een serie objecten van haar hand die het modehuis Hermes in groot formaat liet reproduceren. Over haar werk staat meer geschreven op pagina 82.

A note concerning the English text!

Since there is no one-to-one translation for the Dutch word “nabestaanden”, I also use the Dutch word Nabestaanden in the English text. Nabestaanden occur in the following three variations;

Nabestaanden, are people who have lost someone (dear).

Het Nabestaandenhuis, a house for those who have lost someone (dear).

Het Nabestaandencafe, a cafe for those who have lost someone (dear).

Abstract

Death is universal, but the way we deal with it is diverse and ever changing. For a period of time there was a taboo around death in the Netherlands. Nowadays we live in an accelerating individualistic society which means that there is no space/ time to reflect on loss.

Gradually, specialists as well as nabestaanden discover that this can lead to mental health problems. Unprocessed sadness can have consequences.

To break the taboo it is important that death becomes negotiable again. Het nabestaanden huis is a place where relatives are helped, enabling them to develop the power to cope with loss.

This research report examines the demand for the new function het nabestaanden huis and the architectural wishes for het nabestaandenhuis.

Through interviews with experienced experts from mourn related jobs, the demand for het nabestaandenhuis was confirmed. The case studies and the interviews together led to four architectural themes; transition, repetition, orientation and temptation that will be included in the design of het nabestaandenhuis.

De dood is een universeel gegeven, echter de manier waarop we er mee omgaan is divers en veranderlijk. Voor een periode lang heerste er in Nederland een taboo rond de dood. Het leven in een versnellende individualistische samenleving, maakt dat er geen ruimte/ tijd is om stil te staan bij verlies.

Langzamerhand komen steeds meer specialisten en ook nabestaanden erachter dat dit kan lijden tot mentale gezondheidsklachten. Onverwerkt verdriet kan gevolgen hebben.

Om dit te doorbreken is het van belang dat de dood weer bespreekbaar wordt. Het nabestaandenhuis is een plek waar nabestaanden geholpen worden om hen in staat te stellen de kracht te ontwikkelen te leren omgaan met verlies.

In dit onderzoeksverslag wordt de vraag naar de nieuwe functie het nabestaandenhuis getoest en onderzoek gedaan naar de architectonische wensen voor het nabestaandenhuis.

Doormiddel van interviews met ervaren specialisten uit het werkveld rouw werd de vraag naar het nabestaandenhuis bevestigd. De casestudies en de interviews hebben samen gelijid tot vier architectonische thema's; overgang, repetitie, orientatie en verleiding die zullen worden meegenomen in het ontwerp van het nabestaandenhuis.

Table of content | Inhoudsopgave

Abstract	5
Table of content	7
Introduction	9
Maggie center	10
Research question	12
Method	13
List of interviewee	15
Text in Dutch	17
Inleiding	18
Maggie center	19
Onderzoeksvraag	19
Methode	20
Research results	22
Jose	24
Petra	30
Maarten	34
Esmee	38
Michael	42
Jeanine	46
Mariek	50
Roosenberg Abbey	54
Cemetery Zuiderhof	62
Crematorium Statie Stuifduin	70
Fascination	78
Conclusion	90
Epilogue	94
Appendix	99

HOE LAAT JE LOS WAT JE WILT HOUDEN,
HOE ACCEPTEER JE EEN GEMIS.
HOE NEEM JE AFSTAND VAN HET OUDE,
WANNEER HET NIEUWE EENZAAM IS.

- Martin Gijzemijter

HOW DO YOU LET GO WHAT YOU WANT TO KEEP,
HOW TO ACCEPT A LOSS.
HOW DO YOU DISTANCE YOURSELF FROM THE OLD,
WHEN THE NEW IS LONELY.

- Martin Gijzemijter

"We experience death in three phases; the first phase is the end of life, a period of being sick. If the end does not come suddenly, the deceased must be released. In practical terms this means that the bed and all other necessary attributes for the care of the deceased must be removed. Phase two, the final of life or the funeral. It is important for loved ones that they fully experience this final. And finally the third phase, the piece that you have to get up and move on. Sometimes you do not have to get up and you stay still. Or you continue and even jump in a roller coaster. And after that roller coaster you can find yourself again in five years because you parked it for a while. Because life is busy, because you are young and because all young people, if they lose someone dear, show us that life goes on. This is how it works in life that we continue, he/ she has stopped living and we must continue. Living with loss is an art."

- Interviewee Petra van der Meer

"Afscheid nemen doen we in drie fases; de eerste fase is het levenseinde, een periode van ziek zijn. Als het einde niet plotseling komt dan moet de overledene worden los gelaten. Praktisch houdt dit in, het bed en de benodigde attributen voor de verzorging van de overledene moeten weg. Fase twee, de finale van het leven ofwel de uitvaart. Voor naasten is het van belang dat zij deze finale ten volle beleven. En tot slot de derde fase, dat je weer moet opstaan en verder gaan. Soms hoeft je ook niet op te staan en blijf je nog even zitten. En soms ren je verder en spring je zelfs in een achtbaan. En na de achtbaan kun je jezelf na vijf jaar weer tegen komen omdat je het even geparkeerd had. Omdat het leven druk is, omdat je jong bent en omdat alle jonge mensen, als die iemand verliezen die ze dierbaar is ons laten zien dat het leven doorgaat. Zo werkt het ook in het leven, dat wij door gaan, hij/ zij is gestopt met het leven en wij moeten door. Het leven met verdriet dat is een kunst."

- Petra van der Meer, geïnterviewde

<https://martingijzemijter.nl/content/gedichten/gemis-accepteren-dichtgedachten-789/>

Introduction

Death as part of life. Even though death is universal, the way we deal with it is diverse and changing. Death challenges people to deal with a very irrational and disruptive event that naturally raises questions. It is to death that the living must answer.

Over time, questions and answers have been influenced, a brief overview as an introduction: For centuries, death was part of everyday life. People accepted that they would die and prepared for the inevitable end. Adhering or not to habits and or practices of faith and culture. Death was visible, right throughout daily life. For example in clothing regulations in memory of the deceased. For the widow or widower a period of mourning of one year and six weeks generally applied. Recognizable by the clothing in black / gloomy colors and the few or adapted accessories.

Restrained, invisible, is the death after the many victims of the second world war. There is no time to reflect about the loss or to commemorate the dead, all energy goes to the rebuilding of our existence. Death no longer is a part of life.

Death remains invisible in the late 1960s, but contrary to the years before, the death is becoming increasingly scarce. The loss of a loved one is a tragic and emotional break that pulls the deceased away from society, away from family and friends. Public mourning is suppressed and is only expressed in private. Ceremonies become discreet and less emotional. Contact with the deceased is kept to a minimum. Death has become a total taboo, a transitional ritual that must remain unspoken.

Since the end of the 1970s, an alternative movement emerged that opposes the "dehumanization" of death, the prevailing taboo. This movement has been initiated by the following evolutions: increasing aversion to religious institutions, the aging of the population, the individualization and acceleration of society and the rise of psychology. The rise of psychology has given the dying person certain "rights": the right to information, to dignity, to personal choices. The evolutions together have ensured that the rules concerning farewell and the comfort of a life after death are in danger.

People will have to deal with death at some point in their lives. They will have to negotiate ways to cope with the loss of a loved one and face their own mortality. Making "death" part of life again will improve mental health of dying and nabestaanden.

My project, 'het nabestaandenhuis', is a place where nabestaanden are helped to develop the power to cope with loss. Making death negotiable, so that death will occur less disruptively. You can avoid questions by giving the answers. Making death part of life again.

Maggie center, Manchester

Foster + Partners - a place of refuge

"The design aims to establish a domestic atmosphere in a garden setting and, appropriately, is first glimpsed at the end of a tree-lined street. Which provides a garden retreat, a space for people to gather, to work with their hand and enjoy the therapeutic qualities of nature and the outdoors. To create a building that is welcoming friendly and without any of the institutional references of a hospital - a light filled, homely space where people can gather, talk or simply reflect."

<https://www.fosterandpartners.com/projects/maggie-s-manchester/>

Maggie - center:

Margaret Keswick Jencks, A terminally ill woman who had the notion that cancer treatment environments and their results could be drastically improved through good design.

Maggie's notion inspired me to develop het nabestaandenhuis. Instead of specifically for cancer is het nabestaandenhuis, like the name says for nabestaanden or future nabestaanden. In both cases it's about mental health. The purpose and results of the fourteen maggie centers in the UK are:

"The purpose of a Maggie's Center is to provide support to people with the uncertainty they feel when they are diagnosed with cancer. Maggie's helps them to participate in life again with or after cancer. Maggie's helps them to become more resilient and enable them to develop the power to cope with their illness. Maggie's helps people to pick up daily life again by exchanging experiences and offering professional help."

Their success, can be attributed to the architectural placebo effect - a building while not wholly capable of curing illness, can act as a secondary therapy, a feedback therapy".

- Charles Jencks

<https://www.maggiescentres.org/about-maggies/>

Research question:

How can we as architects implement the interactions between the dimensions social, time and space in a design that supports with the loss of a loved one as learn to live with loss?

My project, het nabestaandenhuis is a place where relatives are helped, to develop the power to cope with loss of a loved one.

To achieve this goal, to make het nabestaandenhuis a place to accompany mourning. The following research question will provide support during the research:

How can we as architects implement the interactions between the dimensions social, time and space in a design that supports with the loss of a loved one as learn to live with loss?

The research question contains three dimensions;

Social I am interested in the extent to which we want to enter into the grieving process individually or in groups. Do these groups consist of; family members, friends or strangers? What is the target group for het nabestaandenhuis?

Time We live in an accelerating society, do we actually take the time to reflect on loss and to commemorate a loved one? How will het nabestaandenhuis contribute to reflect on loss and to commemorate a loved one?

Space Which spatial elements will be of influence to make het nabestaandenhuis/ a place for nabestaanden, in order to make mourning, loss and death accessible?

In the next chapter, the method describes how the research is structured in order to be able to answer the research question after the implementation of this method.

Method

The Maggie center and various initiatives that are already committed to the negotiability of death and mourning in the Netherlands have inspired and convinced me to investigate the feasibility of het nabestaandenhuis.

By means of interviews with employees of existing initiatives - people who work with loss or mourning. I wanted to test the feasibility of my project, discuss the target group and how death can become more negotiable. An overview of the interviewees is shown on page 15. In addition, I want to find out during these conversations what expectations the interviewee has of het nabestaandenhuis. If it became their working environment, what do they expect from the architectural design and how do they think that the nabestaanden want to experience a space.

I opted for (mourning) professionals because they are the people who deal with mourning and / or the nabestaanden on a daily basis. They are mostly employed by young initiatives that do not yet have their own location and are not yet widely known. For me het nabestaandenhuis will act as an umbrella function. Where space can also be offered for other initiatives. Initiatives around mourning, preparing dying or future nabestaanden for the funeral. Het nabestaandenhuis as a future workplace for those interviewed.

I also chose for this group that works with mourning because they can convince me or prevent me from increasing the negotiability of death. And they can provide me with insight; how to deal with the interests of the nabestaanden.

The interviews are split into two parts, a part that deals with the added value of het nabestaandenhuis in our society. The other part is about the architectural wishes for the design.

The part about the added value of het nabestaandenhuis for the society is in conversation form. I have incorporated the highlights of this part into text in which I cite the interviewed.

In the part about the architectural design of het nabestaandenhuis I have kept a fixed number of questions regarding the following elements:

Entrance Door:	... ..
Floor:	... ..
Table:	... ..
Couch chair:	... ..
Window:	... ..
View:	... ..
Lamp Lighting:	... ..
Sound Music:	... ..
Scents:	... ..
Movement:	... ..

In addition to the interviews I have done three case studies. To supplement the wishes of the interviewed and consulted literature, I also wanted to analyze buildings physically. So to be able to include values from existing architecture in my design. I analyzed the following three case-studies:

Roosenberg abbey (Roosenberg):

The Abbey is designed by Dom Hans van der Laan. He designed the apparently straight blind front façade in such a way that it actually runs in a funnel towards the entrance. Immediately inside we are confronted with a wall.

"You have to choose at every moment in your life"
- Dom Hans van der Laan

You choose to enter the abbey and to respect the associated behavior.

He proved with his monasteries that designing like this can result in an architecture with an sophisticated experience of space. The order, stillness and calmness have an extraordinary effect.

Cemetery Zuiderhof (Hilversum):

The Zuiderhof cemetery is designed by the architect Dudok. It is one of his last designs, constructed / built in the period 1958-1964. The cemetery is located on the southern edge of Hilversum, against the Hoorneboegse Heide.

"Space, rhythm and a view of nature must make the nabestaanden reconcile with destiny."

- Dudok

Crematorium Statie Stuijven (Lommel):

A2o Architecten took on the challenge for crematorium Statie Stuijven in Lommel. Translate a complex programme spatially into a meaningful place. This complexity concerns in particular the almost impossible combination of a ceremonial space with sacral ambitions where people experience a fundamental moment in their circle of family or friends, and a hightech machine. A2o has dissected the 'issue' and split the programme into three buildings. Three spaces - a technical one, a sacral one and a convivial one - embracing a fourth outer space.

"Statie Stuijven is not a destination, not the end of a journey but a location between two worlds."

- Interviewee David Andriessen

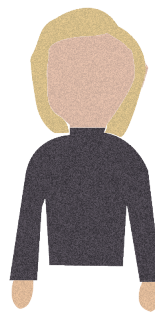
The case studies are also tested against the list of elements mentioned in the framework. In total the frameworks gave me a hundred answers. To get grip on this large number of answers I have made an interpretation of each interview/ case study in a sketch/ scale model based on the ten elements from the frameworks.

The ten models will support me during the design of het nabestaandenhuis.

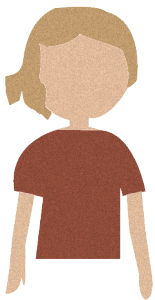
Overview of the interviewee with a short description:

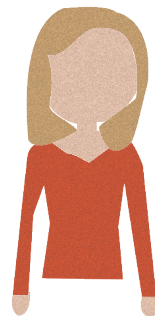
José is private nurse and she volunteered in Ronald McDonald houses in the past. Jose has gained a lot of knowledge in her work about terminally ill and their loved ones. Dealing with a family that says goodbye to a loved one.

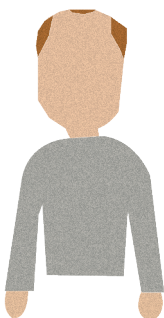
Michael is architect. He graduated in 2016 with the project "New life for the death". His project answers the question of how we can deal with death in a contemporary way in our society.

Petra is funeral director, she is the one who takes care of the nabestaanden in the days that follow when a loved one has died. She helps to organize the funeral and supports the nabestaanden at the approaching farewell.

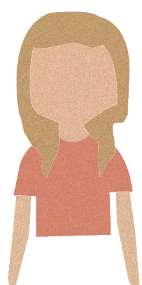
Mariek registered in 2008 as a volunteer at the Roosenburg cafe in Amsterdam. And here she and Jeanine started the very first nabestaandencafe in 2011 in the Tuinzaal; ZandErover.

Maarten is social worker at Doras foundation in Amsterdam. Together with Esmee they organize het nabestaandencafe in Amsterdam Noord at cafe de Buren.

Jeanine started the first nabestaandencafe together with Mariek in 2011. Before that, Jeanine worked as a coach for people who have a distance to the labor market.

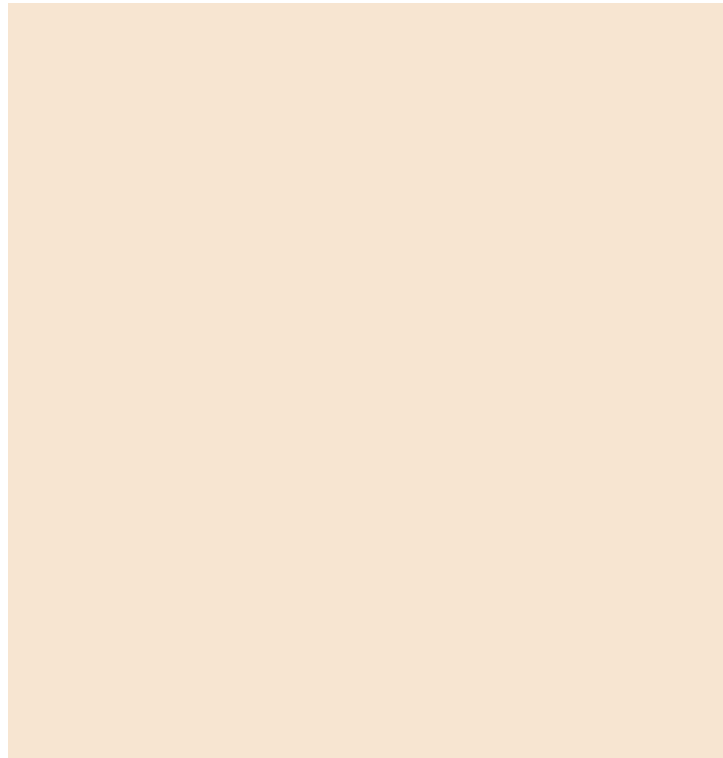

Esmée is mourning mentor and coordinator at Doras foundation. Together with Maarten they organize het nabestaandencafe in Amsterdam Noord at cafe de Buren.

Text in Dutch | Tekst in het Nederlands

Inleiding

De dood als onderdeel van het leven. Ook al is de dood een universeel gegeven, de manier waarop we er mee omgaan is divers en veranderlijk. De dood daagt mensen uit om om te gaan met een zeer irrationele en versturende gebeurtenis die van nature vragen oproept. Het is tot aan de dood dat de levenden moeten antwoorden.

Door de tijd heen zijn vraag en antwoord beïnvloed, een kort overzicht ter inleiding: Eeuwenlang was de dood onderdeel van het dagelijks leven. Mensen accepteerden dat ze zouden sterven en bereidde zich voor op het onvermijdelijke einde. Zich al dan niet vasthoudend aan gewoontes en of gebruiken van geloof en cultuur. De dood was zichtbaar, dwars door het dagelijks leven heen. Bijvoorbeeld in de kleding, kledingvoorschriften ter nagedachtenis aan de overledene. Voor de weduwe of weduwnaar gold in het algemeen een rouwperiode van 1 jaar en 6 weken. Ze waren herkenbaar aan de kleding in zwart/ sombere kleuren en de weinige of aangepaste accessoires.

Ingetogen en onzichtbaar word het afscheid na de vele slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Er is geen tijd om stil te staan bij het verlies, alle energie gaat naar het wederopbouwen van ons bestaan. De dood maakt niet langer deel uit van het leven.

Onzichtbaar blijft de dood eind jaren zestig echte wordt de dood steeds schaarser. Het verlies van een dierbare is een tragische en emotionele breuk, die de overledene uit de samenleving wegtrekt, weg van familie en vrienden. Publieke rouw wordt onderdrukt, rouw wordt alleen tot uitdrukking gebracht in privé en ceremonies worden discreet en minder emotioneel. Contact met de overledene is tot een minimum beperkt. De dood is een taboe geworden, een overgangsrитуeel dat onuitsproken moet blijven.

Sinds het einde van de jaren zeventig is er een alternatieve beweging ontstaan die zich verzet tegen de 'ontmenselijking' van de dood, het heersende taboe. Deze beweging is in gang gezet door de volgende evoluties: toenemende afkeer van religieuze instellingen, de vergrijzing van de bevolking, de individualisering en versnelling van de samenleving en de opkomst van de psychologie. De opkomst van de psychologie heeft onder andere de stervende ook bepaalde 'rechten'

gegeven: het recht op informatie, op waardigheid en op persoonlijke keuzes. Samen hebben deze evoluties ervoor gezorgd dat de regels rondom het afscheid en het comfort van geloven in een leven na de dood in gevaar zijn.

Mensen zullen op een bepaald punt in hun leven met de dood worden geconfronteerd. Ze zullen moeten onderhandelen over manieren om het verlies van een geliefde het hoofd te bieden en hun eigen sterfelijkheid onder ogen moeten zien. De dood weer als onderdeel van het leven maken in belang van de mentale gezondheid van stervende en nabestaande.

Mijn project het nabestaanden huis is een plek waar nabestaanden worden geholpen de kracht te ontwikkelen om te leren omgaan met verlies. Het bespreekbaar maken van de dood zodat de dood minder verstrend zal opstreden. De vragen voor zijn door de antwoorden al te geven. Dit zodat de dood weer onderdeel van het leven kan zijn.

Maggie - center:

Margaret Keswick Jencks, was terminaal ziek toen ze het idee kreeg dat een goed architectonisch ontwerp zou bijdragen aan de resultaten van kankerbehandeling.

Het idee van Maggie inspireerde me om een huis/ plek te ontwerpen voor nabestaanden. In plaats van specifiek voor kanker is het nabestaandenhuis, zoals de naam al zegt voor nabestaanden of toekomstige nabestaanden. Maar in beide gevallen draait het om mentale gezondheid. Het doel en de resultaten van de inmiddels veertien Maggie center's in de uk:

"Het doel van een Maggie's Center is om mensen ondersteuning te bieden bij de onzekerheid die ze voelen als ze de diagnose kanker hebben gekregen. Maggie's helpt ze weer deel te nemen aan het leven met of na kanker. Maggie's helpt ze weerbaarder te maken en hen in staat te stellen om de kracht te ontwikkelen om te leren omgaan met hun ziekte. Maggie's helpt mensen de draad van het leven weer op te pakken. Doormiddel van het uitwisselen van ervaring en specialistische hulp."

"Daarnaast kan hun succes worden toegeschreven aan het "architecturale placebo effect - een gebouw is niet geheel in staat om ziekten te genezen maar kan fungeren als "een secundaire therapie, een feedbacktherapie."

- Charles Jencks

Maggie center (Manchester) by Foster + Partners:

"Het idee van het ontwerp; een huiselijke sfeer in een tuinomgeving. Daarmee passend in de omgeving, het center ligt aan het einde van een met bomen omzoomde straat. Het ontwerp biedt een tuinretraite, een ruimte voor mensen om samen te komen, om met hun hand te werken en te genieten van de therapeutische kwaliteiten van de natuur en het buitenleven. Een gebouw dat gastvrij is en zonder de institutionele referenties van een ziekenhuis heeft geleid tot een lichte, huiselijke ruimte waar mensen kunnen verzamelen, praten of gewoon reflecteren."

Onderzoeksvraag:

Het nabestaanden huis, is een plek waar nabestaanden geholpen worden, de kracht te ontwikkelen om te leren omgaan met verlies.

Om het streven te behalen het nabestaandenhuis een plek te maken ter begeleiding van rouw, zal de volgende onderzoeksvraag ondersteuning bieden tijdens het onderzoek:

Hoe kun je als architect interacties tussen de dimensies sociaal, tijd en ruimte enceneren in een ontwerp dat ondersteunt bij zowel verlies als leren leven met verlies?

De onderzoeksvraag bevat drie dimensies;

Sociaal Ik ben geïnteresseerd in de mate waarin we het rouwproces individueel of in groepsverband aangaan. Bestaan deze groepen uit; familieleden, vrienden of onbekenden? Wat is de doelgroep voor het nabestaandenhuis?

Tijd We leven in een versnellende samenleving, nemen we de tijd om stil te staan bij verlies en om een geliefde te herdenken? Hoe zal het nabestaandenhuis bijdragen aan het stilstaan bij verlies en het herdenken van een geliefde?

Ruimte Welke ruimtelijke elementen zullen van invloed zijn om het nabestaandenhuis tot een huis/ plek voor nabestaanden te maken, om zo rouw, verlies en de dood breekbaar te maken?

In het volgende hoofdstuk staat de methode beschreven die is gebruikt voor het beantwoorden van bovenstaande vragen.

Methode

Het Maggie center en verschillende initiatieven die zich al inzetten voor de bespreekbaarheid van de dood en rouwverwerking in Nederland hebben mij geïnspireerd en overtuigd de haalbaarheid van het nabestaanden-huis te onderzoeken.

Doormiddel van interviews met werknemers van de be-
staande initiatieven -mensen uit het werkveld rondom
rouw- wil ik de haalbaarheid van mijn project toetsen.
Verder wil ik in gesprek over de doelgroep en hoe
de dood bespreekbaarder gemaakt kan worden. Een
overzicht van de geïnterviewde is weergegeven op
pagina 15. Daarnaast wil ik er tijdens deze gesprekken
achterkomen welke verwachtingen de geïnterviewde
hebben van het nabestaandenhuis. Wanneer het hun
werkomgeving zou zijn wat verwachten zij dan van de
architectonische vormgeving en hoe schatten zij in dat
de nabestaanden een ruimte zouden willen ervaren.

Ik heb gekozen voor mensen uit het werkveld omdat
dit de mensen zijn die dagelijks met rouw en/ of na-
bestaanden te maken hebben. Zij zijn meerendeels
werkzaam bij jonge initiatieven die nog geen eigen
locatie hebben en nog niet algemeen bekend zijn.
Ik zie het nabestaanden huis als een overkoepelende
functie, waarbij tevens ruimte geboden kan worden aan
andere initiatieven. Initiatieven voor rouwverwerking,
het voorbereiden van een stervende of toekomstige
nabestaande op het afscheid. Het nabestaandenhuis als
toekomstige werkplek voor de geïnterviewde.

Tevens heb ik deze groep gekozen omdat zij mij
kunnen overtuigen of behouden van het bespreekbaar
maken van de dood. Daarnaast hoop ik dat zij mij
inzicht geven in hoe om te gaan met en de belangen
van nabestaanden.

De interviews zijn inhoudelijk opgesplitst in twee delen.
een deel dat gaat over de toegevoegde waarde van het
nabestaandenhuis in onze maatschappij. Het andere
deel gaat over de architectonische wensen.

Het deel over de toegevoegde waarde van het nabe-
staandenhuis voor de maatschappij is in gespreks
vorm. Highlights van dit deel heb ik verwerkt in tekst
waarin ik de geïnterviewde citeer.

Bij het andere deel, over de architectonische vormge-

ving van het nabestaandenhuis, heb ik een vast aantal
vragen aangehouden. Dit zijn de volgende onderdelen:

Entree / Deur:	... ..
Vloer:	... ..
Tafel:	... ..
Bank / Stoel:	... ..
Raam:	... ..
(uit)Zicht:	... ..
Lamp / Verlichting:	... ..
Geluid / Muziek:	... ..
Geur:	... ..
Beweging:	... ..

Om naast de wensen van de geïnterviewde en de
geraadpleegde literatuur ook waardes uit de bestaan-
de architectuur mee te kunnen nemen heb ik drie
case-studies gedaan. Voor de case-studies heb ik de
volgende drie gebouwen geanalyseerd;

Abdij Roosenberg (Roosenberg):

De abdij is ontworpen door Dom Hans van der Laan.
Hij ontwierp de ogenschijnlijk rechte, blinde voorgevel
zodanig dat deze daadwerkelijk in een trechter naar de
ingang loopt. Eenmaal binnen worden we geconfron-
teerd met een muur.

"Je moet op elk moment in je leven kiezen"
- Dom Hans van der Laan

Je kiest ervoor om de abdij binnen te gaan en de bijbe-
horende gedragsvoorschriften te respecteren.

Hij bewees met zijn kloosters dat een ontwerp kan
resulteren in een architectuur met een ultieme erva-
ring van ruimte. De orde, stilte en kalmte hebben een
buitengewoon effect.

Begraafplaats Zuiderhof (Hilversum):

Begraafplaats Zuiderhof is ontworpen door de architect
Dudok. Het is een van zijn laatste ontwerpen en ge-

bouwd in de periode 1958-1964. De begraafplaats ligt aan de zuidrand van Hilversum, tegen de Hoorneboegse Heide.

“Ruimte, ritme en uitzicht op de natuur moeten de nabestaanden doen verzoenen met het lot.”

- Dudok

Crematorium Statie Stuifduin (Lommel):

A2o Architecten ging de ontwerpogave aan voor crematorium Statie Stuifduin in Lommel; vertaal een complex programma ruimtelijk naar een betekenisvolle plek. Deze complexiteit betreft met name de bijna onmogelijke combinatie van een ceremoniële ruimte met sacrale ambities waar nabestaanden een fundamenteel moment ervaren en een hightech-machine. A2o heeft de ‘opgave’ ontleed en het programma in drie gebouwen opgesplitst. Drie ruimtes - een technische, een sacrale en een gezellige ruimte, samen omarmen de ruimtes een vierde buitenruimte.

“Statie Stuifduin is geen bestemming, niet het einde van een reis, maar een locatie tussen twee werelden.”

- David Andriessen geïnterviewde

Bovenstaande casestudies heb ik tevens getoetst aan het lijstje onderdelen genoemd in het kader. In totaal leverde mij dit honderd antwoorden op. Om grip te krijgen op deze grote hoeveelheid antwoorden heb ik per interview/ casestudie, van de tien antwoorden uit het kader, een interpretatie gemaakt in een model.

De modellen zullen mij ondersteunen tijdens het ontwerpen van het nabestaandenhuis.

José is particulier verpleegkundige en is in het verleden vrijwilligster geweest bij de Ronald McDonald huizen. Jose heeft in haar werk veel kennis opgedaan over terminaal zieken en hun naasten. De omgang met familie en een naderend afscheid.

Petra is begrafenisondernemer, zij is de gene die nabestaanden opvangt in de dagen die volgen als een dierbare overleden is. Zij helpt om een invulling te geven aan het naderende afscheid.

Maarten is maatschappelijk werker bij Doras in Amsterdam. Samen met Esmee begeleidt hij het nabestaanden cafe in Amsterdam Noord bij cafe de Buren.

Esmée is rouwbegeleider en coördinator bij stichting Doras. Samen met Maaren begeleidt zij het nabestaanden cafe in Amsterdam Noord bij cafe de Buren.

Michael is architect. Hij studeerde in 2016 af met het project “nieuw leven voor de dood”. Zijn project geeft antwoord op de vraag hoe we op een hedendaagse manier kunnen omgaan met de dood in het dagelijks leven.

Mariek gaf voorheen trainingen in sterftebegeleiding maar meldde zich in 2008 aan als vrijwilligster bij het Roosenburg cafe. Hier is zij samen met Jeanine in 2011, in de Tuinzaal het allereerste nabestaanden cafe gestart; ZandErover.

Jeanine startte het eerste nabestaanden cafe samen met Mariek in 2011. Daarvoor was Jeanine werkzaam als coach voor mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt.

Research results

“Mourning is something that is part of life. It is about love and connection and the loss of it, about despair and hope, about vulnerability and strength.”

“Rouwen is iets dat bij het leven hoort. Het gaat over liefde en verbinding en het verlies ervan, over wanhoop en hoop, over kwetsbaarheid en kracht.”

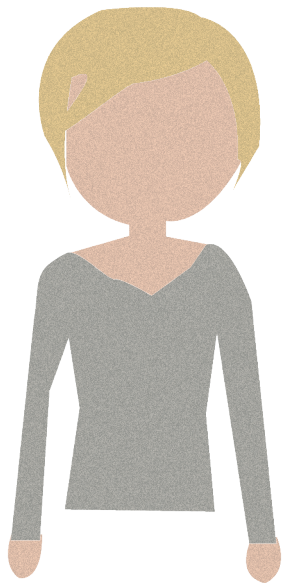
- Maes, J. & Modderman, H. Handboek Rouw

This chapter is about the results of the research. First of all the interviews consists of two parts; a part that is about the added value of het nabestaandehuis in our society. The other part is about the architectural wishes for the design of het nabestaandehuis. The interview with Jose turned out to be an example interview afterwards. To clarify the method of the interviews, the elaboration of the interview with Jose follows the chronological order. The first part about the value of het nabestaandehuis and then the second part that consists of following the list of architectural elements.

Because the interview with Jose is placed first as an example, this makes an exception to the chronological order of the interviews. In the interviews that followed there were many similarities, therefore the architectural elements are listed in the framework designed for that purpose and only additions are cited in the elaborated text. Finally, the case studies follow after the interviews.

Dit hoofdstuk toont de resultaten van het onderzoek. Allereerst de interviews bestaande uit twee delen; een deel dat gaat over de toegevoegde waarde van het nabestaandehuis in onze maatschappij. Het andere deel gaat over de architectonische wensen. Het interview met Jose bleek achteraf een voorbeeld interview. Om de werkwijze van de interviews inzichtelijk te maken volgt de uitwerking van het interview met Jose de chronologische volgorde. Het eerste deel over de toegevoegde waarde van het nabestaandehuis en daarna het tweede deel dat bestaat uit het volgen van de lijst van architectonische elementen.

Omdat het interview met Jose ter voorbeeld als eerste is geplaatst maakt deze een uitzondering op de chronologische volgorde van de interviews. In de interviews die volgden zaten veel overeenkomsten daarom zijn de architectonische elementen opgesomd in het daarvoor ontworpen kader en worden alleen toevoegingen aangehaalt in de tekst. Tot slot volgen na de interviews de casestudies.

José - private nurse

Jose is a private nurse which means that she takes care of patients at home instead of transferring the terminally ill to a hospital or hospice. In addition, Jose has been a volunteer in Ronald McDonald houses in the past. Here Jose gained a lot of knowledge in her work about terminally ill, their loved ones and dealing with a family that says goodbye to a loved one.

The interviews consist of two parts; a part that is about the added value of the nabestaandehuis in our society. The other part is about the architectural wishes for het nabestaandehuis. The interview with Jose turned out to be an example interview afterwards. To clarify the method, the elaboration of the interview with Jose follows the chronological order. The interview with Jose;

"Gijs (Jose's husband) is a psychologist, Jose also gained a lot of knowledge about mourning through Gijs' experiences in his work. People come to Gijs with what he calls solidified mourning. They have not gone through the grieving process, sadness and anger and if you don't do that, if you continue to work, it may just be that after a year it will come back to you as a boomerang. As long as it is liquid, it is just there and it's part of life. There just needs to be much more room for mourning. The fact that people can just mourn, give time and space to mourning, that's normal."

Location:

"Not in the middle of a city, I always find that a bit difficult. Also to get there. What my experience is with people who mourn is that all those stimuli in the city is often too much for them. You have to park your car in a parking garage and then you must enter the time in advance. You can't go to the place quietly. It rather should be a place that is easy to reach and has a little space around it. Not necessarily on the beach, but a place where there is a bit of green. A nice big tree, that's enough too. A place with a bench where you can sit."

Program:

"Doing things together instead of talking to each other. For example, a person who has just become a widower may feel uncomfortable, it is all new. You may not know how to position yourself that well. But doing something together, such as chopping onions and carrots and making a large-scale lasagna together that's fun to do. In the meantime you may or may not talk to each other but it's not necessary."

"Animals, if you have a dog or cat on your lap you make a oxytocin hormone, a lucky hormone. Or walking together with or without dog."

"Yes exercising is ofcourse very important. But it may also be a place where information can be given. How do you mourn?"

Ambiance:

"A homely ambiance away from the medical circuit. That in the first place, it must above all be homely."

Entrance:

"So it shouldn't be a kind of hospital revolving door. Not that, you never want to go through such a door after a hospital period."

"It must be very open, maybe the door is open. That you can easily walk in there. Not closed a little transparent."

Floor:

"The use of different floors can indicate corners in the room."

Table:

"Natural materials such as wood."

Couch | chair:

"Fresh, cheerful and pleasant."

Window:

"What's important is that the building can be open to nature but not like a glass pavilion that is very gray and cold on dark days. The building must be part of the environment."

View:

"A wall with ivy or a beautiful tree."

Lamp | Lighting:

"Enough light to be able to read and what you can possibly dim. Maybe a bit brighter at the table but also the possibility to dim it in the evening. Different fixtures, in hospitals you already have everything the same with led. Not like that."

Sound | Music:

"Different types of music. Also the possibility to make music together, for example a piano at the entrance. Singing is very good for people. Make music together."

Scent:

"Very clean but not the smell of alcohol and dettol. That is not necessary, you do not use those at home either. Smell is also very important to me upon arrival. Fragrance sticks, nice and fresh ones that invites."

"And fresh flowers. Something cheerful and exuberant."

Movement:

"A space where you can retreat. Where you can withdraw one to one or in a small group. No separate spaces but corners. With walls you get a sort of hospital idea again. Where you got that bad message, they always put you in a room. Yes, so corners seems better to me. With different shades of light, some tempered others more open."

José - particulier verpleegkundige

Original text in Dutch | originele tekst in het Nederlands

Jose is particulier verpleegkundige dit houdt in dat zij de verzorging van de familie thuis overneemt in plaats van dat de terminaal zieke wordt overgeplaatst naar een ziekenhuis of hospice. Daarnaast is Jose in het verleden vrijwilliger geweest in Ronald McDonald huizen. Jose heeft in haar werk veel kennis opgedaan over terminaal zieken, hun naasten en de omgang met familie en een naderend afscheid.

De interviews bestaan uit twee delen; het eerste deel gaat over de toegevoegde waarde van het nabestaandenhuis in onze maatschappij. Het tweede deel gaat over de architectonische wensen. Het interview met Jose bleek achteraf een voorbeeld interview. Om de methode inzichtelijk te maken volgt de uitwerking van het interview met Jose de chronologische volgorde. Het interview met Jose;

“Gijs (echtgenoot van Jose) is psycholoog, Jose doet ook veel kennis op over rouw door de ervaringen van Gijs in zijn werk. Soms komen er mensen bij Gijs die hebben het rouwproces niet doorgemaakt, dat wordt ook wel gestolde rouw genoemd. Wanneer je rouw niet ervaart, als je blijft werken en doorgaan dan kan het zomaar na een jaar als er iets in je leven gebeurt dat het ineens komt. Zoals een boomerang komt het dan toch. Zolang het vloeibaar is, is het er gewoon en dat hoort erbij. Er moet alleen meer ruimte voor zijn, dat mensen gewoon kunnen rouwen. Tijd en ruimte geven aan rouw, dat het normaal is.”

Locatie:

“Niet midden in een stad, dat vind ik toch altijd een beetje lastig. Ook om er te komen. Wat mijn ervaring is met mensen die rouwen of in de rouw zijn, al die prikkels in de stad dat willen ze vaak niet. Je auto moeilijk parkeren in een parkeer garage en dan moet je ook nog de tijd in toetsen. Dan kan je al niet rustig naar een plek gaan. Het moet een plek zijn die makkelijk te bereiken is, makkelijk aan te rijden is. En een beetje ruimte heeft, om z'n plek heen. Niet perse aan het strand, maar wel ruimte waar ook een beetje groen is of een mooie grote boom, dat is ook genoeg. Waar een bankje staat waar je kunt gaan zitten.”

Programma:

“Dingen samen doen, in plaats van. zo tegen over elkaar in gesprek. Voor iemand die net weduwnaar is geworden bijvoorbeeld, kan zo een gesprek heel onveilig zijn. Het is allemaal net nieuw en onwennig. Je weet je misschien ook nog niet zo goed een houding te geven. Met elkaar

iets doen, zoals uien hakken en worteltjes schrapen om een grote schaal lasagne te maken, dat is leuk om te doen. Ondertussen kun je dan wel of niet met elkaar praten, maar het hoeft niet. “

“Dieren, als je een hond of poes op schoot hebt maak je een hormoon aan oxytocine. Of samen een hond uitlaten of samen wandelen. “

“Ja sporten is natuurlijk heel belangrijk. Maar het is ook geen geschikte plek om bijvoorbeeld voorlichting te geven. Hoe doe je dat nou rouwen? Ook door mensen die zelf in die situatie hebben gezeten. Hoe krijg je je leven nu weer een beetje op de rit?”

Sfeer:

“Een huiselijke sfeer, weg van het medische circuit. Dat op de eerste plaats, het moet vooral huiselijk zijn.”

Entree:

“Dus het moet niet een soort ziekenhuis achtige draaideur zijn. Dat echt niet, daar wil je na een ziekenhuis periode nooit meer doorheen.”

“Het moet heel open zijn, dat de deur misschien ook wel open staat. Dat je makkelijk naar binnen kunt lopen. Niet gesloten een beetje transparant.”

Vloer:

“Verschillend, kan hoekjes aangeven in de ruimte”

Tafel:

“Geen stenen tafel, natuurlijke materialen dat wel; hout.”

Bank | stoel:

“Fris, vrolijk en aangenaam.”

Raam:

“Wat belangrijk is, is dat het gebouw wel open kan zijn naar de natuur maar niet zo'n glazen paviljoen. Dat is met donkere dagen heel grijs en koud. Het gebouw kan als het ware onderdeel zijn van de omgeving.”

Uitzicht:

“Een wand met klimop of een mooie boom”

Verlichting:

“Genoeg verlichting waar je ook bij kunt lezen en wat je kunt dimmen. Aan tafel misschien wat feller maar s’avonds misschien ook wat temperen.”

“Verschillende armaturen, in ziekenhuizen heb je al alles het zelfde met led. Dat niet.”

Muziek:

“Verschillende soorten, waar je troost uit haalt. En ook samen muziek maken. Bijvoorbeeld een piano of vleugel in de entree? Zingen is heel goed voor mensen. Samen muziek maken.”

Geur:

“Heel schoon maar dan niet naar alcohol en dettol. Dat is allemaal niet nodig dat gebruik je thuis ook niet. Geur vind ik heel belangrijk ook als je binnenkomt. Geurstokjes, lekker fris dat nodigt uit.”

“En echte bloemen. Iets vrolijks/ uitbundigs.”

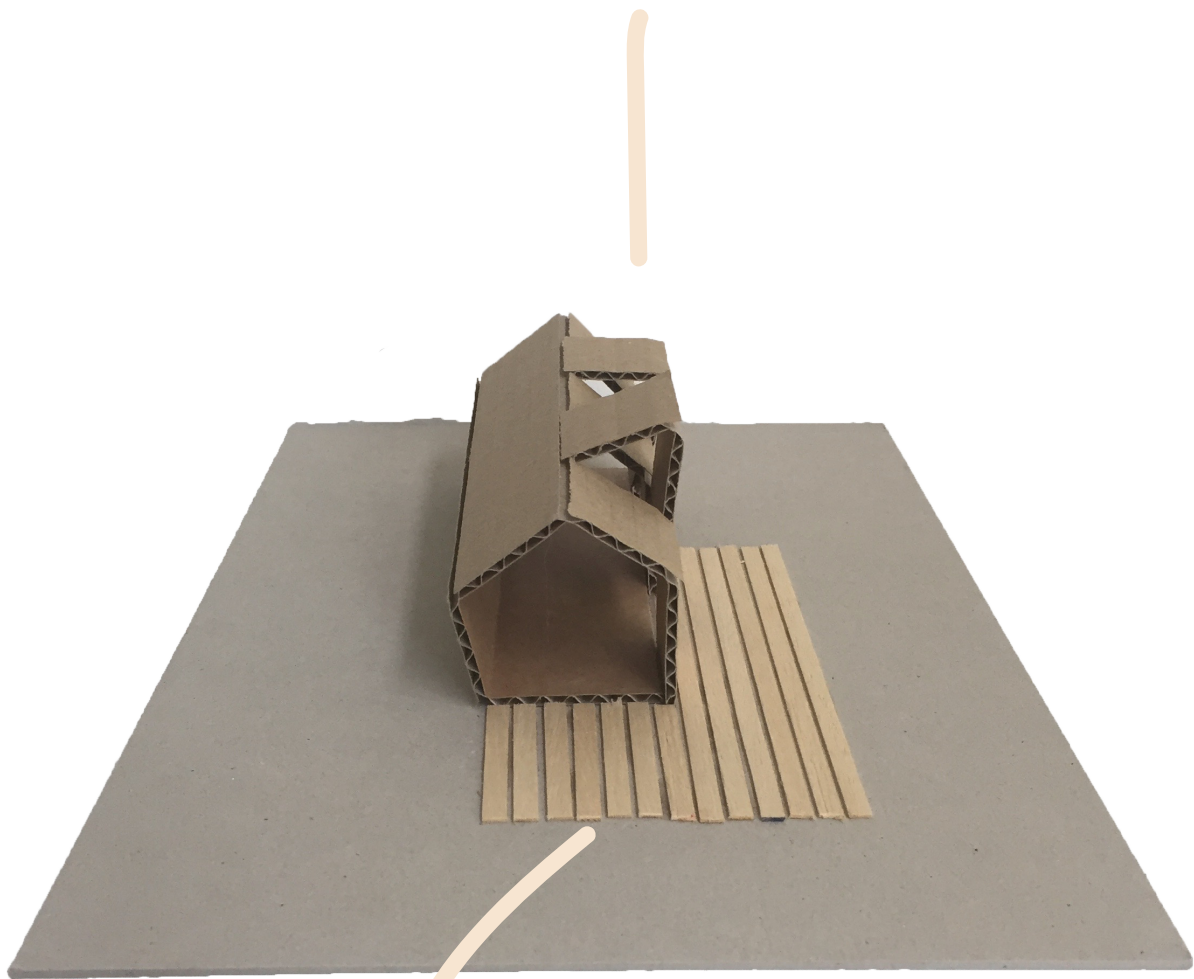
Beweging:

“Een ruimte waar je je terug kan trekken. Waar je één op één kan terug trekken of in een klein groepje. Geen aparte ruimte maar hoekjes. Muren dan krijg je weer een soort ziekenhuis idee. Waar je dat slechte bericht kreeg, ze stoppen je altijd in zo’n kamertje. Ja dus hoekjes lijkt me beter. Met verschillende openingen en armaturen voor licht. Verschillend in gradatie misschien getemperd of wat meer open.”

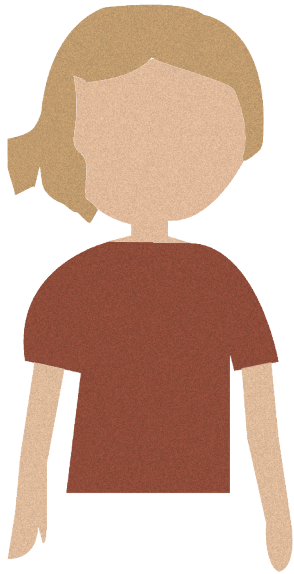
Interpretation in Model

Entrance Door:	The door is open.
Floor:	The use of different floorings can indicate corners in the room.
Table:	Natural materials such as wood.
Couch chair:	Fresh, cheerful and pleasant.
Window:	The building must be part of the environment.
View:	A wall with ivy or a beautiful tree.
Lamp Lighting:	Different fixtures, in hospitals everything is already the same with LED.
Sound Music:	Make music together.
Scent:	Very clean but not the smell of alcohol and dettol.
Movement:	Corners with different light, some tempered, some more open.

Corners with different light, some tempered, some more open.
Movable windows to offer even more options.

The use of different floorings can indicate corners in the room. Or the floorings can make an interior/ exterior connection.

Petra - Funeral director

"When a loved one dies, the world stands still ..."

Petra is a funeral director, she is the one who takes care of the nabestaanden in the days that follow after the death of a loved one. She helps to organize the funeral and supports the relatives at the approaching farewell. After all:

"A farewell is a memory for life"

We have been saying goodbye since the beginning of time, but the Dutch funeral culture has undergone quite a few changes over the centuries. For a long time, funerals have been the norm in history. In 1955, cremation became legal in the Netherlands. This included new architecture to facilitate the crematorium. Petra's experience with crematorium architecture;

"Many crematoria are so old-fashioned, if you're not said yet you will be when you're there. What we later hear from families is that the farewell was so pleasantly taken care of and supervised, but oh how awful that auditorium was. Like the bad band at your wedding."

"Westerveld Crematorium is special for its energy. It is centuries old, the oldest crematorium in the Netherlands. The large auditorium and the small auditorium are surrounded by marble, the floors and even the walls. I have often thought how can we make this place a little

warmer?"

"You also have crematoriums: these are ovens without facilities. There is no building with an auditorium. Only an oven in the cemetery covered with a kind of roof."

Which also emerges from the conservation and what really adds value to both Westerveld and the crematorium is the walk. At Westerveld there is a reception below and you walk via a winding path across the cemetery to the auditorium. You take a similar walk at the crematorium in Zorgvliet. Petra says the following about this;

"Walking is of course good for everyone, if you have concerns or if you have problems. Walk and it will get better"

"I have been brainstorming for years about a farewell garden, where you can walk among beautiful flowerbeds and intimately say goodbye to a loved one in log cabins".

Petra has already thought about places for saying goodbye and mourning and this is which she can tell spatially;

"People love large windows with a view of a flowerbed, a view of nature or a horizon. Not only the building but also the environment, the view. I think it is an art to connect the outside and inside well together, for example in the form of a courtyard or something that gives air"

Finally, Petra noted the following about my project;

"The moment we expect life, a child, everything is prepared, it is expected. The moment someone comes to the end of their life and it is expected, we all pretend it didn't happen. Just like the life that is to come, you can also prepare yourself for the life that ends. Herein lies the objective for your project that we will share; share information, share sadness, share experiences. And that it becomes a place where you want to keep going."

Petra - Begrafenisonderneemster

Original text in Dutch | originele tekst in het Nederlands

“Wanneer een dierbare overlijdt staat de wereld even stil...”

Petra is begrafenisondernemer, zij is degene die nabestaande opvangt in de dagen die volgen als een dierbare overleden is. Zij helpt om een invulling te geven aan het naderende afscheid. Immers:

“Een afscheid is een herinnering voor het leven”

Afscheid nemen doen we al sinds mensenheugenis, maar de Nederlandse uitvaartcultuur heeft door de eeuwen heen nogal wat veranderingen ondergaan. In de geschiedenis waren begrafenissen heel lang de norm. In 1955 werd crematie legaal in Nederland. Daarbij hoorde een nieuwe architectuur om het crematorium te faciliteren. De ervaring van Petra met crematoriumarchitectuur;

“Veel crematoria zijn dusdanig gedateerd dat als je al niet verdrietig bent dat dat daar wel wordt. Wat we dan later horen van families is dat het afscheid zo aangenaam verzorgd en begeleid was maar ‘o wat was die aula toch vreselijk’. Eigenlijk de slechte band op je bruiloft.”

“Crematorium Westerveld is bijzonder om zijn energie. Het is eeuwen oud, het oudste crematorium van Nederland. De grote aula en tevens kleine aula zijn opgetrokken in marmer, de vloer en tegen de wanden. Ik heb vaak gedacht hoe kunnen we het hier wat warmer maken?”

“Tevens heb je een crematorium: een oven zonder faciliteiten. Je hebt geen gebouw, het is een oven die op de begraafplaats staat met alleen een overkapping.”

Maar wat ook naar voren komt en wat echt van toegevoegde waarde is bij zowel Westerveld als het crematorium is de wandeling. Bij Westerveld is beneden een ontvangst en loop je via een slingerpad over de begraafplaats naar de aula. Bij het crematorium in Zorgvliet maak je een vergelijkbare wandeling. Petra zegt hierover het volgende;

“Lopen is natuurlijk goed voor iedereen als je zorgen hebt of als je problemen hebt. Ga lopen en dan word het beter”

“Ik brainstorm al jaren over een afscheidstuin waar je kunt wandelen tussen mooie bloempercelen, en intiem afscheid kunt nemen van een dierbare in blokhutten”.

Petra heeft al meer nagedacht over plekken voor afscheid en rouw en daarmee scheidt zij het volgende ruimtelijk beeld;

“Een grote raampartij met zicht op een bloemperk, uitzicht op de natuur of de horizon vinden mensen heerlijk. Niet alleen het gebouw maar ook de omgeving het uitzicht en ik denk ook de kunst om het buiten en binnen met elkaar te verbinden. Bijvoorbeeld in de vorm van een binnenplaats of iets wat lucht geeft”

Tot slot merke Petra over mijn project het volgende op;

“Op het moment dat we leven verwachten, een kindje, dan wordt alles voorbereid, het wordt verwacht. Op het moment dat iemand aan het eind van z'n leven komt en het ook wordt verwacht dan doen we allemaal net alsof het niet gebeurt. Net als op het leven dat gaat komen kun je je ook voorbereiden op het leven dat eindigt. Hierin ligt de doelstelling voor jouw project, dat we gaan delen; informatie delen, verdriet delen, ervaringen delen. En dat het een plek wordt waar je naartoe wilt blijven gaan.”

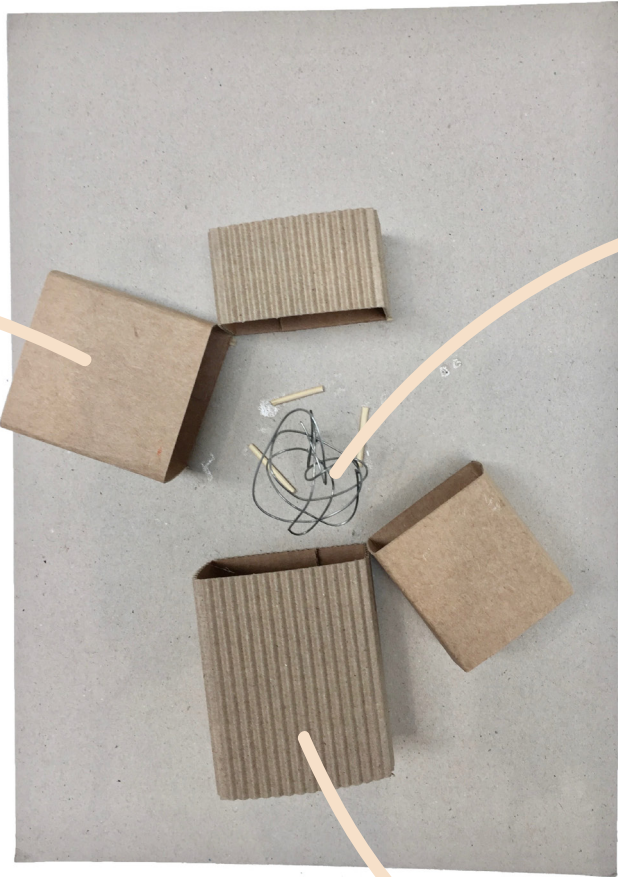
---

bronvermelding: <https://isgeschiedenis.nl/reportage/de-geschiedenis-van-de-uitvaart-in-nederland>

Interpretation in Model

Entrance Door:	The emphasis on the entrance portal; conscious and from wood.
Floor:	Carpeting.
Table:	Made from wood and lived.
Couch chair:	Upholstered, comfortable.
Window:	Large, orientation towards nature, looking away.
View:	To nature.
Lamp Lighting:	May be practical, the emphasis is on the view.
Sound Music:	The wind that blows and crackling fire.
Scent:	Fireplace, coffee, fresh sea breeze.
Movement:	Stimulate movement.

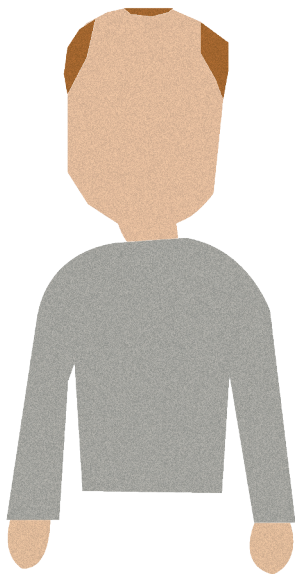

Log cabins

Central element, gathering around the tree (for a campfire)

A large window with a view of nature.

Maarten - Social worker at Doras foundation

For nabestaanden, het nabestaandencafe organizes a meeting once a month under professional supervision. Every month a different theme is discussed such as: reality of mourning, expectations of the environment, clichés, delayed mourning or loneliness. In conversation they experience that a lot is ordinary in a period of mourning. People find support by making the grieving process negotiable. They learn to look at grieving in a different way and experience that it helps to share emotions.

In conversation with Maarten, supervisor at het nabestaandencafe in Amsterdam Noord. In terms of program / function, het nabestaandencafe comes very close to my ideas for het nabestaandenhuis. That is why I am initially curious about how visitors experience het nabestaandencafe;

"There are many people who mourn but when they are together, they pay no attention to it. They don't feel sight or heard at all by the people around them, because their environment is very Calvinistic, they say; "Huppakee and on again. It has been long enough." For that group, het nabestaandencafe is a pleasant place for those who mourn"

"A good example is Wout, we often ask him, can we help you with something? He then says; "At home I am too upset to come but once I'm here." Wout actually doesn't want

anything, doesn't actually say anything, but every time he comes back. He likes it, listening, recognition."

Het nabestaandencafe under the guidance of Maarten is held monthly in cafe de Buren in Amsterdam. A nice environment where they can come together for free. But there are also certain limitations, if you want to talk about the loss it can sometimes take up to three weeks until the next meeting. In addition, there are also spatial desires;

"The place must be a haven of peace. People must feel free to say everything and also timelessness. I can sit here for three hours but four and a half would be good too. "

"Soft light, light that enters in a natural way."

"The environment connected to the space, natural materials such as stone and wood."

During the conversation Maarten emphasizes several times on the importance of the activities that would be part of het nabestaandenhuis;

"I think it's very important that people have something to do. Something that suits them like gardening. People want to do something. Gardening actually supports the conversation."

When I started my project, my biggest question was whether I would be supported in the interest of het nabestaandenhuis. Maarten took away this doubt during the interview;

"The Netherlands is ofcourse a sort of inverted pyramid. The group of elderly people keeps getting bigger, so the group of grieving also expands along. That group is also growing. So in fact I would think that you will get het nabestaandenhuis in all major cities."

"Bereaved feel safe within het nabestaandencafe, they speak the same language, they understand each other. We really have people who have lost the thread. Outside het nabestaandencafe there is a lot of misunderstanding. That is what makes the place so special. That is why I really think there is a need for a nabestaandenhuis. "

Maarten - maatschappelijk werker bij stichting Doras

Original text in Dutch | originele tekst in het Nederlands

Het nabestaandecafe organiseert een keer per maand een bijeenkomst voor nabestaande onder professionele begeleiding. Maandelijks wordt een ander thema besproken zoals: realiteit van rouw, verwachtingen van de omgeving, cliché's, uitgestelde rouw of eenzaamheid. In gesprek ervaart men dat veel normaal is in een periode van rouw. Door het rouwproces bespreekbaar te maken vinden mensen steun. Ze leren op een andere manier naar het rouwproces te kijken en ervaren dat het helpt om emoties te delen.

In gesprek met Maarten, begeleider bij het nabestaandecafe in Amsterdam Noord. Het nabestaandecafe komt qua programma / functie heel dicht in de buurt van het nabestaandehuis. Daarom ben ik in eerste instantie benieuwd naar hoe bezoekers het nabestaandecafe ervaren;

"Er zijn heel veel mensen die rouwen maar die langs elkaar heen leven. Ze voelen zich totaal niet gehoord door hun omgeving, want hun omgeving is heel calvinistisch, die zeggen; "huppakee en weer door. Het is nu wel lang genoeg geweest." Voor nabestaanden is het nabestaandecafe een warm bad."

"Een mooi voorbeeld is Wout, we vragen hem vaak kunnen we je nog verder helpen? hij zegt dan; "thuis zie ik er zo tegenop om te komen maar als ik er dan eenmaal ben." Wout wil eigenlijk niks, zegt eigenlijk niks maar iedere keer komt hij wel. Hij vind het fijn, luisteren, herkenning."

Het nabestaandecafe onder begeleiding van Maarten wordt maandelijks gehouden in cafe de Buren in Amsterdam. Een fijne omgeving waar zij gratis terecht kunnen. Maar er zijn ook zeker beperkingen, mocht een nabestaanden behoefte hebben aan een gesprek dan kan het soms wel tot ruim drie weken duren tot het volgende moment. Daarnaast zijn er ook ruimtelijke wensen;

"De plek moet rust uitstralen. Rustiek en mensen moeten het gevoel hebben ik kan hier alles zeggen en ik kan hier drie uur zitten maar vier en een half uur is ook goed. "

"Zacht licht. Natuurlijk licht dat naar binnen valt"

"De omgeving met de ruimte verbonden, natuurlijke materialen zoals steen en hout."

Maarten benadrukt tijdens het gesprek meerdere malen het belang van de activiteiten waaraan ik plek

wil bieden in het nabestaandehuis;

"Ik denk dat het heel belangrijk is dat mensen iets te doen hebben. Iets wat bij hun past. Zoals tuinieren mensen willen iets doen. Het tuinieren ondersteunt eigenlijk het gesprek."

Toen ik mijn project startte was mijn grootste vraag of ik gesteund zou worden in het belang van het nabestaandehuis. Maarten heeft tijdens het gesprek deze twijfel weggenomen;

"Nederland is natuurlijk een soort van omgekeerde piramide. De groep ouderen word steeds groter, dus de groep rouwende wordt groter. Dus eigenlijk zou ik denken dat je in alle grote steden een nabestaandehuis krijgt."

"Nabestaanden voelen zich, binnen het nabestaandecafe veilig, spreken ze elkaars taal, snappen ze elkaar. We hebben echt mensen die die even de draad kwijt zijn. Buiten het nabestaandecafe is er heel veel onbegrip. Dat maakt de plek zo bijzonder. Daarom denk ik echt dat de behoefte aan een nabestaandehuis er is."

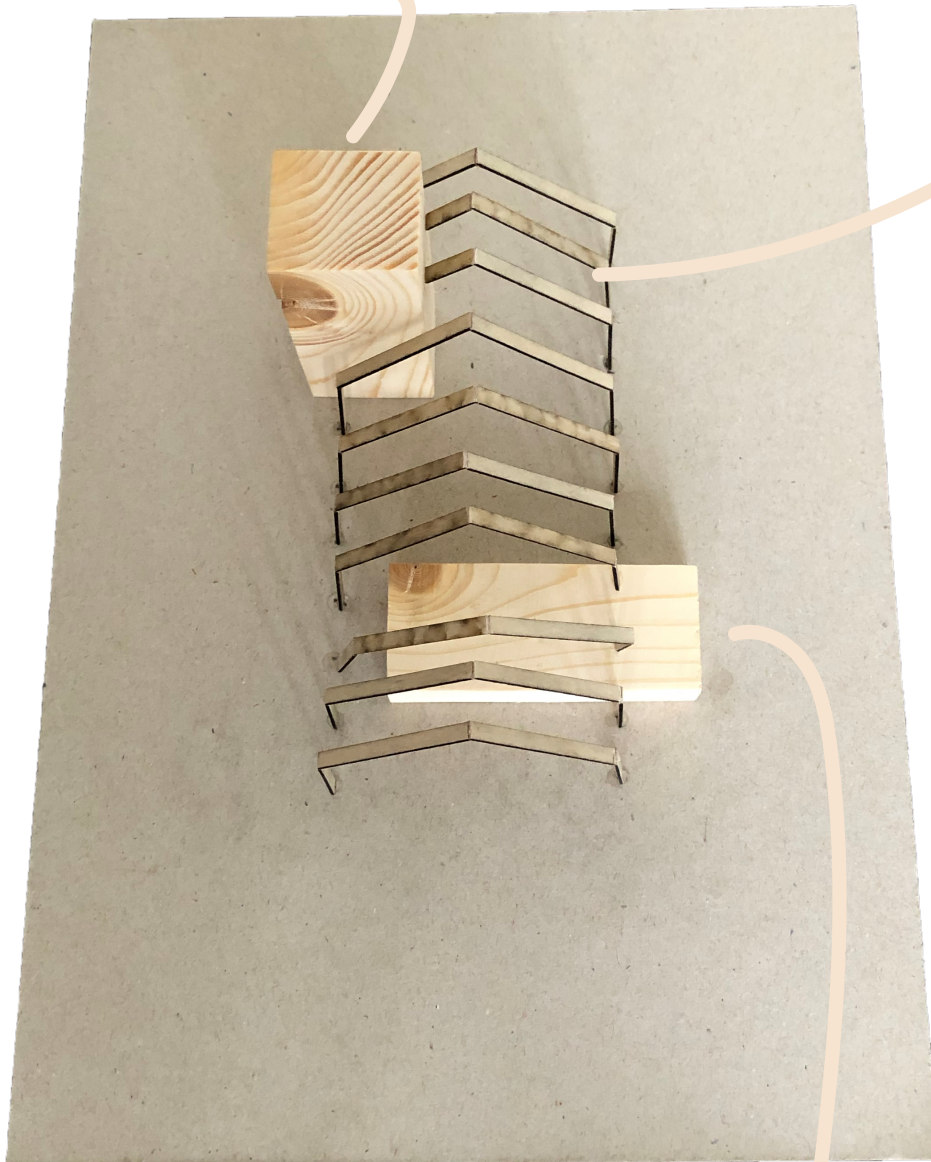
<https://doras.nl/nabestaanden-cafe/>

Interpretation in Model

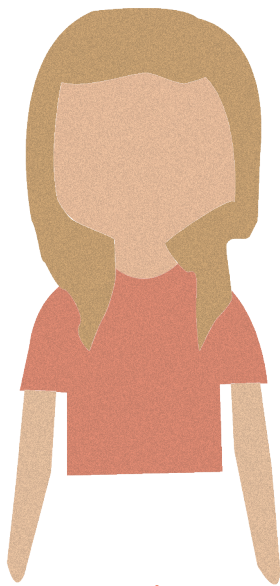
Entrance Door:	Hospitable accessible
Floor:	Stone floor in wood look with floor heating.
Table:	Flexible, from individual tables to a whole.
Couch chair:	Flexible, practical maybe foldable.
Window:	Tension, different windows in height, size and shape.
View:	Wide view to nature.
Lamp Lighting:	Soft light, light that enters in a natural way.
Sound Music:	Everyday
Scent:	Of cooking.
Movement:	Clarity, where to go.

Tension, different windows in height, size and shape.

Flexible, open floorplan.

Tension, different windows in height, size and shape.

**Esmée - mourning mentor
and coordinator
at Doras Foundation**

The loss of a loved one is a dramatic event. It can completely turn your life upside down. The world looks different and priorities shift. What initially seemed important suddenly isn't that important anymore. How do you deal with this life changes, how do you deal with mourning?

Esmee is a mourning mentor for the Doras foundation. Twice a year she starts a mourning group. To her regret new people sometimes had to wait up to 5 months for an intake moment. She actually wanted to offer a place on a continuous basis, so she became co-initiator of het nabestaandencafe.

"Every person experiences loss in life. However, the way we experience it, the way we respond to it, is different for everyone. It is important that people are seen and heard in mourning, that they can mourn in their own way and that there is understanding."

Het nabestaandencafe was the first initiative of Esmee, but she has many more ideas for initiatives and activities that support mourning;

"Touch is extremely important, especially with the loss of a partner or child. When we are touched we create a substance, oxytocin, which is very important for our well-being. Massage can therefore do very well. "

"Your skin is open. A crust had to grow on it and eventually it will fall off. A pale pink, vulnerable skin is beneath it. That vulnerable skin must be touched, that has an effect on your recovery. I'm not being touched anymore. I had forgotten that."

- Partner loss | Geerteke van Lierop

"You can also work with animals to touch and hug. And animals can also listen very well. "

"For children, at my daughter's school, a girl died in a traffic accident. At school we handcrafted in different classes."

Esmée has also been thinking about spatial requirements for het nabestaandehuis;

"Color accents in natural tones. Light green, dark moss or earth tones."

"A library space. That has something very magical, surrounded by books. And in the middle a large oval table with a very large vase with flowers. "

"Living room feeling, at home most people have a light there and a light there. Especially for the dark days. "

What we finally spoke about;

"When a baby is coming, we prepare ourselves to perfection. We go to consultations, echo's, midwives etc. But there is no post-death consultation office. "

I would say not yet, because actually a consultation agency for death describes what I expect to be able to offer with my design. To prepare for a farewell you can go to het nabestaandehuis and you can go there for the period after the farewell ("the maternity help").

Esmée - rouwbegeleider en coördinator bij stichting Doras

Original text in Dutch | originele tekst in het Nederlands

Het verlies van een naaste is een ingrijpende gebeurtenis. Het kan je leven compleet op de kop zetten. De wereld ziet er anders uit en prioriteiten verschuiven. Wat eerst belangrijk leek is dat ineens niet meer. Hoe ga je om met deze ingrijpende verandering, hoe ga je om met rouw?

Esmee is rouwbegeleider van de rouwgroepen bij stichting Doras. Twee keer per jaar start zij met een rouwgroep, het viel haar tegen dat nieuwe aanloop soms wel tot 5 maanden moest wachten op een instroommoment. Eigenlijk wilde zij graag doorlopend een plek aanbieden, zo is zij mede initiatiefnemer geworden van het nabestaandencafé.

“Elk mens maakt het in zijn leven mee. De manier waarop we het beleven, de manier waarop we er een antwoord op geven is echter voor ieder anders. Belangrijk is dat mensen in rouw gezien en gehoord worden, dat ze op eigen wijze mogen rouwen en dat daar begrip voor is.”

Het nabestaandencafé was voor Esmee een eerste initiatief maar zij heeft veel meer ideeën voor initiatieven en activiteiten die ondersteunen bij rouwverwerking;

“Aanraking is ontzettend belangrijk, zeker bij partner en kind gemis. We maken dan een stofje aan, oxytocine, dat is heel belangrijk voor ons welzijn. Massage mogelijkheden kunnen daarom erg goed doen.”

“Jouw huid ligt open. Er moest een korst op groeien die er op den duur af zal vallen. Een lichtroze, kwetsbare huid ligt eronder. Die kwetsbare huid moet aangeraakt worden, dat heeft effect op jouw herstel. Ik wordt niet meer aangeraakt. dat was ik vergeten.”

-Partner verlies | Geerteke van Ierop

“Je kunt ook werken met dieren, om aan te raken en te knuffelen. Daarnaast kunnen dieren ook heel goed luisteren.”

“Voor kinderen, op de school van mijn dochter overleed een meisje in een verkeersongeluk. Daar hebben we in de klassen geknutseld.”

Over de ruimtelijke vormgeving van een nabestaanden huis denkt Esmee het volgende;

“Kleuraccenten in natuurtinten. Zacht groenig, donker moss kleurig of aardetinten.”

“Een bibliotheek ruimte. Dat heeft iets heel magisch, omringt door boeken en in het midden een grote ovale tafel met daarop een hele grote vaas met bloemen erin.”

“Huiskamer gevoel, thuis hebben de meeste mensen daar een lampje en daar een lampje. Zeker voor de donkere dagen.”

Waar wij tot slot over spraken;

“Als er nieuw leven op komst is bereiden we dit tot in de puntjes voor. We gaan naar consultatiebureaus, echo's, verloskundige maar een consultatiebureau voor na de dood bestaan niet.”

Ik zou zeggen nog niet want eigenlijk omschrijft een consultatie bureau voor de dood, wat ik verwacht te kunnen bieden met mijn ontwerp. Ter voorbereiding van een afscheid kun je terecht bij het nabestaanden-huis en voor de periode na het afscheid ('de Kraam-hulp').

<https://nabestaandencafeleiden.nl>

Een zee van glas, Geerteke van Ierop

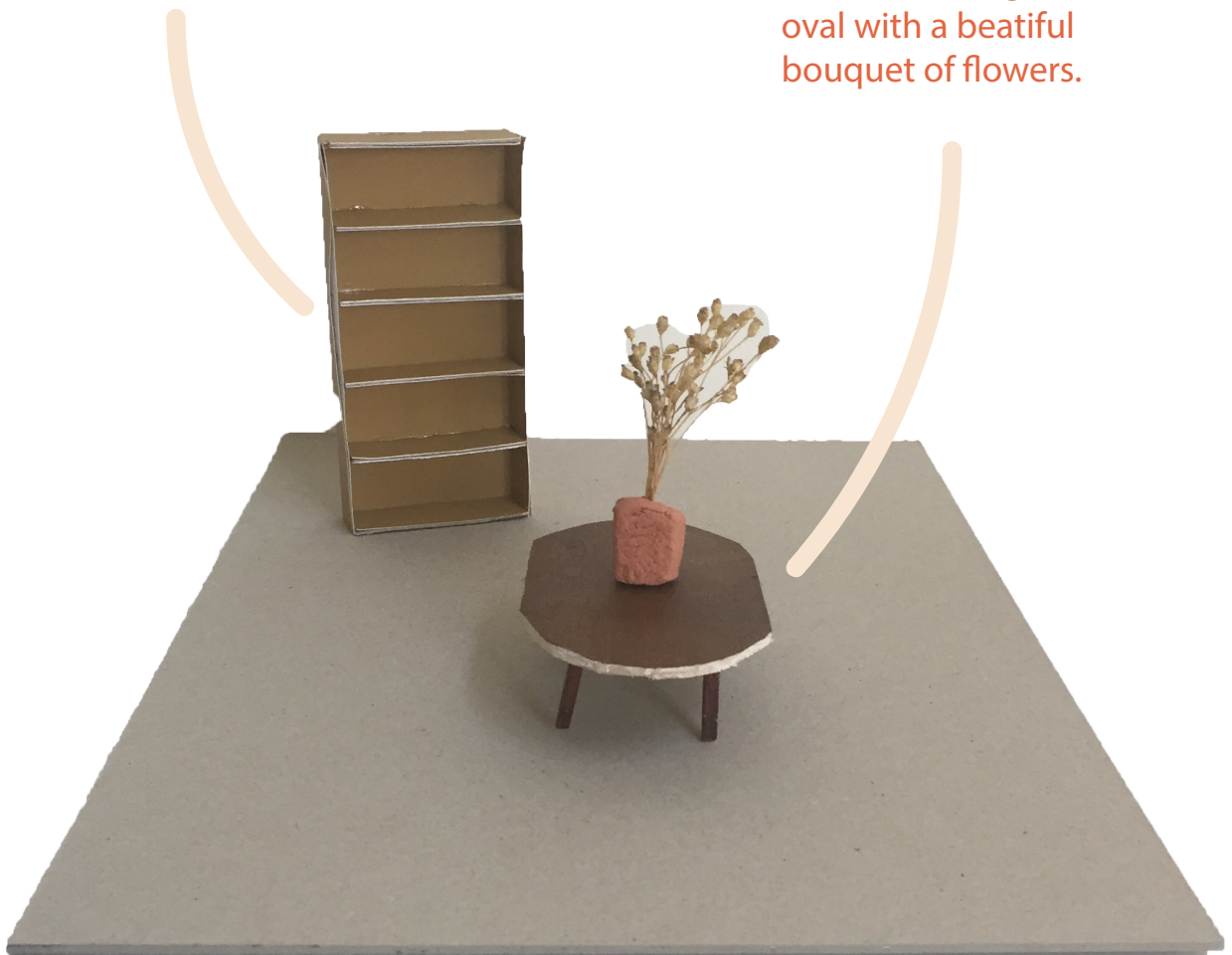
Interpretation in Model

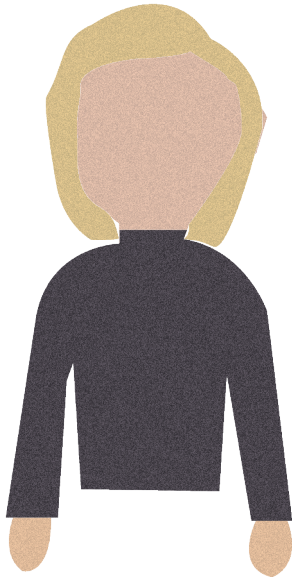
Entrance Door:	Intimate.
Floor:	Vinyl color accents in natural tones.
Table:	Large, oval with a beautiful bouquet of flowers.
Couch chair:	Comfortable, "like an office chair".
Window:	Horizontal window or view at eye level.
View:	Incredibly beautiful panoramic view.
Lamp Lighting:	Living room feeling with different lamps.
Sound Music:	Silence, rest.
Scent:	Books
Movement:	Flexible, being able to go your own way.

The scent of books,
surrounded by books for
a warm feeling.

The tabel is large and
oval with a beatiful
bouquet of flowers.

Michael - Architect

Michael is an architect. He graduated in 2016 with the project "New life for the death". His project tries to answer the question of how we can deal with death in a contemporary way in our society. These days we prefer to banish death from our thoughts, from our daily lives and from our city. In "New Life for the Death", life and death come together again.

The location, formerly Palm- or Noorderkerkhof on Stronghold Haarlem is now het Eerste Marnixplantsoen. It's the only place where you can still see the structure of the old strongholds of the fortress around Amsterdam. And there are two old trees, plane trees that were the entrance to the cemetery.

Michael illustrates the importance of his project with a photo he took at a cemetery in Copenhagen, which is also used as a park.

"The little boy here was climbing on the cross. Then his father walked over to him and said, "no, that is not allowed." The boy asked, "why is that not allowed?" In a playful way they had a conversation about death."

During his project Michael got inspired by; sacrality (light - dark), transitoriness (ruins) and uncanny places. Michael describes uncanny places as follow:

"A place where all senses are activated. Which means that

you suddenly experience space very consciously. Just like death, that is also a moment when you are very aware of your environment. "

He applied these subjects with his design and answered the following question: 'how do you deal with a public building where also a funeral can take place?'

"I thought there are some places and closed spaces that differ in height. So that diagonals / verticals encounters arise. There must be a routing through it, so you always go from one place to another place. It should not be too strict, it should not be too linear with breathing spaces in between. "

Soon Michael was asked whether he designed for a religion. He didn't want to venture it. He has therefore made his project specifically for the Amsterdammer. This coincided with his first design ideas:

"Amsterdam has a beautiful water network, can't we do the funeral procession on the water? The beauty of that water is that it is a bit deepened, nice and quiet. You have a different perspective of the city. From the boathouse you enter a deepened square for informal funerals. To accommodate more formal funerals, Michael has placed them in the crown of the trees. A cemetery, actually above the city where in the evening the light could burn like a warm heart, the dead like a warm heart above the city. To make it even more part of the environment, the cycle path of the Rotterdammer bridge runs under the building, just like at the Rijksmuseum. "

"How beautiful is that when you are on your way to work, you make contact with the death every day. On your way to work, you cycle through the building and you remember someone. "

Michael - Architect

Original text in Dutch | originele tekst in het Nederlands

Michael is architect. Hij is in 2016 afgestudeerd met het project 'Nieuw leven voor de dood'. Zijn project geeft antwoord op de vraag hoe we in onze samenleving op een eigentijdse manier kunnen omgaan met de dood. Tegenwoordig bannen we de dood het liefst uit onze gedachten, uit ons dagelijks leven en uit onze stad. In 'Nieuw Leven voor de Dood' komen het leven en de dood weer samen.

De locatie, vroeger Palm- of Noorderkerkhof op Bolwerk Haarlem tegenwoordig eerste Marnixplantsoen. Het is nu de enige plek waar je nog de structuur ziet van de oude bolwerken van de vesting rond Amsterdam. En er zijn nog twee oude bomen, platanen die het entree waren van de begraafplaats.

Het belang van zijn project illustreert Michael aan de hand van een foto, genomen op een begraafplaats in Kopenhagen, dat tevens wordt gebruikt als park.

"Het jongetje hier, was op het kruis aan het klimmen. Toen liep zijn vader er naartoe en die zei: "nee dat mag niet." Het jongetje vroeg: "waarom mag dat niet?" De vader zei: "nou daaronder ligt iemand begraven." Het jongetje: "wat is dat dan begraven?". Al spelenderwijs hadden zij een gesprek over de dood."

Inspirerende onderwerpen voor Michael zijn sacraliteit (licht - donker), vergankelijkheid (ruines) en unheimische plekken. Unheimische plekken omschrijft Michael als volgt:

"Een plek waar alle poriën open gaan. Waardoor je ineens heel bewust ruimte beleeft. Net zoals de dood, dat is ook een moment dat je heel bewust bent van je omgeving."

Ontwerpend heeft hij deze onderwerpen toegepast en antwoord gegeven op de vraag: hoe ga je om met een publiek gebouw waar ook het ritueel rondom de uitvaart plaats vind?

"Ik had bedacht dat er een soort plekken zouden zijn en gesloten ruimtes die in hoogte verschillen. Zodat er diagonalen/ verticalen ontmoetingen ontstaan. Er moet een routing door heen lopen, waarbij je altijd van een plek naar een plek gaat. Het moet niet te streng zijn, het moet niet te lineair met tussendoor een soort ademplekken."

Michael kreeg al snel de vraag of hij ontwierp voor religie, hier wilde hij echter niet zijn vingers aan branden. Hij heeft zijn project daarom specifiek

gemaakt voor de Amsterdammer. Dit viel samen met zijn eerste ontwerpgedachtes:

"Amsterdam heeft een prachtig water netwerk, kunnen we niet de uitvaartstoet over het water doen? Het mooie van dat water is dat het een beetje verdiept is, dus lekker rustig. Je hebt er een ander perspectief van de stad. Vanuit het boothuis kom je op een verdiept plein voor vrije uitvaarten. Om ook plek te bieden aan formelere uitvaarten heeft Michael die in de kruin van de bomen gelegd. Een begraafplaats, eigenlijk boven de stad waar s'avonds het licht zou kunnen branden als een warm hart, de doden als een warm hart boven de stad. Om het nog meer onderdeel te maken van de omgeving loopt het fietspad van de Rotterdammer brug door onder het gebouw, netzoals bij het Rijksmuseum.."

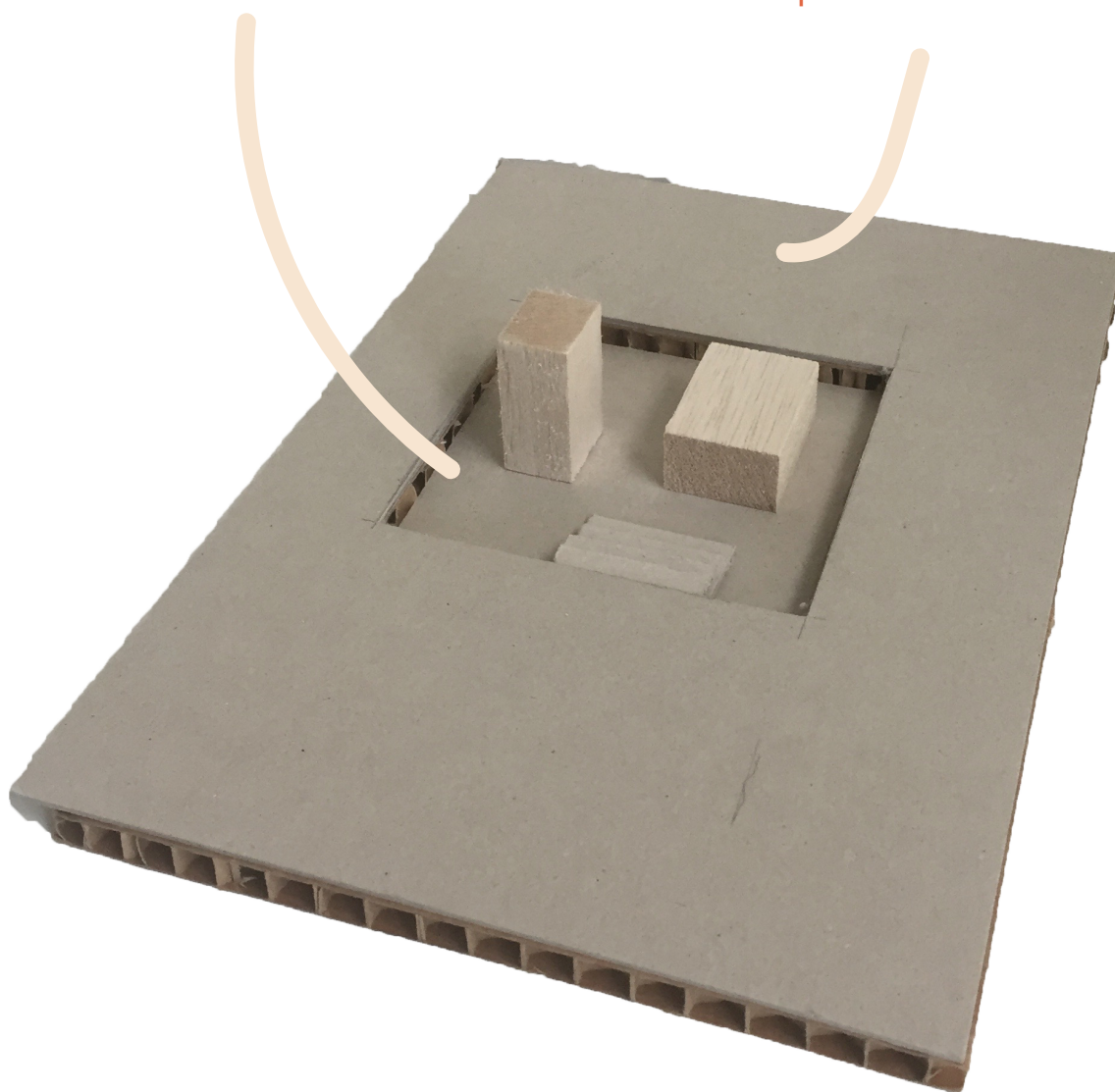
"Hoe mooi is dat als je onderweg bent naar werk, je op die manier elke dag contact maakt met de dood. Al gaande op weg naar je werk, je fietst er doorheen en je denkt weer even aan diegene."

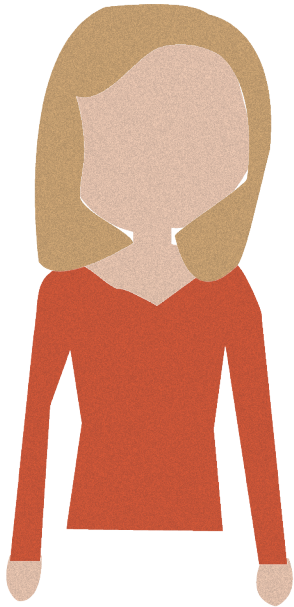
Interpretation in Model

Entrance Door:	Transparent, accessible.
Floor:	Layered, different heights.
Table:	Wood, natural materials from the area.
Couch chair:	Ditto.
Window:	We used to tell stories in glass and lead windows, in a modern way with colored urns.
View:	Over the city.
Lamp Lighting:	The light tempts you to go around the corner.
Sound Music:	The rumor of Amsterdam.
Scent:	Scents from Nature.
Movement:	There must be no dead ends. You must always be able to walk a circle in order to wander.

There must be no dead ends.
You must always be able to walk
a circle in order to wander.

Different floor heights,
to separate private and
public

Mariek - mourning mentor at ZandErover

In 2006, the 19th century gravedigger's house on the Nieuwe Oosterbegraafplaats in Amsterdam was expanded and transformed. Architects Kerssen and Graafland designed new spaces for the museum Tot Zover, the Tuinzaal and the Roosenburg cafe. Mariek, who previously provided trainings in mortality guidance, registered in 2008 as a volunteer at the Roosenburg cafe. And here she and Jeanine started the very first Nabestaandencafe in 2011 in de Tuinzaal; ZandErover.

An advantage of the Tuinzaal is the sliding glass door. Because both the garden and the Tuinzaal are half-deepend, they together form an enclosed space. In this way the garden becomes part of the Tuinzaal when the sliding door is open.

"Even when it storms outside, you experience it together. It is about nabestaanden experiencing what is there. That you remain part of life. You can have a very protected environment, warm and cozy, but then you come outside again."

"People who live in their own world, who shut themselves off, that is possible for a while. Everyone does that sometimes for a few months and sometimes that period comes back. But you still have to keep the connection with life and the people around you. This is important."

An important notice from Mariek: do not close off nabestaanden, but ensure that they maintain connections with the environment. In my design this is important to include for both the location and the orientation. But can be further processed in for example;

"Mobile works of art. When the nabestaanden notice; you have to go with the movement of the wind, with what you feel at that moment. Don't argue and do not revolt."

Nature as a mirror.

"We often incorporate the elements: fire, water, earth and air, of the seasons into the themes that we discuss during the meetings."

But nature can not only be used as a discussion theme, but also as a design theme. Mariek notes the following about this:

"Nature influences the senses. Everyone has a different way of looking. Some look through their eyes, others look through their nose or through their ears. It is stimulating when different senses are tickled"

We discuss different sensory experiences;

"I think a fragrance must be subtly present. Take for example a lavender plant, you can crumble a bit and then you take the scent with you or not, then you don't smell it either."

"A fountain, a stream, water, that you can hear the presence of the water."

"With fire (scent, sound). At the Nieuwe Oosterbegraafplaats candles can be burned in the pond on the water, in memory of a loved one. "

Mariek - rouwbegeleider bij nabestaandencafe ZandErover

Original text in Dutch | originele tekst in het Nederlands

In 2006 werd de 19e eeuwse doodgraverswoning op de Nieuwe Oosterbegraafplaats te Amsterdam uitgebreid en getransformeerd. Architecten Kerksen en Graafland ontwierpen nieuwe ruimtes voor het museum Tot Zover, de Tuinzaal en het Roosenburg cafe. Mariek die voorheen trainingen gaf in sterfte begeleiding, meldde zich in 2008 aan als vrijwilligster bij het Roosenburg cafe. En hier is zij samen met Jeanine in 2011, in de Tuinzaal het allereerste nabestaandencafe gestart; ZandErover.

Een sterk pluspunt van de Tuinzaal is voor Mariek de glazenpui. Omdat zowel de tuin als de tuinzaal half-verdiept liggen vormen zij samen een omsloten geheel. Zo wordt de tuin onderdeel van de Tuinzaal wanneer de pui open staat.

“Ook als het buiten onweert dan beleef je dat met elkaar. Het gaat erom als nabestaanden dat je beleeft wat er is. Dat je onderdeel blijft. Je kunt een hele beschermde omgeving hebben, warm en knus maar daarna kom je ook weer buiten.”

“Mensen die in hun eigen wereld gaan leven, dat kan wel voor even. Iedereen doet dat soms een paar maanden en soms komt die periode terug. Maar toch moet je de band met het leven en de mensen om je heen zien te houden. Dat is belangrijk.”

Een belangrijke boodschap die Mariek mij mee wilt geven: sluit nabestaanden niet af, maar zorg dat zij de band met de omgeving behouden. In mijn ontwerp is dit belangrijk om mee te nemen voor zowel de locatie als de orientatie. Maar kan nog verder worden doorgewerkt in bijvoorbeeld;

“mobiele kunstwerken: als nabestaanden zouden zien, je moet mee met de wind met wat je op dat moment voelt. Niet ertegenin of in opstand komen.”

De natuur als spiegel.

“Wij verwerken ook vaak de elementen: vuur, water, aarde en lucht, of de seizoenen in de thema's die wij behandelen tijdens de bijeenkomsten.”

Maar niet alleen als gespreks thema ook als ontwerp thema zou de natuur goed van pas kunnen komen, Mariek merkt hier het volgende over op:

“De natuur is ook van invloed op de zintuigen. Iedereen

heeft een andere manier van kijken. Sommige kijken door hun ogen, andere kijken door hun neus of door de oren. Het werkt prikkelend, stimulerend wanneer verschillende zintuigen geprikkeld worden.”

We bespreken de verschillende zintuigelijke ervaringen;

“Ik denk dat een geur subtiel aanwezig moet zijn. Neem bijvoorbeeld een lavendelplantje, dan kun je een stukje afbrokkelen en dan neem je de geur mee of niet, dan ruik je het ook niet.”

“Een fontein, een beekje, water, dat je de aanwezigheid van het water kan horen.”

“Met vuur (geur, geluid). Bij de nieuwe Oosterbegraafplaats kunnen in de vijver kaarsjes gebrand worden op het water, tergenagedachtenis aan een geliefde.”

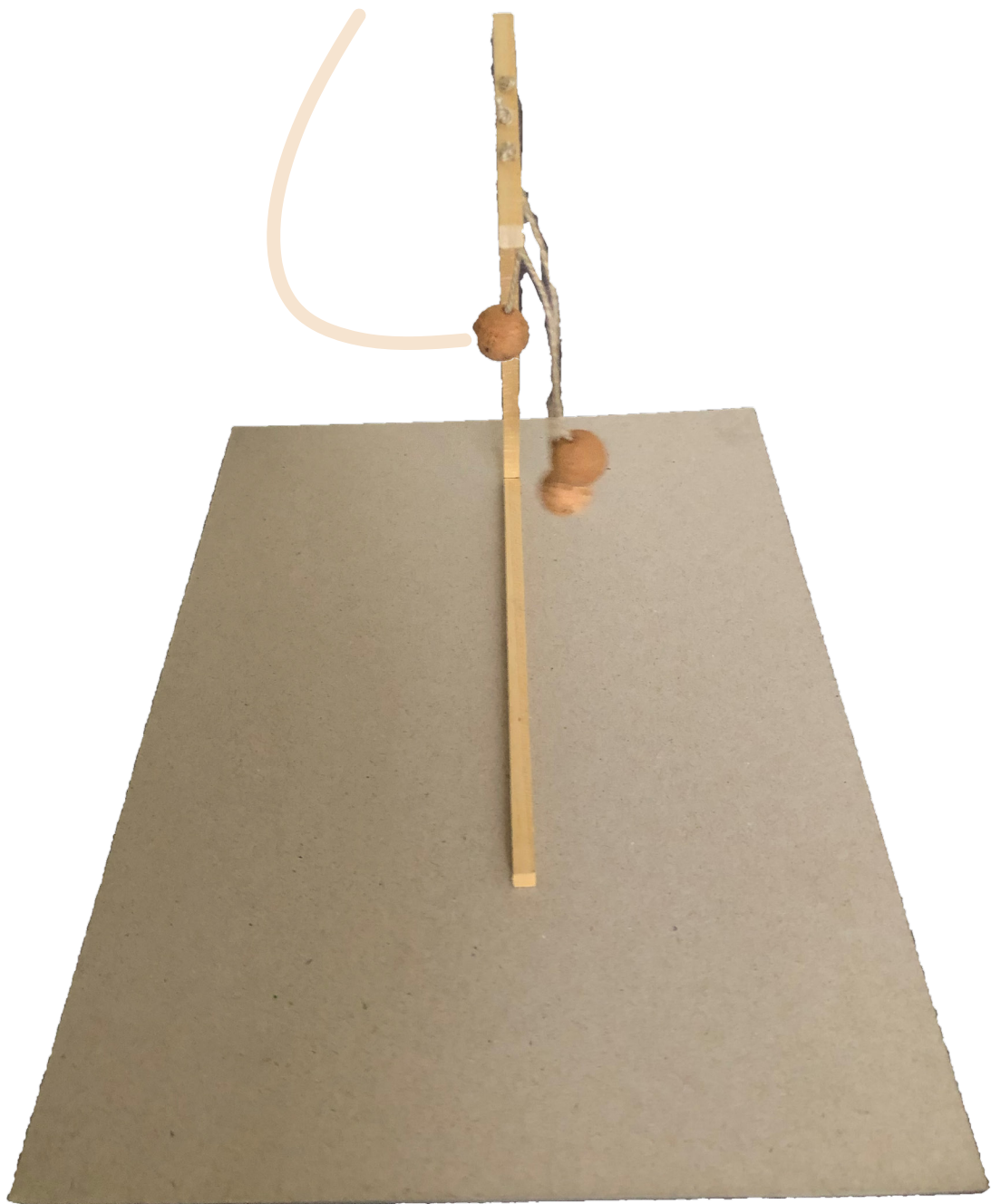
<https://www.architectuur.nl/project/nederlands-uitvaartmuseum-tot-zover-amsterdam>
<http://www.rouw-zanderover.nl>

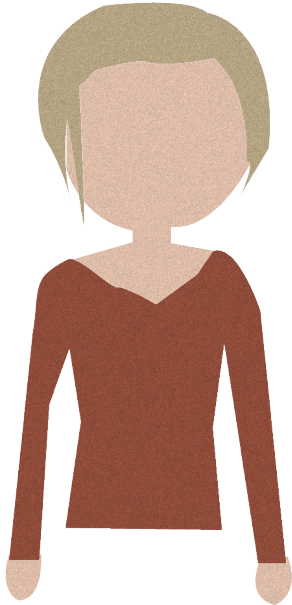
Interpretation in Model

Entrance Door:	Forecourt.
Floor:	Natural transition to the outside.
Table:	Made from wood.
Couch chair:	In a casual setup.
Window:	Experiencing the environment.
View:	Nature as a mirror.
Lamp Lighting:	Fireplace, candles, fire.
Sound Music:	Unremarkable volume, salsa music
Scent:	Wet earth, wood.
Movement:	Stimulate movement from outside to inside and vice versa.

Mobile works of art. When the na-
bestaanden notice; you have to go
with the movement of the wind, with
what you feel at that moment. Don't
argue and do not revolt.

Jeanine - mourning mentor at ZandErover

"I try to keep the last Sunday of the month free, so that I can visit het nabestaandencafé. It gives me a lot of support in this period of just floating around on the turbulent waters, which is called mourning. The support I receive from you and talking with fellow sufferers gives me the push to get through the month, without feeling that it is not normal what I am going through. The ambiance is safe and warm. Apart from the fact that tears sometimes come to me, there is also room for a thunderous laugh. Thank you for your dedication and warm interest in how I'm really doing."

- Frédérique (nabestaande)

The reaction above indicates the added value of het nabestaandencafé ZandErover. Jeanine started this first nabestaandencafé together with Mariek in 2011. Before that, Jeanine worked as a coach for people who have a distance to the labor market. The acquaintance between Jeanine and Mariek and a visit to the Alzheimer-café have led to a year of intensive work on the concept that has resulted in the nabestaandencafé ZandErover.

"The location where we keep the nabestaandencafé, de Tuinzaal overlooks the garden. The person who takes care of the plants, puts with nice weather cushions on the stones so that you can go outside. The garden room is very open and light, so-called industrial design."

Jeanine indicates that she herself as the nabestaanden

experienced the design of the Tuinzaal as very pleasant except for the acoustics:

"The acoustics are poor with the concrete floor, no curtains and no rugs. Sometimes people are humble or full of emotion, then we often have to repeat what people say for those who are on the other side of the room."

Both Mariek and Jeanine appreciate that the design of the Tuinzaal connects with the environment.

"Your design can be in the middle of the city. But it can also be in the middle of nature or at the edge of a park. But the link to life. That is really important."

Nature is often used as a theme during the ZandErover meetings.

"To give people a break or to sit down calm, we regularly start with metaphors. Metaphors from nature to let describe the nabestaanden the phase in which they are in the grieving process. An example of a metaphor, a sea trip or walking through the dunes, the mountains. That is calming."

Jeanine - rouwbegeleider bij nabestaandencafe ZandErover

Original text in Dutch | originele tekst in het Nederlands

“De laatste zondag van de maand probeer ik vrij te houden zodat ik langs kan komen in het nabestaanden-café. Het geeft mij veel steun in deze periode van het alleen rondobberen op de woelige baren, die rouw heet. De ondersteuning die ik van jullie ondervind en het praten met lotgenoten geeft me de duw om de maand door te komen, zonder dat ik het gevoel heb dat het niet normaal is wat ik doormaak. De ambiance is veilig en warm. Afgezien dat er wel (eens) tranen bij mij vloeien is er ook ruimte voor een daverende lach. Dank voor jullie inzet en warme belangstelling in hoe het werkelijk met me gaat.”

- Frédérique (nabestaande)

“Wij doen geregeld als we beginnen om de mensen even rust te geven, te zitten en bij te komen. Metaforen uit de natuur om de nabestaanden de fase waarin ze zich begeven in het rouwproces te omschrijven. Een voorbeeld van een metafoor, een zeetocht of lopen door de duinen, de bergen. Dat werkt rustgevend.”

Bovenstaande reactie geeft de toegevoegde waarde aan van het nabestaandencafe ZandErover. Jeanine is samen met Mariek dit eerste nabestaandencafe gestart in 2011. Daarvoor was Jeanine werkzaam als coach voor mensen die een afstand hebben tot de arbeidsmarkt. De kennismaking tussen Jeanine en Mariek en een bezoek aan het Alzheimercafe hebben geleid tot een jaar intensief werken aan het concept dat heeft geresulteerd in nabestaandencafe ZandErover.

<http://www.rouw-zanderover.nl>

“De locatie waar wij het nabestaandencafe houden, de Tuinzaal kijkt uit over de tuin. De gene die daar over gaat onderhoudt de planten en met mooi weer liggen er kussens op de stenen zodat je ook naar buiten kunt. De tuinzaal is heel open en licht, zogenaamde industriële vormgeving.”

Jeanine geeft aan dat zowel zij zelf als de nabestaanden het ontwerp van de Tuinzaal als heel prettig ervaren op de akoestiek na:

“Met de vloer van beton, geen gordijnen en geen kleedjes is de akoestiek slecht. Soms zijn mensen bescheiden of vol met emotie, dan moeten wij vaak herhalen wat mensen zeggen voor degene die aan de andere kant van de ruimte zitten.”

Zowel Mariek als Jeanine waarderen beide dat het ontwerp van de Tuinzaal connectie maakt met de omgeving.

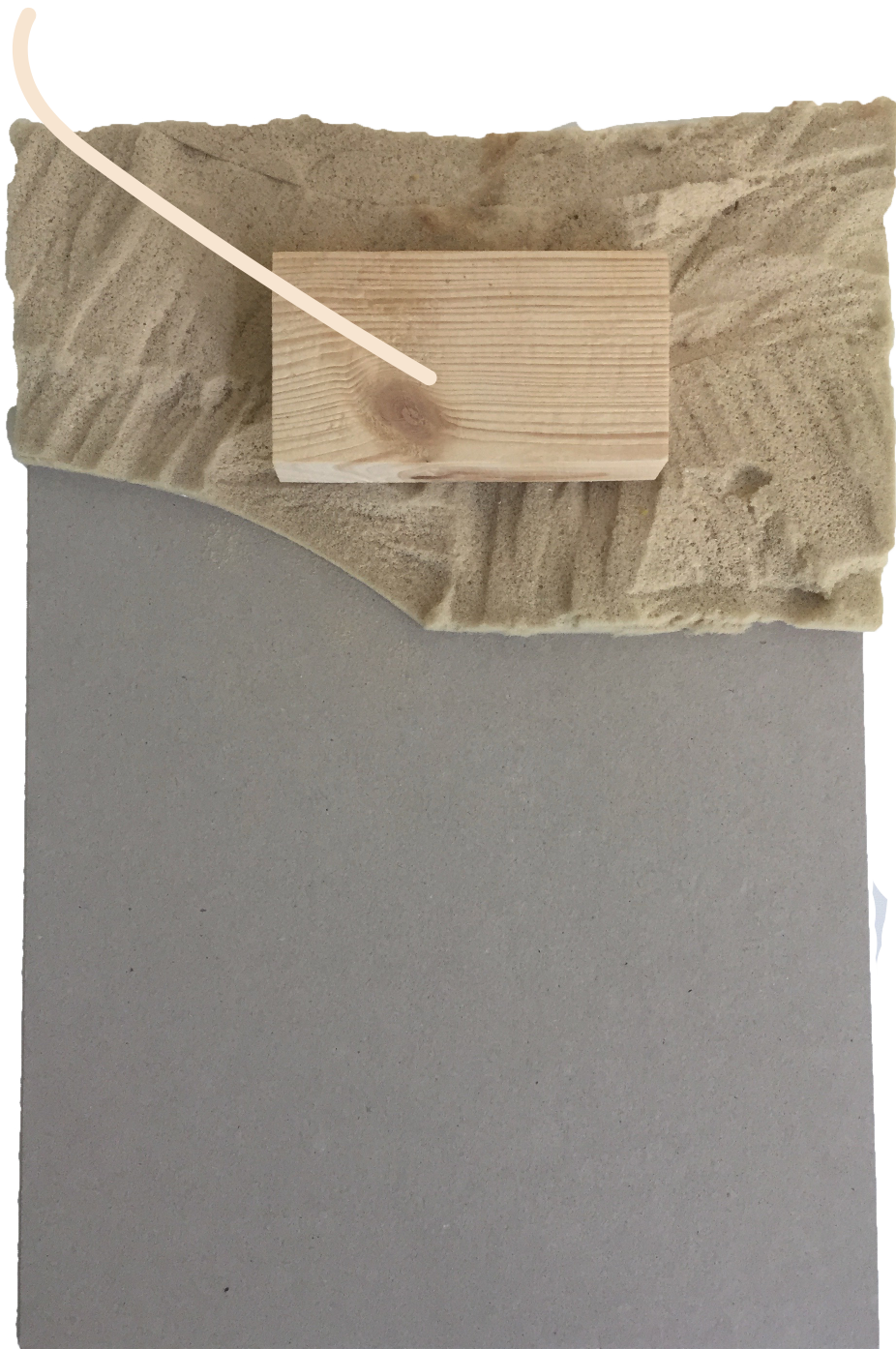
“Jouw ontwerp kan midden in de stad zijn. Maar het kan ook midden in de natuur zijn of aan de rand van een park. Maar wel die link naar het leven. Dat is echt belangrijk.”

Tijdens de bijeenkomsten van ZandErover wordt de natuur vaak als thema gebruikt.

Interpretation in Model

Entrance Door:	Porch
Floor:	The same stone, differently processed inside/ outside.
Table:	large and inviting
Couch chair:	Upholstered, comfortable.
Window:	Connected with the environment.
View:	Nature, a pond.
Lamp Lighting:	Natural light.
Sound Music:	A piano that can be played.
Scent:	Imperceptibly present.
Movement:	Stimulate movement from outside to inside and vice versa.

At the edge of a lake, in
the dunes by the sea.
With a distance to the
public, but not isolated.
To be part of life.

Img: Abdij Roosenberg | Dom Hans van der Laan
by Vita Teunissen.

Roosenberg Abbey (Roosenberg) - Dom Hans van der Laan

At arrival, a blind white-washed brick wall. An exception in this wall is a Spanish balcony, but the focus is on the entrance. The Abbey was designed by Dom Hans van der Laan and he designed the apparently straight blind façade in such a way that it actually runs in a funnel towards the entrance. Stressed by a height difference and a roof we are led inwards. Immediately inside we are confronted with a wall. "You have to choose at every moment in your life" You choose to enter the abbey and to respect the associated behavior.

The materials we encounter in the Abbey; all walls are brick and whitewashed. For the floors, Indian limestone was chosen in various shades of brown /green, which was also carried through the entire building. The ceiling is timbered with wooden slats stained in gray. Furthermore, the accents of concrete are only visible in the structure because they are painted against concrete rot. More color has been applied to the furniture at the request of the sisters. Softer pink, green, blue and gray tones.

The furniture has the perfect proportions between length, width and height and of the symmetry between the dimensions of the whole but also of the parts in relation to each other. All furniture is based on a basic shape. Because we recognize this form, we will consequently assume this form more quickly and become more familiar with our environment.

Dom Hans van der Laan devoted more than half a century to the creation of architecture that decays itself to give the inner life of feeling all the space it needs. The relevance of thinking consciously about proportions and dimensions comes forth out of a discrepancy between measuring and perceiving.

The way we design and build now is largely based on the metric system, but we don't perceive space in meters or centimeters, let alone millimeters. We read our environment by relating objects to each other, by comparing and by differentiating. He came up with his proportional system based on the so-called plastic number, a proportion based on our three-dimensional - hence plastic - perception of the world around us. He proved with his monasteries that designing like this can result in an architecture with an ultimate experience of a space. The order, stillness and calmness have an extraordinary effect.

For the design of Roosenberg Abbey the ratio (7: 1) is used. The width of a room or gallery is directly related to the wall thickness (7: 1), and in turn forms the basis for the entire architectural design.

A common feature of many designs is that windows and openings are aligned vertically to each other. For example, a window of the same width above a door but Dom Hans van der Laan works horizontally, optimally to the layout per floor.

Finally, you experience that the inner garden in the floor plan is not parallel. Dom Hans van der Laan did this so that the other side would not be confronting.

The work of Dom Hans van der Laan inspired and resulted in the Dutch architecture movement the Bossche school; spatial operation and balanced proportions.

Abdij Roosenberg (Roosenberg) - Dom Hans van der Laan

Text in Dutch | tekst in het Nederlands.

Bij aankomst een blinde, witgekalkte bakstenen muur. De uitzonderingen op deze blinde muur zijn een Spaans balkon, en de ingang. De abdij is ontworpen door Dom Hans van der Laan en hij ontwierp de ogenschijnlijk rechte blinde gevel zodanig dat deze daadwerkelijk in een trechter naar de ingang loopt. Benadrukt door een hoogteverschil en een dak worden we naar binnen geleid. Meteen van binnen worden we geconfronteerd met tevens een muur. "Je moet op elk moment in je leven kiezen" Je kiest ervoor om de abdij binnen te gaan en het bijbehorende gedrag te respecteren.

De materialen die we in de abdij tegenkomen; alle muren zijn van baksteen en witgekalkt. Voor de vloeren werd Indiase kalksteen gekozen in verschillende tinten bruin/ groen. Het plafond is betimmerd met grijze houten latten. Verder zijn de accenten van beton alleen zichtbaar in de structuur omdat ze zijn geveerd tegen betonrot. Op verzoek van de zusters is er meer kleur gebruikt in het meubilair. Zacht roze, groen, blauw en grijs tinten.

Het meubilair heeft de perfecte verhoudingen tussen lengte, breedte en hoogte en van de symmetrie tussen de afmetingen van het geheel maar ook van de delen ten opzichte van elkaar. Alle meubels zijn gebaseerd op een basisvorm. Omdat we deze vorm herkennen, zullen we de vorm sneller herkennen en meer vertrouwd raken met onze omgeving.

Dom Hans van der Laan wijdde meer dan een halve eeuw aan de creatie van architectuur die tot doel heeft het innerlijke leven alle ruimte te geven die het nodig heeft. De relevantie van bewust denken over verhoudingen en dimensies komt voort uit een discrepantie tussen meten en waarnemen.

De manier waarop we nu ontwerpen en bouwen, is grotendeels gebaseerd op het metrische systeem, maar we nemen geen ruimte waar in meters of centimeters, laat staan millimeters. We lezen onze omgeving door objecten aan elkaar te relateren, te vergelijken en te differentiëren. Van der Laan bedacht zijn proportionele systeem op basis van het zogenaamde plastisch getal, een verhouding gebaseerd op onze driedimensionale - vandaar plastisch - perceptie van de wereld om ons heen. Hij bewees met zijn kloosters dat zo ontwerpen kan resulteren in een architectuur met een ultieme ervaring van ruimte. De orde, stilte en kalmte hebben een buitengewoon effect.

Voor het ontwerp van abdij Roosenberg wordt de verhouding (7: 1) gebruikt. De breedte van een kamer of galerij is direct gerelateerd aan de wanddikte (7: 1) en vormt op zijn beurt de basis voor het hele architecturale ontwerp.

Een veel voorkomend kenmerk van vele ontwerpen is dat vensters en openingen verticaal op elkaar zijn uitgelijnd. Bijvoorbeeld een raam van dezelfde breedte boven een deur maar Dom Hans van der Laan werkt horizontaal, optimaal per indeling van de verdieping.

Ten slotte ervaar je dat de binnentuin in de plattegrond niet parallel is. Dom Hans van der Laan deed dit zodat de andere kant niet zou confronteren.

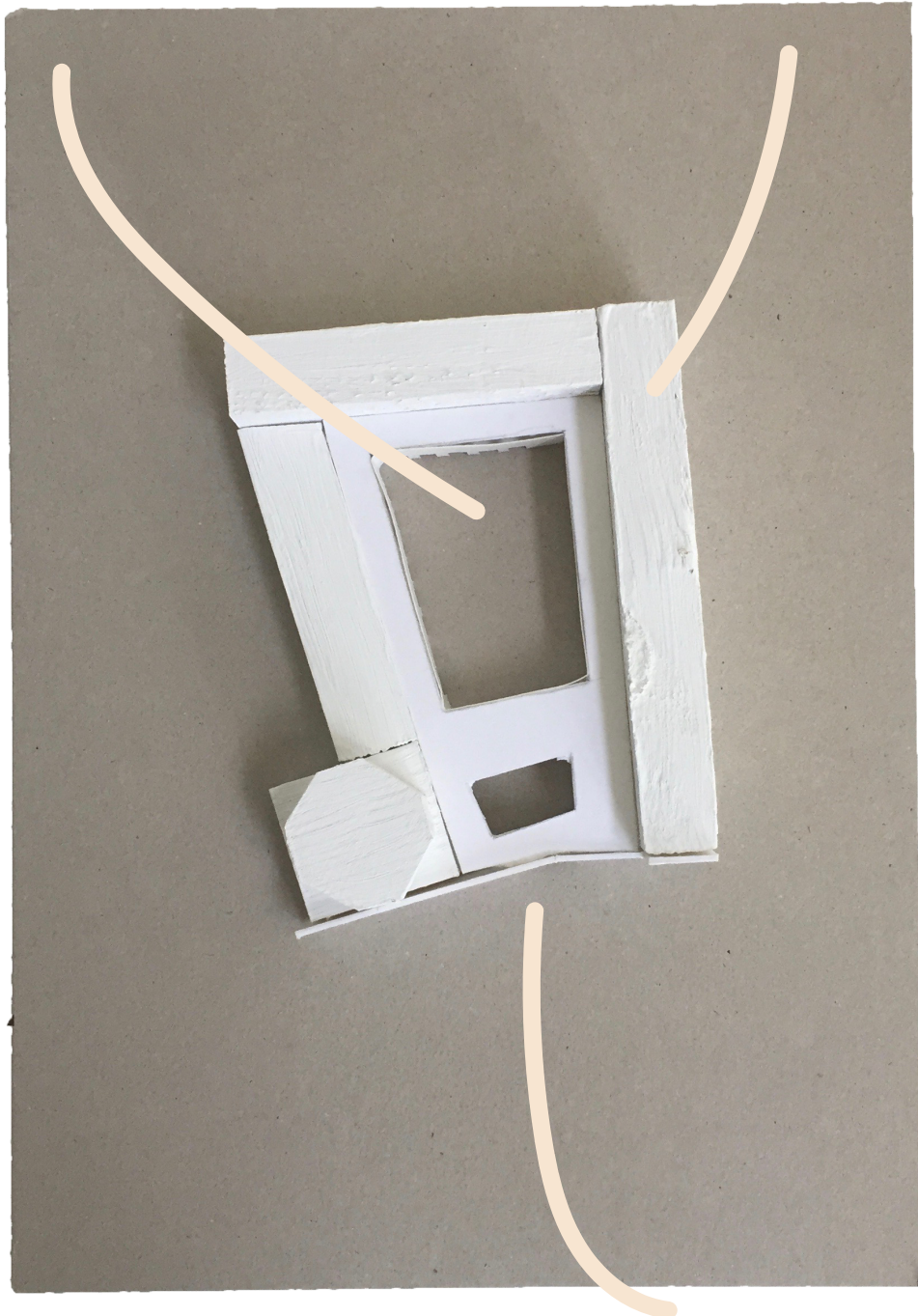
Het werk van Dom Hans van der Laan inspireerde en resulteerde in de Nederlandse architectuurbeweging de Bossche school; ruimtelijke werking en evenwichtige verhoudingen.

Interpretation in Model

Entrance Door:	Funnel, highlighted and roofed.
Floor:	Indian limestone in various brown/ green/natural hues.
Table:	Wooden slats, size ratio.
Couch chair:	Simplicity and recognition.
Window:	Horizontally arranged instead of vertically.
View:	Greenery, trees, nature not con- demned.
Lamp Lighting:	Unity.
Sound Music:	Silence, reverberation.
Scent:	Musty.
Movement:	Around the atrium The ambulatory is not parallel to avoid confrontation.

Dom Hans van der Laan uses a measurement system reflected in the proportions of his architecture

The atriums are not parallel so that your view is directed to the outside

The entrance is part of a blind facade, optically straight but actually you are drawn in by a funnel.

Img: Abdij Roosenberg | Dom Hans van der Laan
by Vita Teunnissen.

In the image on the left, apart from the entrance, we see a closed / blind facade. The wall is expressly photographed from this angle to capture the funnel effect. The wall is not straight, both left and right the wall runs towards the entrance. The entrance is further emphasized by the lowered roof that seems to protrude through the wall.

Op de afbeelding links zien we op het entree na, een gesloten/ blinde gevel. De muur is express vanuit deze hoek gefotografeerd om het trechter effect vast te leggen. De muur is dus niet recht, zowel links als rechts loopt de muur richting het entree. Het entree wordt nog eens extra benadrukt door de verlaagde overkapping die door de muur heen lijkt te steken.

Img: Abdij Roosenberg | Dom Hans van der Laan
by Vita Teunnissen.

Once inside we enter the first courtyard. We come across this sculpture. It is a form that we will encounter several times throughout the building. Dom Hans van der Laan used repetitive forms to put the visitor at ease. When elements are familiar, you become familiar with the environment faster.

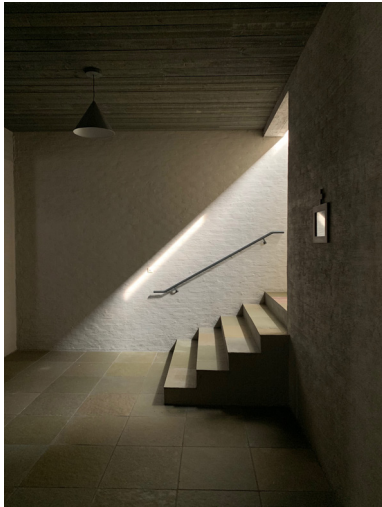
Eenmaal binnen komen we op de eerste binnenplaats. Daar komen we dit beeldhouwwerk tegen. Het is een vorm die we door het gebouw heen meerdere keren zullen tegen komen. Dom Hans van der Laan maakte gebruik van repeterende vormen om de bezoeker op het gemak te stellen. Wanneer elementen bekend voor komen, raak je sneller met de omgeving vertrouwd.

Img: Abdij Roosenberg | Dom Hans van der Laan
by Vita Teunnissen.

Dom Hans van der Laan does not design the floor plans of the atria in parallel. This ensures, as seen in the photo, that the view to the inner garden is directed.

Dom hans van der Laan ontwerpt de plattegronden van de atria niet parralel. Dit zorgt ervoor, zoals op de foto te zien, dat het uitzicht op de binnen tuin wordt gericht.

Img: Abdij Roosenberg | Dom Hans van der Laan
by Vita Teunnissen.

Img: Abdij Roosenberg | Dom Hans van der Laan
by Vita Teunnissen.

The staircase of Dom Hans van der Laan enters the room and is thus visible from a greater distance. This will steer you towards the next floor. The steering effect is even more emphasized by the natural light.

De trap van Dom Hans van der Laan komt de ruimte in en wordt daarmee zichtbaar vanaf grotere afstand. Hierdoor wordt je gestuurd richting boven. Het sturende effect wordt nog meer benadrukt door het natuurlijke licht.

Openings (doors/ windows) are not placed directly above each other but relate to the floor plan. Horizontally the openings are in a rhythm but vertically they are not related to each other.

Openingen (deuren/ ramen) zijn niet recht boven elkaar geplaatst maar verhouden zich tot de plattegrond. Horizontaal zijn de openingen in een ritme maar verticaal houden ze geen verband met elkaar.

Img: Cemetery Zuiderhof (Hilversum) | Dudok
by Floor van 't Veer

Cemetery Zuiderhof (Hilversum) - Dudok

Dudok was born on July 6, 1884 in Amsterdam. From 1927 he was the municipal architect of Hilversum. As a result, for decades, Dudok was decisive for housing construction and the expansion of Hilversum. He is the architect of entire neighborhoods and public buildings such as schools and the town hall.

The Zuiderhof cemetery was also designed by the municipal architect Dudok. It is one of the last designs from Dudok, constructed/ built in the period 1958-1964. The cemetery is located on the southern edge of Hilversum, against the Hoorneboegse Heide.

The design is sober and the auditorium and entrance are kept in moody white and blue. The entrance, the forecourt is tiled with a checkerboard pattern. A water fountain on the left side of the square. And a gallery around the square. The gallery and the auditorium enclose the square on three sides. The covered gallery has blue painted ceilings and rests on columns in the rhythm of the tiling. In addition, the gallery has windows that offer every time a different view of nature. Dudok said;

"Space, rhythm and a view of nature must make the relatives reconcile with destiny."

However, during the restoration in 1995-1997 a number of passages were made in the walls of the gallery instead of a number of existing windows. This makes it possible to walk directly to the cemetery from the forecourt. During my visit I found this intervention of added value. Because different visitors could avoid each other in this way.

The auditorium, above the side walls, has a strip of lamps throughout the entire length of the ceiling that indirectly illuminates the walls ("raking light"). The wall opposite the entrance is made of glass and offers a view over the green central axis: the central element on the cemetery that gives a strong spatial perspective. This is mainly due to the coulisse-like tree planting of the side lanes and the height difference of approximately five meters between the floor level of the auditorium and the end of the main axis.

We see the same checkerboard pattern on the floor of the auditorium, but blue/ white vinyl has been laid instead of tiles.

"Architectural splendour is not appropriate here, all must be said with simple means. The mood the human atmosphere here, must be achieved solely through the spatial proportions."

When designing the Zuiderhof, Dudok already took cremation and forms of ash destination into account. He designed and realized both a columbarium (urn wall) and a scattering field, something that was quite progressive before that time - the Netherlands had two crematoriums since 1954.

However, a crematorium was not realized until the renovation in 2016 based on a design by Bierman Henket architects in the outbuildings of the cemetery.

Begraafplaats Zuiderhof (Hilversum) - Dudok

Text in Dutch | tekst in het Nederlands.

Dudok werd geboren op 6 juli 1884 in Amsterdam. Hij werd in 1927 stadsarchitect van Hilversum. Daardoor was Dudok decennia lang bepalend voor de woningbouw en de uitbreiding van Hilversum. Hij is de architect van hele wijken en openbare gebouwen zoals scholen en het stadhuis.

De begraafplaats Zuiderhof is ook ontworpen door Dudok. Het is een van de laatste ontwerpen van zijn hand, ontworpen/ gebouwd in de periode 1958-1964. De begraafplaats ligt aan de zuidelijke rand van Hilversum, tegen de Hoorneboegse Heide.

Het ontwerp is sober en zowel het auditorium als de ingang zijn in humeurig wit en blauw gehouden. De ingang, het voorplein is betegeld met een dambordpatroon. Een waterfontein aan de linkerkant van het plein en een galerij rond het plein. De galerij en het auditorium omsluiten het plein aan drie zijden. De overdekte galerij heeft blauw geschilderde plafonds en rust op kolommen in het ritme van de tegels. Bovendien heeft de galerij vensters die elke keer een ander uitzicht op de natuur bieden. Dudok zie hierover het volgende;

“Ruimte, ritme en uitzicht op de natuur moeten de nabestaanden doen verzoenen met het lot.”

Tijdens de restauratie in 1995-1997 werden echter een aantal doorgangen gemaakt in de muren van de galerij in plaats van een aantal bestaande raamopeningen. Dit maakt het mogelijk om vanaf het voorplein rechtstreeks naar de begraafplaats te lopen. Tijdens mijn bezoek vond ik deze interventie van toegevoegde waarde. Omdat verschillende bezoekers elkaar op deze manier kunnen vermijden.

Het auditorium heeft langs de buiten wanden een strook lampen over de gehele lengte van het plafond dat de muren indirect verlicht (“strijklicht”). De muur tegenover de ingang is van glas en biedt uitzicht over de groene centrale as: het centrale element op de begraafplaats dat een sterk ruimtelijk perspectief geeft. Dit komt vooral door de coulisse-achtige boomaanplant aan de zijkanten en het hoogteverschil van ongeveer vijf meter tussen het niveau van het auditorium en het einde van de hoofdas.

We zien hetzelfde dambordpatroon op de vloer van het auditorium, maar blauw/ wit vinyl is gelegd.

“Architectonische pracht past hier niet, alles moet met eenvoudige middelen worden gezegd. De stemming/ de atmosfeer, moet alleen worden bereikt door de ruimtelijke verhoudingen.”

Bij het ontwerpen van de begraafplaats hield Dudok al rekening met cremieren en het ontwerpen van een plek voor asbestemming. Hij ontwierp en realiseerde zowel een columbarium (urnenmuur) als een strooiveld, iets dat voor die tijd behoorlijk vooruitstrevend was - Nederland had sinds 1954 twee crematoria.

Een crematorium werd echter pas gerealiseerd na de renovatie in 2016 op basis van een ontwerp van Bierman Henket architecten in de bijgebouwen van de begraafplaats.

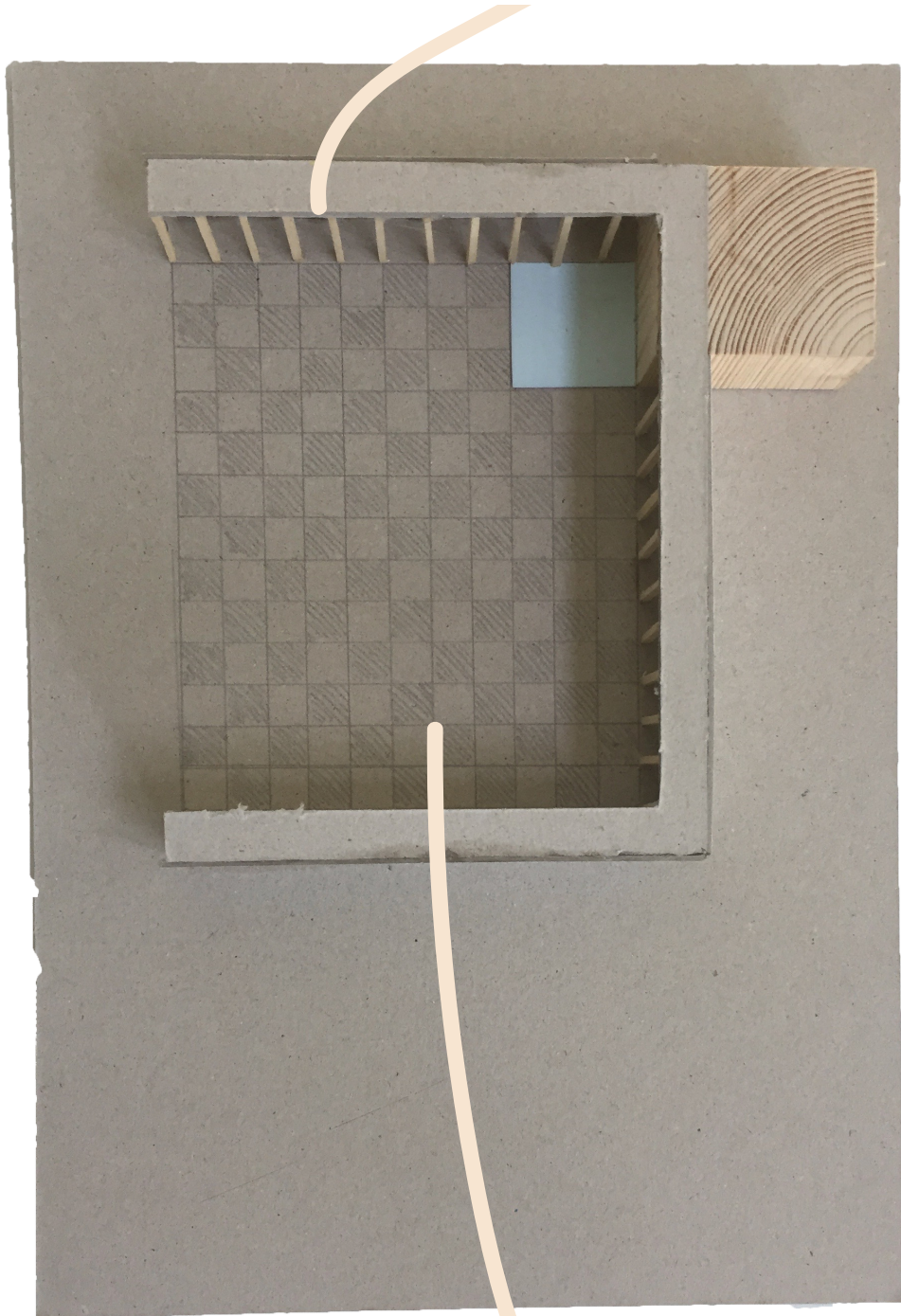

<https://www.tgooi.info/dudok/index.php>

Interpretation in Model

Entrance Door:	Square.
Floor:	Checkerboard pattern.
Table:	Wood.
Couch chair:	Upholstered. (non-colors white/ gray tones)
Window:	Look at infinity, framed.
View:	<i>"Space, rhythm and a view of nature must make the relatives reconcile with destiny."</i>
Lamp Lighting:	Strip lighting, indirectly illuminate (raking light).
Sound Music:	Fountain.
Scent:	Heather.
Movement:	Monastery walkabout.

The square is enclosed on three sides, the gallery is covered and controls the movement over the cemetery.

“Space, rhythm and a view of nature must make the relatives reconcile with destiny.”

Img: Cemetery Zuiderhof (Hilversum) | Dudok
by Floor van't Veer

As already stated in the text and with the model; rhythm, that is a starting point for Dudok's design. We see the checkerboard pattern not only outside in the forecourt but also inside. Inside we the pattern is again on the floor and on the ceiling.

Zoals in de tekst en bij de maquette al staat vermeld; ritme, dat is een uitgangspunt voor het ontwerp van Dudok. We zien het dambord patroon niet alleen buiten op het voorplein maar ook binnen. Binnen zien we het terug op de grond en op het plafond.

Img: Cemetery Zuiderhof (Hilversum) | Dudok
by Floor van't Veer

The square is enclosed by a gallery on three sides. The openings and columns of the gallery fall exactly within the rhythm. The fountain and the auditorium also fit in. To the left in the corner is the auditorium that recently interrupted the gallery. For the auditorium the fountain.

Aan drie zijdes is het plein omsloten door een galerij. Precies binnen het ritme vallen de openingen en de kolommen van de galerij. Ook de fontijn en de aula zijn binnen deze maatvoering ingepast. Links in de hoek bevindt zich de aula die voor kort de galerij onderbreekt. Voor de aula de fontijn.

Img: Cemetery Zuiderhof (Hilversum) | Dudok
by Floor van't Veer

In the auditorium you look away through a large window. With a view of the cemetery designed by Dudok himself. A small angle of inclination has been used to optically increase the distance even more.

In de aula kijk je weg via een grote glazen raampartij. Met uitzicht op de begraafplaats ontworpen door Dudok zelf. Er is gebruik gemaakt van een kleine hellingshoek om zo optisch de afstand nog meer te vergroten.

“Space, rhythm and a view of nature must make the relatives reconcile with destiny.”

This photo shows how space, rhythm and a view of nature come together.

Deze foto geeft goed weer hoe de ruimte, het ritme en de natuur samen komen.

Img: Cemetery Zuiderhof (Hilversum) | Dudok
by Floor van 't Veer

From the square you see:

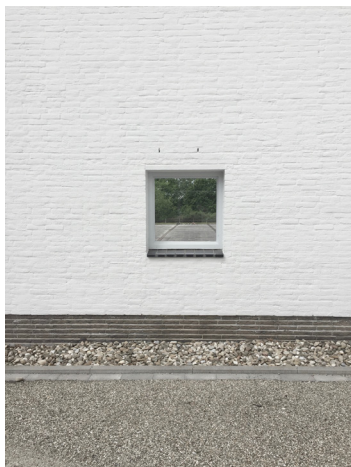
Vanaf het plein zie je het volgende:

Img: Cemetery Zuiderhof (Hilversum) | Dudok
by Floor van 't Veer

From the cemetery to the square you see:

Vanaf de begraafplaats naar het plein zie je het volgende:

Img: Cemetery Zuiderhof (Hilversum) | Dudok
by Floor van 't Veer

Img: Statie Stuifduin, Series 2018
by Stijn Bollaert

Crematorium statie stuifduin (Lommel) - a2o-architecten

In Flanders, the construction of new crematories is supervised by the 'team Vlaams Bouwmeester'. They made a well-founded choice in favour of architects who not only possessed the competencies to develop a new typology, but also to translate a complex programme spatially into a meaningful place. This complexity concerns in particular the almost impossible combination of a ceremonial space with sacral ambitions where people experience a fundamental moment in their circle of family or friends, and a hightech machine.

a2o Architecten took up the challenge for crematorium Statie Stuifduin in Lommel. A2o has dissecting the 'issue' and split the programme into three buildings. Three spaces - a technical one, a sacral one and a convivial one - embracing a fourth outer space.

"Hand-fired local sandy-coloured bricks and wooden beams, a strict rhythmicity and refined detailing make statie Stuifduin a proud building that takes a humble position with respect to the seriousness of the programme and the beauty of the environment."

- a2o Architecten

On a visit to the Statie Stuifduin crematorium I am shown around by David Andriessen; "Statie Stuifduin is not a destination, not the end of a journey but a location between two worlds."

"From the parking lot you see a first glimpse of the crematorium over the 'dune' landscape. We first swing before we reach the straight path that leads straight to the crematorium. We come in the outer space either the great hall. "In this hall, the world turns around. The ceiling is the sky and the pillars that support it, are trees, anchored in the ground. That's how life is. We reach for the light, with both feet on the ground."

-a2o Architecten

"Statie Stuifduin exhibits itself as a ruin that has been made functional. The radical concrete structure is partly filled with glass and brickwork. Wooden beams are partly covered with profiled roof cladding. The surrounding nature enters through the many views."

- a2o Architecten

The great hall, a beautiful outdoor auditorium offers space for a funeral both during the day and in the evening. If the weather does not allow this, there are two more auditoriums to the left of the outer aula in the

sacral building.

The visitor can then go to the technical building to attend the cremation;

"The lowered garden at the entrance to the funaces, a concrete and steel antechamber, a citory over nature, but will slowly be reclaimed by nature. Here the sublime is not sought in the architecture, but in the proximity of the natural."

-a2o Architecten

Or towards the convivial building. To end the funeral in the Hall.

A2o drew a lot of inspiration from Romanticism for the design of the crematorium. This in turn inspired me a lot.

Crematorium statie stuifduin (Lommel) - a2o-architecten

Text in Dutch | tekst in het Nederlands.

In Vlaanderen wordt de bouw van nieuwe crematoria begeleid door het 'team Vlaams Bouwmeester'. Dit team maakt gefundeerde keuzes voor architecten die niet alleen de competenties bezitten om een nieuwe typologie te ontwikkelen, maar ook om een complex programma ruimtelijk te vertalen naar een betekenisvolle plek. Deze complexiteit betreft met name de bijna onmogelijke combinatie van een ceremoniële ruimte met sacrale ambities waar mensen een fundamenteel moment in hun leven met familie en/ of vrienden ervaren, en een hightech-machine.

a2o Architecten ging de uitdaging aan voor crematorium Statie Stuifduin in Lommel. A2o heeft het 'probleem' ontleed en het programma in drie gebouwen opgesplitst. Drie ruimtes; een technische, een sacrale en een gezellige - omarmen een vierde buitenruimte.

"Handgestookte lokale zandkleurige bakstenen en houten balken, een strikte ritmiek en verfijnde detaillering maken een statig gebouw dat een bescheiden positie inneemt ten opzichte van het gevoelige van het programma en de schoonheid van de omgeving."

- a2o Architecten

Tijdens een bezoek aan het crematorium Statie Stuifduin word ik rondgeleid door David Andriessen; "Statie Stuifduin is geen bestemming, niet het einde van een reis, maar een locatie tussen twee werelden."

"Vanaf de parkeerplaats zie je een eerste glimp van het crematorium over het 'duinlandschap'. We slingeren eerst voordat we het rechte pad bereiken dat rechtstreeks naar het crematorium leidt. We komen in de ruimte ofwel in de grote hal. "In deze hal draait de wereld om. Het plafond is de lucht en de pilaren zijn bomen, verankerd in de grond. Zo is het leven. We reiken naar het licht, met beide voeten op de grond."

-a2o Architecten

"Statie Stuifduin is als een ruïne die functioneel is gemaakt. De radicale betonnen structuur is gedeeltelijk voorzien van glas en metselwerk. Houten balken zijn gedeeltelijk bedekt met geprofileerde dakbedekking. De omringende natuur komt binnen door de vele uitzichten."

- a2o Architecten

De grote hal, een prachtig buitenauditorium biedt zowel overdag als 's avonds ruimte voor een begrafenis. Als het weer dit niet toelaat, zijn er nog twee auditoria links van de buiten aula in het sacrale gebouw.

De bezoeker kan na een uitvaart naar het technische gebouw gaan om de crematie bij te wonen;

"De verlaagde tuin bij de ingang van de ovens, een betonnen en stalen voorkamer, is een overwinning op de natuur, maar zal langzaam worden teruggewonnen door de natuur. Hier wordt het sublieme niet gezocht in de architectuur, maar in de nabijheid van het natuurlijke."

-a2o Architecten

Na de uitvaart kan men ook richting het gezellige gebouw. Om de begrafenis te eindigen met een gezellig samen zijn.

A2o haalde veel inspiratie uit de romantiek voor het ontwerp van het crematorium. Dit heeft me op zijn beurt weer enorm geïnspireerd.

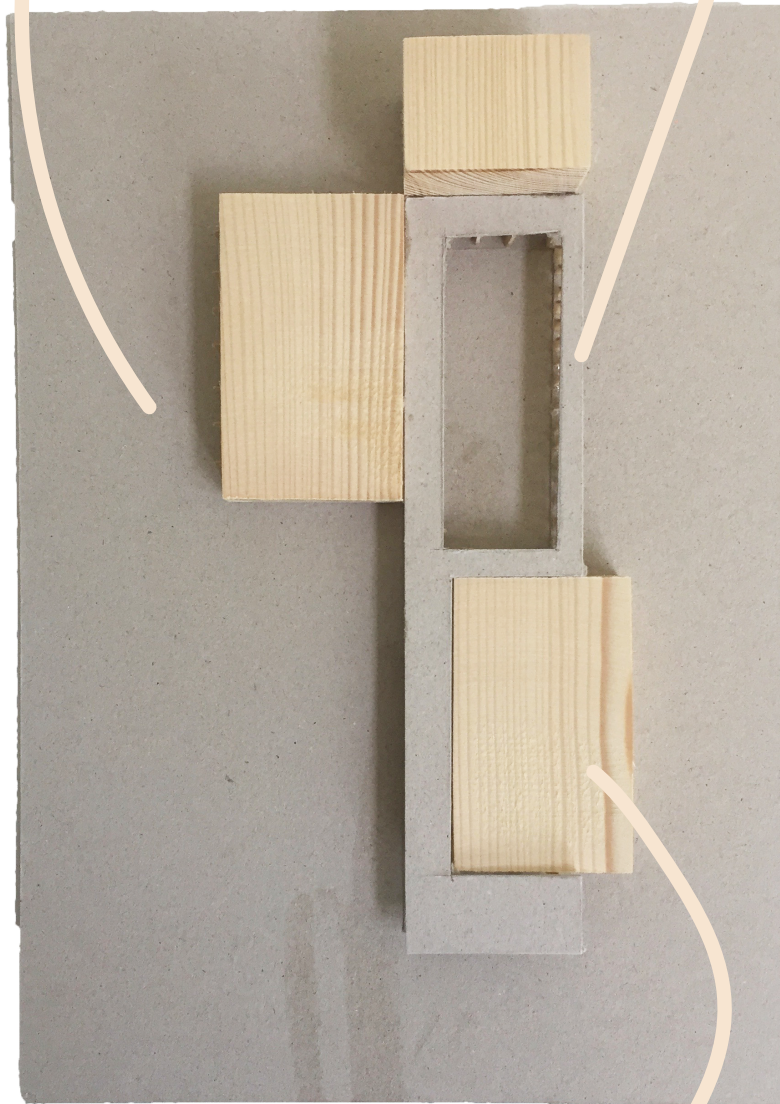
<https://www.crematoriumstuifduin.info/a2oarchitecten/index.php>

Interpretation in Model

Entrance Door:	The outer space either outdoor auditorium.
Floor:	Granite.
Table:	Natural wood.
Couch chair:	Upholstered.
Window:	Refined detailing, large glass sections are framed by narrow golden window frames.
View:	The surrounding nature enters through the many views.
Lamp Lighting:	Emphasis on natural light.
Sound Music:	Running water.
Scent:	The scent of nature.
Movement:	Around the outdoor auditorium.

The natural light and the use of rhythm are important in this design.

A gallery that connects the spaces and provides a sheltered transition to the inside.

Three separate volumes that together enclose a fourth (outside) space.

Img: Crematorium Statie Stuifduin | a2o Architecten
by Floor van 't Veer

From the parking lot you see a first glimpse of the crematorium over the 'dune' landscape. We first swing before we reach the straight path that leads straight to the crematorium.

Vanaf de parkeerplaats zie je al de eerste vormen van het crematorium over het 'duinlandschap'. We slingeren eerst voordat we het rechte pad bereiken dat rechtstreeks naar het crematorium leidt.

Img: Crematorium Statie Stuifduin | a2o Architecten
by Floor van 't Veer

Then we come in the outer space either the great hall. 'In this hall, the world turns around. The ceiling is the sky and the pillars that support it, are trees, anchored in the ground. That's how life is. We reach for the light, with both feet on the ground.'

Dan komen we in de ruimte ofwel in de grote hal. 'In deze hal draait de wereld om. Het plafond is de lucht en de pilaren die het ondersteunen, zijn bomen, verankerd in de grond. Zo is het leven. We reiken naar het licht, met beide voeten op de grond.'

Img: Crematorium Statie Stuifduin | a2o Architecten
by Floor van 't Veer

Statie Stuifduin exhibits itself as a ruin that has been made functional. The radical concrete structure is partly filled with glass and brickwork. Wooden beams are partly covered with profiled roof cladding. The surrounding nature enters through the many views. We see two examples of this in the photos on the left.

Statie Stuifduin is als een ruïne die functioneel is gemaakt. De radicale betonnen structuur is gedeeltelijk voorzien van glas en metselwerk. Houten balken zijn gedeeltelijk bedekt met geprofileerde dakbedekking. De omringende natuur komt binnen door de vele uitzichten. Op de foto's links zien we hier twee voorbeelden van.

Img: Crematorium Statie Stuifduin | a2o Architecten
by Floor van 't Veer

Fascination

“I reflect the vulnerability of life,
the non - manufacturability,
the fate.”

“Ik weerspiegel de kwetsbaarheid
van het leven, de niet -
maakbaarheid, het noodlot.”

- Nabestaande

When a nabestaande wrote me the text above, I was deeply touched. I was touched by the emotion and the importance of my project came to my mind. To make the emotion discussable, I will write about what grief has caused me. In the following chapter a number of art projects follow together with my accompanying thoughts. Because emotion is what I'm inspired by, and because it's important to incorporate the emotion in my design process. In addition, I came across a number of sources of inspiration during the research that I would like to explain. Together I hope that the art and the inspiration will contribute, that the emotion of the subject will give strength to the design.

Toen een nabestaande mij bovenstaande tekst schreef was ik diep geraakt. De emotie en de beladenheid. Om de emotie bespreekbaar te maken zal ik schrijven over wat rouw bij mij heeft losgemaakt. In het volgende hoofdstuk volgen een aantal kunst projecten en mijn daarbij horende gedachten. Omdat emotie is waar ik door geïnspireerd ben en omdat het belangrijk is om mee te nemen in mijn ontwerpproces. Daarnaast ben ik tijdens het onderzoek nog een aantal inspiratiebronnen tegen gekomen die ik graag toelicht. Samen hoop ik dat de kunst en de inspiratie zal bijdragen, dat de beladenheid van het onderwerp het ontwerp kracht zal geven.

Ik raak de rug van de boeken aan.
De groeven zijn zacht.
Groeven ontstaan omdat hij ooit de bladzijden had omgeplooid.

Ik voel en denk na.
Ik wil meer.
Ik wil de groeven en het voelen voorbij.
Ik wil de groeven en het voelen overstijgen.

Ik wil weten.
Of hij alle woorden had gelezen of soms enkel naar de pagina's
staarde.
Ik wil de woorden en de pagina's voorbij.

Ik huil
Ik wil
zo veel maar er kan nog zo weinig
bestaan.

-Siel Verhanneman

Siel Verhanneman (1989) schrijfster poezie en proza

Text in Dutch | tekst in het Nederlands.

Siel Verhanneman (1989). In 2013 verloor ze haar vader, drie jaar later stierf haar zus. Met vallen en opstaan vecht Siel zich een weg terug in het leven via haar pen. Angst, verdriet, liefde en rouw staan centraal in haar werk. Haar rake teksten verschenen eerst alleen op Instagram, maar wegens populariteit verscheen haar eerste bundel; 'Als ik stil ben heb ik een bos in mijn hoofd'. En in januari 2018 kwam haar twee bundel uit, 'Zo scherp je kon er ook niet geweest zijn'.

Tijdens de periode dat het debuut van Siel uitkwam woonde ik in Antwerpen. Siel is Belgische en haar werk kwam in Antwerpen veel voorbij in het nieuws/ sociale media. Haar werk waarin ze haar emotie, verdriet over het verlies van haar vader uitspreekt sprak mij aan. Ik kon me hierin vinden en ik weet nog goed toen ik voor het eerst haar werk aan vrienden liet lezen. Veel meer kon ik niet zeggen maar voor hun was het duidelijk, zo voel jij je soms ook.

Siel schrijft in een interview het volgende; *"Het belangrijkste aan mijn bundel zijn de teksten over mijn papa. Ik vind het raar om te beseffen dat ik door zijn dood sta waar ik nu sta. Ik wil zijn overlijden niet uitbuiten. Ik wil niet om aandacht schreeuwen. Ik wil gewoon ruimte creëren zodat andere mensen over verlies kunnen praten."*

Zelf heb ik kunnen ervaren hoe haar werk mij het inzicht gaf dat ik niet alleen was met mijn verdriet. En belangrijker misschien nog dat het goed is het bespreekbaar te maken. Zelf schrijft Siel hierover het volgende:

"Bij vriendinnen houd ik mezelf in. Zeker in het begin heb ik mijn uiterste best gedaan om vrolijk te doen. Ik wilde niemand met mijn verdriet belasten. Ik dacht: Wat kan ik hen vertellen? Ik zal de sfeer bedrukken. Als ik begin te huilen, wat moeten ze met mij aanvangen?"

Voor Siel en ook ik vond het moeilijk om als begin twintigers te spreken over verdriet tegenover vrienden. Velen delen nog niet dezelfde ervaring en je wilt eigenlijk niemand tot last zijn. Het is goed dat Siel met haar werk deze bespreekbaarheid wel wilt vergroten en hopelijk komt er ooit een tijd dat dit voor iedereen een bespreekbaar onderwerp zal zijn.

<https://www.standaarduitgeverij.be/auteur/siel-verhanneman/>

<https://meandermagazine.nl/2018/10/siel-verhanneman/>

<https://www.demorgen.be/nieuws/na-de-dood-van-haar-papa-en-zus-vecht-dit-kortrijkse-instagram-idool-voor-geluk~b8878cb1/>

Img: Hermes - Maria van Kesteren

Maria van Kesteren (1933) houtdraaister:

Text in Dutch | tekst in het Nederlands.

Het werk van Maria van Kesteren op de voorpagina is van een serie objecten van haar hand die het modehuis Hermes in groot formaat liet reproduceren. Zelf heb ik haar werk gezien in het Gemeente museum in Den Haag en museum Tot Zover in Amsterdam.

Het werk van Maria van Kesteren zijn glanzende, gladde, ronde vormen soms met, meestal zonder gebruiksfunctie. Kommen, schalen, bollen, urnen, armbanden. Wat weggelaten kan worden, laat ze weg. Vormen zijn teruggebracht tot de essentie. Met het materiaal en de techniek volledig ondergeschikt aan de vorm.¹

De eenvoud bedriecht. Indrukwekkend vond ik de vormen die de techniek en het materiaal niet prijsgeven. Op het eerste gezicht leken de vormen uit keramiek maar Maria van Kesteren maakt haar werk met de draaibank uit hout. Het mysterieuze wat betreft het materiaal creëert spanning en dwong mij haar vormen langdurig te bestuderen.

Collega- kunstenaars koesteren de perfectie van haar ontwerpen en noemen die "verstild"¹:

De vormen zijn introvert, onnadrukkelijk en ingehouden. Ze nodigen uit tot aanraking en zijn tegelijk onaantastbaar. Sierlijke, glooiende ronde vormen. Glad afgewerkte holtes. Schaduwwrijke groeven en weerspiegelende oppervlaktes. Door randen af te ronden, hoe subtiel ook, komt een massieve vorm een fractie van de grond of wordt de suggestie van een bodem of binnenruimte gegeven; een deel van de vorm die je als kijker niet ziet maar wél ervaart.²

Maria van Kesteren zegt hier zelf het volgende over in een interview met het Nrc¹:

Polders, lantaarnpalen, bruggen, daar houdt ze van.

"Ik heb respect voor door de mens gemaakte regelmaat in het landschap."

-Maria van Kesteren

Haar magere, door het werk gekromde handen bewegen in rechte lijnen over tafel.¹

"Recht, niet krom. Regelmaat geeft rust."

- Maria van Kesteren

De manier waarop Maria van Kesteren de verstillings- en de aandacht met haar objecten oproept, is voor mij van grote inspiratie voor het Nabestaanden huis.

---

¹ <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/03/15/ik-werk-met-hout-maar-ik-ben-er-niet-dol-op-a3953128>

² <https://www.kunstmuseum.nl/nl/tentoonstellingen/maria-van-kesteren-archief>

Img: Open ended - Richard Serra

Open ended - Richard Serra (1939):

Text in Dutch | tekst in het Nederlands.

Richard Serra is een Amerikaanse beeldhouwer en behoort tot een generatie kunstenaars die vlak na het abstract expressionisme naam verwierf. Zijn werk is nauw verbonden aan radicaal nieuwe kunststromingen uit de jaren zestig, zoals conceptuele kunst, minimalisme en land art.

Al decennia maakt hij gigantische sculpturen van stalen platen, waarbij de relatie tussen het kunstwerk en het omringende landschap een belangrijke rol speelt. Of de beelden nu een heuvellandschap, een museumzaal of een druk stadsplein doorklieven: ze gaan een verhouding aan met hun omgeving. Serra's werken worden dan ook vaak met architectuur vergeleken. Ze worden vervaardigd in scheepswerven, er moeten ingenieurs en hijskranen aan te pas komen om ze te plaatsen.

Zijn werk is wereldwijd te zien, maar het werk Open ended dat tentoongesteld wordt in museum Voorlinden Wassenaar maakte op mij een grote indruk.

De sculptuur Open Ended weegt maar liefst 216 ton. Het cortenstalen werk is 4 meter hoog, 18 meter lang en 7 meter breed. Het is een kunstwerk vol tegenstellingen: het is tegelijk elegant én loodzwaar, industrieel én organisch, statig én speels, hol én bol. Zes gewelfde stalen platen vormen samen een doolhof.

Het werk is een doolhof van cortenstaal dat desoriëteerd. De gewelfde platen vormen zich over je heen waardoor ze dichterbij komen. Daar alleen in het midden van het kunstwerk vroeg ik mij af: komt er een eind aan dit verdriet?

<https://www.voorlinden.nl/tentoonstelling/highlights/>

De vrouw die alles had - Toneelstuk

Text in Dutch | tekst in het Nederlands.

In De vrouw die alles had geeft kinder- en jeugdpsychiater Odette de Theije haar eigen verlieservaringen vorm. Aanleiding is de plotselinge dood van haar man, vier jaar geleden. In de voorstelling verbindt Odette herinneringen met spullen, vanuit het verlangen om alles en iedereen bij elkaar te houden. De vrouw die alles had is een pleidooi om mensen niet alleen te beoordelen op hun gedrag, maar om ieders eigen, unieke manier van rouwen te erkennen. Want rouw is de achterkant van liefde.

in de voorstelling verzamelt Odette spullen van dierbare overledenen. 'Ik verzamel doden, zo houd ik ze in leven. Dat moet, anders gaan ze echt dood.'

Tijdens de voorstelling bouwt Odette een groot altaar ter herinnering aan haar man. Daar zet ze voorwerpen in die ze heeft verzameld. Via de objecten maakt ze aspecten bespreekbaar uit het leven samen met haar man.

De voorstelling begint op een matras, Odette kan haar rust niet vinden op de matras en daarom legt ze er telkens een bij. Eenmaal bovenop lijkt het haar nog steeds niet de rust te geven. Dan stopt de muziek en komt er een grote smurf, midden op de stapel matrassen. Dan een bak met smurfen verzameld bij spaaracties (benzine). Het neerzetten van de smurfen geeft haar rust en soms dwingen de hoge stemmetjes haar er toe ze allemaal neer te zetten. Het zijn er veel want er komen nog altijd nieuwe collecties uit en zij moet ze dan hebben. Er is ook een clown smurf, die is haar dierbaar. De smurf doet haar denken aan haar man, die is overleden en was clown van beroep.

De voorstelling heb ik bezocht op begraafplaats Bergerbos. Ik was niet alleen nieuwsgierig naar de voorstelling maar ook naar het publiek en de locatie. Nog niet eerder had ik gehoord van een toneelstuk op een begraafplaats. En ook niet van een toneelstuk over rouw. De voorstelling van uitverkocht en daarmee was het druk in de aula van de begraafplaats. Tijdens de voorstelling had ik niet alleen oog voor Odette maar ook voor de bezoekers en de verschillende manieren waarop zij op de voorstelling reageerden. Het gaf mij het inzicht dat verdriet en rouw verbind en dat er veel mensen opzoek zijn naar een plek om dit te delen.

<http://www.devrouwdiealleshad.nl/voorstelling/>

-Vooral vanuit het verslag wat ik direct schreef na het bezoek aan de voorstelling.

THE END

THE DEATH HIJACKS YOUR LIFE AND DROPS YOU INTO A SITUATION WHERE YOU HAVE TO LEARN A NEW LANGUAGE. HET NABESTAANDENHUIS TEACHES YOU THAT LANGUAGE, HELPING YOU TO FIND SENSE IN ALL THE CONFUSION.

DE DOOD GOOIT HET LEVEN OP Z'N KOP, JE KOMT IN EEN SITUATIE WAAR JE EEN NIEUWE TAAL MOET LEREN. HET NABESTAANDENHUIS ONDERWIJST JE DIE TAAL, HELPT JE OM DE DRAAD WEER OP TE PAKKEN IN DE WIRWAR VAN HET MOMENT.

Conclusion

My project, het nabestaandenhuis is a place where relatives are helped, to enable them to develop the power to cope with loss of a loved one. This new function required the necessary research to test the demand for this function. And to find out what architectural requirements / wishes are set for het nabestaandenhuis. At the time I supervised the research I prepared the following research question:

How can we as architects implement the interactions between the dimensions social, time and space in a design that supports at the loss of a loved one as learn to live with loss?

Consisting of the three dimensions:

Social I am interested in the extent to which we want to enter into the grieving process individually or in groups. Do these groups consist of; family members, friends or strangers? What is the target group for het nabestaandenhuis?

Time We live in an accelerating society, do we actually take the time to reflect on a loss and to commemorate a loved one? How will het nabestaandenhuis contribute to reflect of a loss and to commemoration of a dear love?

Space Which spatial elements will be of influence to make het nabestaandenhuis/ a place for nabestaanden, in order to make mourning, loss and death accessible again?

The social dimension; It soon became apparent during reading literature and the interviews that mourning is very different and personal. And with that also the extent to which we mourn individually or in a group context. The wish for support individually or in groups is different for each nabestaanden. That is why it is important that het nabestaandenhuis offers space for the following forms of interaction:

- One-to-one counseling (specialist)
- Family counseling (specialist)
(also possible in larger groups with family and or friends)
- Guided group sessions (specialist)
(meeting strangers)

- Room for free meetings without the guidance of a specialist

The time dimension; is the overlapping dimension between the function and the architecture. The function of guiding and giving rise to a conversation about mourning and loss will make nabestaanden reflect on their experiences. But in addition to the function, the architecture can also contribute to the stillness of the moment. The design will offer space for breathing areas. Read more about this in the space dimension:

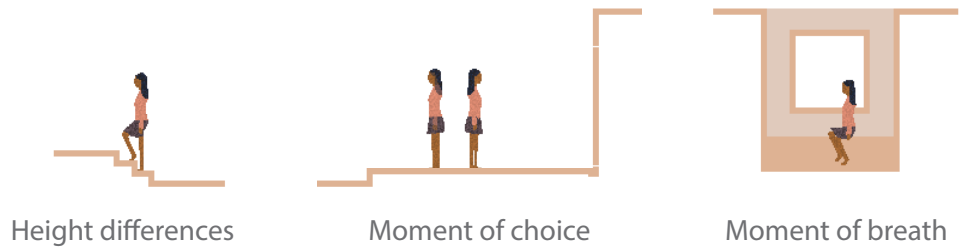
The dimension space; tested with the framework;

Entrance Door:	... ..
Floor:	... ..
Table:	... ..
Couch chair:	... ..
Window:	... ..
View:	... ..
Lamp Lighting:	... ..
Sound Music:	... ..
Scent:	... ..
Movement:	... ..

In total, the interviews and case studies together yielded a hundred answers. To get grip on this large number of answers, I have made an interpretation of the ten answers from the framework for each interview/ case study in a model. From the ten models, I obtained four corresponding values; transition, repetition, orientation and temptation. These values will be translated into the design of het nabestaandenhuis, the following page gives a number of examples of how the values could be architecturally translated.

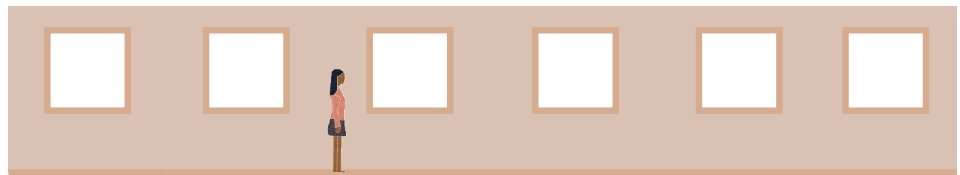
Transition

Making transitions makes you aware of the space and gives a moment to make the choice to enter a space or not.

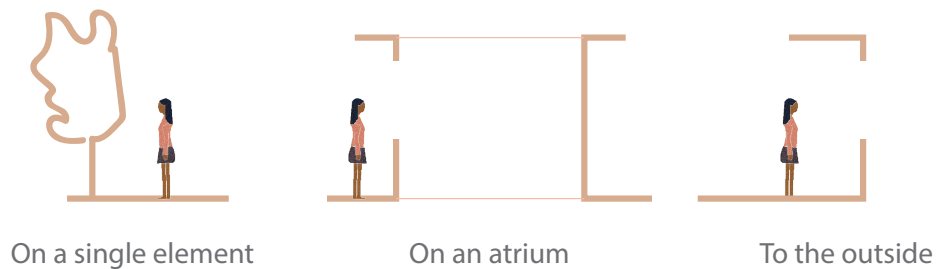
Repetition

Repetition, rhythm ensures recognition and that will make a visitor feel at ease faster in het nabestaandenhuis.

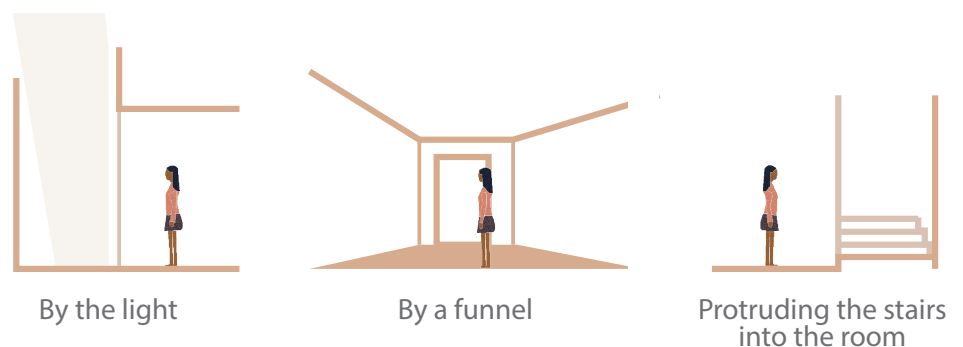
Orientation

The ability to orientate at a difficult moment. To shift your attention but also to be able to determine your location in the surroundings/ life.

Temptation

Architectural elements will lead you through the building.

Conclusie

Text in dutch | tekst in het Nederlands.

Mijn project het nabestaandenhuis, is een plek waar nabestaanden geholpen worden, hen in staat te stellen om de kracht te ontwikkelen om te leren gaan met verlies. Deze nieuwe functie vereiste het nodige onderzoek om de vraag naar de functie te toetsen. En om te achterhalen welke architectonische eisen/ wensen er worden gesteld aan het nabestaandenhuis. Ter begeleiding van het onderzoek heb ik destijds de volgende onderzoeksvraag opgesteld:

Hoe kun je als architect interacties tussen de dimensies sociaal, tijd en ruimte enceneren in een ontwerp dat ondersteunt bij zowel verlies als leren leven met verlies?

Bestaande uit de drie dimensies:

Sociaal Ik ben geïnteresseerd in de mate waarin we het rouwproces individueel of in groepsverband aangaan. Bestaan deze groepen uit; familieleden, vrienden of onbekenden? Wat is de doelgroep voor het nabestaandenhuis?

Tijd We leven in een versnellende samenleving, nemen we de tijd om stil te staan bij verlies en om een geliefde te herdenken? Hoe zal het nabestaandenhuis bijdragen aan het stilstaan bij verlies en het herdenken van een geliefde?

Ruimte Welke ruimtelijke elementen zullen van invloed zijn om het nabestaandenhuis tot een huis/ plek voor nabestaanden te maken, om zo rouw, verlies en de dood bereikbaar te maken?

De dimensie sociaal; Al snel bleek tijdens het lezen van literatuur en de interviews dat rouw heel verschillend en persoonlijk is. En daarmee ook de mate waarin we dit individueel of in groepsverband aangaan. Per nabestaande is de wens naar steun individueel of in groepsverband verschillend. Daarom is het van belang dat het nabestaanden huis ruimte biedt voor de volgende interactie vormen:

- Een op een begeleiding (specialist)
- Gezinsbegeleiding (specialist)
(kan ook in grotere verbanden met familie en of vrienden)
- Groepsessies onder begeleiding (specialist)
(het ontmoeten van onbekenden)
- Ruimte voor vrije ontmoetingen zonder

begeleiding van een specialist

De dimensie tijd; is de overlapende dimensie tussen de functie en de architectuur. De functie het begeleiden van en aanleiding geven tot een gesprek over rouw en verlies zal de bezoekers doen stilstaan bij hun ervaringen. Maar naast de functie kan de architectuur ook bijdragen aan het verstillen van een moment. Het ontwerp zal ruimte bieden aan ademplekken. Lees hierover meer bij de dimensie ruimte:

De dimensie ruimte; getoest aan het daarvoor opgezette kader;

Entree / Deur:	... ..
Vloer:	... ..
Tafel:	... ..
Bank / Stoel:	... ..
Raam:	... ..
(uit)Zicht:	... ..
Lamp / Verlichting:	... ..
Geluid / Muziek:	... ..
Geur:	... ..
Beweging:	... ..

In totaal leverde de interviews en casestudies samen honderd antwoorden op. Om grip te krijgen op deze grote hoeveelheid antwoorden heb ik per interview/casestudie, van de tien antwoorden uit het kader, een interpretatie gemaakt in een model. Zo bleven er tien modellen over, daaruit heb ik vier overeenkomende waardes gehaald; overgang, repetitie, orientatie en verleiding. Deze waardes zullen vertaald worden in het ontwerp van het nabestaandenhuis, op de volgende pagina staat beschreven hoe de waardes architectonisch vertaald zouden kunnen worden.

Overgang

Het creëren van overgangen zorgt voor het bewust worden van de ruimte en geeft een moment om de keuze te maken een ruimte te betreden of niet. Architectonisch kan dit worden uitgevoerd in bijvoorbeeld hoogteverschillen, een keuze moment of een plek waar men adem kan halen.

Repetitie

Repetitie, ritme zorgt voor herkenning en dat zal een bezoeker zich sneller op z'n gemak doen voelen in het nabetaandenhuis.

Oriëntatie

De mogelijkheid om te oriënteren. Bij een moeilijk moment om de aandacht te verleggen maar ook om je locatie in de omgeving/ het leven te kunnen bepalen. Kan terug gebracht worden in het ontwerp door de oriëntatie te richten op bijvoorbeeld een element, een binnentuin of richting buiten.

Verleiding

Architectonische elementen zullen verleiden tot een route door het gebouw. Bijvoorbeeld door elementen te benadrukken met licht of naar voorbeeld van de trechter of de trap van Dom Hans van der Laan.

Epilogue

My fascination, het nabestaandenhuis (a place for nabestaanden, where death can be discussed and where support is offered). I found the translation of my fascination into reality an exciting process. The main reason for this was the uncertainty about the need/ demand for the function.

The fascination arose for me through architecture and mourning. First architecture, while studying interior architecture in Antwerp, I made a design for a crematorium. I became fascinated by the designs of crematoria in Belgium compared to the architecture of crematoria in the Netherlands. The impact of space on the experience (loss).

A few years after the loss of my father I experienced a difficult period. After the years of denial, the loss/ mourning struck me. A mourning therapist ultimately supported me in this difficult period. I look back with positive thoughts on the help I received from her.

I found it difficult to find help. First of all, the mourning literally overwhelmed me, in the beginning I did not realize that the grief was related to the loss of my father a few years earlier. Moreover, I found it difficult to accept that the loss still bothered me after years, is it normal that after a few years you still grieve? That's why I didn't dare to talk about my grief for a while.

However, when I first started the conversation with the mourning therapist and then with my environment, this had a positive effect on me. After that experience, I felt the importance of tackling the negotiability of death.

The question that kept me busy during the first phase of my research; Is there a need for more discussability/ general understanding of death/ mourning?

To be able to give an answer, I wanted to talk to experts. That is why I chose interviewing as the method for the research. In this way, in addition to the architectural elements, I was able to test the demand for het nabestaandenhuis. With the desired result, the interviewee responded very positive;

"The moment we expect life, a child, everything is prepared, it is expected. The moment someone comes to the end of their life and it is expected, we all pretend it didn't happen. Just like the life that is to come, you can also prepare yourself for the life that ends. Herein lies the objective for your project that we will share; share information, share

sadness, share experiences. And that it becomes a place where you want to keep going."

- Petra interviewee

And existing initiatives also confirmed:

"I try to keep the last sunday of the month free, so that I can visit het nabestaandencafé. It gives me a lot of support in this period of just floating around on the turbulent waters, which is called mourning. The support I receive from you and talking with fellow sufferers gives me the push to get through the month, without feeling that it is not normal what I am going through. The ambiance is safe and warm. Apart from the fact that tears sometimes come to me, there is also room for a thunderous laugh. Thank you for your dedication and warm interest in how I'm really doing. "

- Frédérique nabestaande

When the demand/ need for the nabestaandenhuis was confirmed to me, the following question arose; How do you create a new function, what makes architecturally het nabestaandenhuis, het nabestaandenhuis?

Only interviews proved to be insufficient for my research. I trust the knowledge of the interviewees who already have experience in dealing with relatives. Very inspiring how the interviewees think about interior and architecture. However, they remain opinions and the results did not always agree. There remained a need for inspiration from architecture for me. From space and physical experiences. That is why I added the case-studies.

And as stated in the conclusion with the desired result. Together, the interviews and the case studies ensured that I have clear guidelines for the design of het nabestaandenhuis. The research has given me what I was looking for. The next step is the translation to the design. I am looking forward to the next period where I will take advantage of the results of the past period.

I want to return briefly to the reason of my fascination. Why do I only write about the reason in the epilogue? Working on this research has not only led to the work that I now present, but it has also given me the confidence to be open about my own mourn experience and to tackle the negotiability of death.

The confidence and the result have developed during the course of the research but also thanks to the support I received from my supervisors and loved ones, thank you very much.

Nawoord

Text in dutch | tekst in het Nederlands.

Mijn fascinatie, het nabestaandenhuis (een plek voor nabestaanden, waar de dood bespreekbaar is en waar ondersteuning geboden wordt), vertalen naar de realiteit vond ik een spannend proces. De voornaamste reden daarvoor was de onzekerheid over de behoefte/vraag naar de functie.

De fascinatie is bij mij ontstaan door architectuur en rouw. Ten eerste de architectuur, tijdens mijn studie interieur architectuur in Antwerpen heb ik een ontwerp gemaakt voor een crematorium. Ik raakte gefascineerd door de ontwerpen van crematoria in België ten opzichte van de architectuur van crematoria in Nederland. De impact van de ruimte op het afscheid.

Een moeilijke periode ervaarde ik een aantal jaar na het verlies van mijn vader. Na de jaren van ontkenning, overviel het verlies/ de rouw mij. Een rouwtherapeute heeft mij uiteindelijk ondersteund in deze moeilijke periode. Met positieve gedachte kijk ik terug op de hulp die ik van haar gekregen heb.

De drempel was voor mij hoog om hulp te zoeken. Ten eerste overviel de rouw mij letterlijk, in eerste instantie heb ik niet doorgehad dat het verdriet gerelateerd was aan verlies van mijn vader een aantal jaren daarvoor. Daarnaast vond ik het moeilijk te accepteren dat het verlies mij na jaren nog bezig hield, is het wel normaal dat je na een aantal jaar nog steeds rouwt? Daarom heb ik een periode lang hier niet over durven praten.

Toen ik echter wel het gesprek aanging in eerste instantie met de rouwtherapeute en vervolgens met mijn omgeving heeft dit een positieve uitwerking op mij gehad. Na die ervaring voelde ik het belang om de bespreekbaarheid van de dood aan te pakken.

De vraag die mij bezig hield tijdens de eerste fase van mijn onderzoek; Is er behoefte aan meer bespreekbaarheid/ algemeen begrip voor de dood/ rouw?

Om antwoord te kunnen geven op deze vraag wilde ik in gesprek gaan met ervaringsdeskundige. Mijn onderzoeksmethode voor het onderzoek, interviews. Zo heb ik in gesprek naast de architectonische elementen ook de vraag naar het nabestaandenhuis kunnen toetsen. Met voor mij het gewenste resultaat geïnterviewde reageerde heel positief;

“Op het moment dat we leven verwachten, een kindje, dan wordt alles voorbereid, het wordt verwacht. Op het

moment dat iemand aan het eind van z'n leven komt en het ook wordt verwacht dan doen we allemaal net alsof het niet gebeurt. Net als op het leven dat gaat komen kun je je ook voorbereiden op het leven dat eindigt. Hierin ligt de doelstelling voor jouw project, dat we gaan delen; informatie delen, verdriet delen, ervaringen delen. En dat het een plek wordt waar je naartoe wilt blijven gaan.”

- Petra geïnterviewde

En ook bestaande initiatieven gaven bevestiging:

“De laatste zondag van de maand probeer ik vrij te houden zodat ik langs kan komen in het nabestaanden café. Het geeft mij veel steun in deze periode van het alleen rondobberen op de woelige baren, die rouw heet. De ondersteuning die ik van jullie ondervind en het praten met lotgenoten geeft me de duw om de maand door te komen, zonder dat ik het gevoel heb dat het niet normaal is wat ik doormaak. De ambiance is veilig en warm. Afgezien dat er wel (eens) tranen bij mij vloeien is er ook ruimte voor een daverende lach. Dank voor jullie inzet en warme belangstelling in hoe het werkelijk met me gaat.”

- Frédérique nabestaande

Toen voor mij de vraag/ behoefte voor het nabestaandenhuis werd bevestigd deed zich het volgende vraagstuk voor. Hoe geef je vorm aan een nieuwe functie, wat maakt architectonisch het nabestaandenhuis, het nabestaandenhuis?

Alleen interviews bleek voor mijn onderzoek niet voldoende toereikend. Ik vertrouw op de kennis van de geïnterviewde die ervaring hebben in de omgang met nabestaanden. Heel inspirerend hoe de geïnterviewde denken over interieur en architectuur. Echter blijven het meningen en kwamen de resultaten uit de interviews niet altijd overeen. Er bleef bij mij een behoefte aan inspiratie vanuit de architectuur. Vanuit ruimte en fysieke ervaringen. Daarom heb ik later in het onderzoek de case-studies toegevoegd.

En zoals vermeld in de conclusie met het gewenste resultaat. Samen hebben de interviews en de casestudies ervoor gezorgd dat ik duidelijke richtlijnen heb voor het ontwerp van het nabestaandenhuis. Het onderzoek heeft mij gegeven waar ik naar zocht. De volgende stap is de vertaling naar het ontwerp. Ik kijk ontzettend uit naar deze volgende periode waar ik de vruchten zal plukken van afgelopen periode.

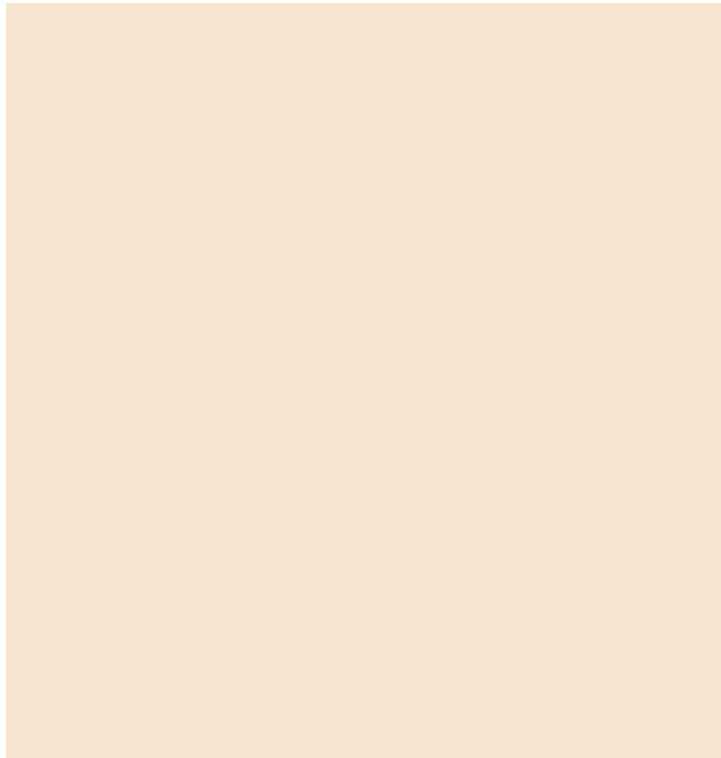

Kort wil ik nog terugkomen op de aanleiding van mijn fascinatie. Waarom schrijf ik pas over de aanleiding in het nawoord? Het werken aan dit onderzoek heeft niet alleen geleid tot het werk dat ik nu presenteer. Maar tevens heeft het mij het zelfvertrouwen gegeven open te zijn over mijn eigen ervaring en de bespreekbaarheid van de dood aantepakken.

Het zelfvertrouwen en het resultaat hebben zich ontwikkeld in de loop van het onderzoek maar tevens door de steun die ik ontving van mijn begeleiders en naasten, dankjulliewel.

Appendix

Img: Ronald McDonald huis - Leiden
by Floor van 't Veer

Interview 16-04-2019, Petra

Begrafenisonderneemster - Krommenie

- P: Wat locatie betreft, als mensen afscheid gaan nemen hebben ze toch de neiging om dat logischerwijs in eigen omgeving te doen. In Purmerend weet iedereen, er is een crematorium er is een aula, dus een logische stap is je gaat in Purmerend afscheid nemen. Maar de aula van Purmerend, ja dat durf ik hard op te zeggen is echt afschuwelijk. Dat is dus danig gedateerd, dat als je al niet verdrietig bent je dat daar wel word. Wat we dan later horen van families is dat het afscheid zo aangenaam verzorgd en begeleid was maar o wat was die aula toch vreselijk. En die koffiekamer en dat is eigenlijk de slechte band op je bruiloft. De hele dag was mooi maar iedereen heeft het na twintig jaar nog over die slechte band en dus ook over die slechte aula. Dat alles zo mooi was maar met een schaduw er overheen. Alle elementen moeten samen komen, dat weet jij als geen ander. De juiste personen, de juiste geuren, de juiste muziek. Eh gebouw, omgeving, dag, tijdstip alles moet samen komen. Het enige waar je geen invloed op hebt is het weer. Maar een gebouw is, jaa ik kom dus nooit in Purmerend. Ik boycot dat niet omdat ik het de gemeente niet gun, nouja ook wat ze vragen veel te veel geld. Maar ik wil het mensen besparen dat ze in een ruimte komen tijdens een intens levensmoment, waar gewoon niks van te maken is.
- F: Mijn referentie is Westerveld, dat vond ik een mooie ervaring.
- P: Nou de weg naar boven is mooi.
- F: Ja wat kan ik me eigenlijk echt van het interieur herinneren, inderdaad de wandeling is mooi.
- P: Westervel is bijzonder om zijn energie. Dat is wat je voelen kan, het is niet iets wat je ziet maar het is iets dat je voelt. Het is eeuwen oud, het oudste crematorium van Nederland. De grote aula en tevens kleine aula zijn omgeven in marmer, de vloer en het zit tegen de wanden. Het is overal om je heen. Dat geeft een enorme sfeer. Als je er gevoelig voor bent kan het heel kil overkomen. Nu hebben ze nog geprobeerd afgelopen jaar daar mooie nieuwe banken in de aula te zetten, wat echt wel mooi is. (F: Paars?) Ja dat paarse is echt mooi. Maar ze mogen natuurlijk niks veranderen omdat het een monumentaal pand is. Dat is natuurlijk wel begrijpelijk maar ik heb ook vaak gedacht. Hoe kunnen we het hier wat warmer maken.
- F: Dat is het inderdaad, warmer...
- P: Het is natuurlijke een enorme ruimte, er kunnen een paar honderd mensen in. Maar zelfs de kleine aula is ondanks dat het klein is ook een beetje aan de kille kant. Maar goed het is een stijl, ik vind het wel heel bijzonder. Maar dat is meer omdat het zo oud is en monumentaal is. Dat het landgoed heel bijzonder is.
- F: De route, wandeling zie je dat meer?
- P: Nee, nouja dat zie je als de locatie er is. In Driehuis is dat natuurlijk al heel lang zo en tegenwoordig ook op zorgvliet. Een hele mooie, bijzonder locatie daar zou je ook heen moeten gaan. Op zorgvliet is er sinds nog niet zo heel lang een crematorium. Is een oven zonder faciliteiten. Je hebt geen gebouw, het is een oven die op de begraafplaats staat, alleen een overkapping. Ja ik vind qua architectuur fantastisch. "persoonlijk natuurlijk". Het is een enorme witte kap waar een schoorsteen in verwerkt is. Als je aan komt lopen is het een heel breed pad en dan loop je onder de overkapping richting de oven. Ja heel bijzonder. Het is gewoon heel mooi als je kunt lopen naar je eindstukje. Dat lopen heeft iets. Lopen is natuurlijk goed voor iedereen, als je zorgen hebt of als je problemen hebt. Ga lopen en dan word het beter. En dat werkt dus ook bij afscheid nemen en naar een locatie toe. Je kan het even helemaal van je af laten waaien. Dat is in Driehuis heel mooi en dat is in zorgvliet heel mooi vind ik.
- P: Mijn zoon die brainstormt met mij al jaren over

een afscheidstuin. Ook dus iets dat niet bestaat dat je dus een stuk grond hebt, een stuk tuin hebt dat mooi is waar mensen kunnen genieten. Waar je misschien kan lopen, vissen of wat dan ook. Waar blokhutten staan waar je kunt opbaren maar waar je ook op intieme wijze afscheid kunt nemen. Misschien overkapt misschien verwarmd. Iets wat buiten mensen aanspreekt.

- F: Dat faciliteert eigenlijk ook niet alleen het afscheid maar ook weer daarna.
- P: Juist dat je ook weer een plek hebt om naar toe terug te gaan. Waar je kunt gaan wandelen over het park Driehuis, om daar toch nog even te zijn. Daar is het afscheid gebeurd dat kan troostend zijn. Sommige mensen bezoeken een graf. Sommige mensen gaan daar gewoon wandelen omdat het een rust gevend gevoel is. En dat is inderdaad precies wat je zegt. Dat het heel functioneel is voor vooraf, tijdens en voor na.
- F: Dat is eigenlijk ook waar mijn onderzoek over gaat dat daarna, heb je weleens de vraag hoe kan ik mensen nog verder begeleiden na het afscheid? Of is er een plek waar je ze naar toe stuurt?
- P: Ja dat doe ik natuurlijk wel daarom zijn er ook altijd na gesprekken. Die zijn heel belangrijk in m'n werk. Voor mezelf maar natuurlijk ook voor de nabestaanden. Het gesprek is voor mij echt een evaluatie, maar is ook een blik op we zijn nu twee weken verder. Hoe gaat het met jou, ik stel dan ook veel vragen hoe gaat het en hoe voelt het als je opstaat? Pak je soms twee kopjes i.p.v. een? Al die dingen waar je tegen aan gaat lopen, dat brengt heel veel emotie los. Überhaupt om elkaar weer te zien, ik ben natuurlijk nauw verbonden aan die periode. Maar rouwverwerking dat is iets wat ik natuurlijk heel veel in m'n werk tegen kom. Maar dat is niet m'n werkgebied. Het is wel iets wat ik heel mooi vind maar je moet ergens een grens trekken. Je kunt het ook niet allebei doen je moet ergens op een gegeven moment een grenstrekken. Ook een familie weer los kunnen laten en die gaan dan weer een nieuwe fase in.

Ik zie het zelf in drie fases. Een fase; het levenseinde, een periode van ziek zijn. Als het einde niet plotseling komt. Dan moet dat worden los gelaten, dat bed moet weg en de verzorging moet weg. En dan komt het stukje waar ik in beeld ben. Zorgen dat je het leven op een goeie manier afsluit. Dat je de finale van het leven goed beleefd. En daarna komt het stukje dat je weer moet opstaan en verder gaan. Soms hoeft je ook niet op te staan en mag je nog even blijven zitten. En soms ren je verder en spring je zelfs in een achtbaan. En kom je jezelf na vijf jaar weer tegen omdat je het even geparkeerd hebt. Omdat je leven druk is, omdat je jong bent en omdat jij en alle jonge mensen, als die iemand verliezen die dierbaar is ons laten zien dat het leven doorgaat. Jouw vader had natuurlijk nooit gewild dat jij een jaar een sabbatical zou nemen om een jaar te rouwen om zijn dood. Hij heeft gezegd, ga door en dat is ook wat wij moeten doen. Zo werkt het ook in het leven, dat wij door moeten gaan, hij is gestopt met het leven en wij moeten door. En daarmee gaan leven dat is een kunst. Dat gaat de een beter af dan de ander. Maar daar zijn we ook mensen voor. Dat doe je op je eigen manier, dat mag je meteen doen maar dat mag je ook later doen. Daar is niks mee, blijkbaar heb je die tijd nodig gehad voor andere dingen.

- P: Maar iemand na z'n verlies een bepaalde richting op sturen. Natuurlijk als ik iemand zie die echt vast loopt, ik maak me echt zorgen. Dan ga ik natuurlijk wel hulp inschakelen. Bijvoorbeeld een rouwtherapeute, die gespecialiseerd is in dementie, meer in kinderen. Niet alleen rouwtherapeuten en psychologen maar ook coaches. Sommige mensen hebben helemaal niks met z'n psycholoog. Die zien gelijk een sofa voor zich, die denken daar moet ik niet op liggen. Dan moet er ook een andere ingang zijn, een coach bijvoorbeeld die jouw meeneemt in een wandeling. Praten, tijdens een wandeling praten werkt ook goed. Voor iedereen is er wel een richting. En natuurlijk geef ik ook wel tips, als ik weet dat er ergens een hele mooie plek is waarvan ik terug hoor dat is zo fijn oom daar te komen, delen moet je dat..

- F: Dus je denkt wel dat er een behoefte is aan een plek waar mensen ook kunnen delen?
- P: Ja net als het inloophuis is er behoefte, inloop huizen zijn doorgaans heel druk. Ik ben zo blij dat, dat bestaat. Omdat iedereen kent wel iemand die kanker heeft, of heeft gehad of is overleden aan kanker. Ik ken bijna niemand die zegt, nee dat heb ik nog nooit meegemaakt. Maar toch is het zo, dat als het je overkomt, of in je omgeving het je overkomt iemand die je lief hebt, dat je je toch een soort van geïsoleerd kunt voelen. Van ja het overkomt ons, maar jullie gaan gewoon lekker door met leven. En dat delen dan op een locatie, waar mensen bij elkaar komen, het liefst in alle facetten. Als jij nu op een locatie komt waar mensen komen om afscheid te nemen van een geliefde met kanker, dat kan ver van je bed show zijn. Jij zit dan nog in een hele andere fase. Dus het is heel mooi, en dat is het mooie van een inloophuis, als je iets kunt creëren wat voor alle fases geschikt is. Waar je gehoord wordt. En waar je dus heen kan gaan als je net gehoord hebt dat je kanker hebt en met je lotgenoten wilt spreken, ja je komt in een achtbaan, je denkt ik ga dood wat moet ik nu? En iemand die niet dat mee maakt die snapt er helemaal niks van. Dus je wilt ook met iemand praten die dat ook snapt. En een inloophuis is natuurlijk ook voor mensen die zeggen kom maar hier, ik ga jouw lekker masseren. Want je hebt dat nu even nodig. Er is een kamertje in ons inloophuis en daar gaan we even lekker masseren. Een ander wil praten en een ander wil juist even een aanraking of rust. Ook misschien wel kleien, knutselen, praten, vrijwilligers. Die kanker hebben gehad, zijn genezen en daarin iets willen betekenen. Mensen die het verlies hebben meegemaakt, van dichtbij en daarmee blijven komen. Het is geen afgesloten periode, als je naar een crematorium gaat, daar kom je om afscheid te nemen en dan kom je er niet meer.
- F: Inloophuizen hebben meer raakvlakken met mijn onderwerp, nu is er in Nederland helaas niet een die is ontworpen als inloophuis.
- P: Nee in Nederland heb je sommige die hebben wel een eigen gebouw maar de meeste maken zelfs gebruik van multifunctionele ruimtes. Je moet een investeerder vinden die echt het belang inziet van deze functie. Iemand die misschien zelf ook dichtbij heeft gestaan. In een hospice wordt ook vaak de hal gebruikt als sprekersruimte, voor lezingen. Ik heb zelf nog nooit een gebouw gezien dat specifiek geweid is aan dit doel.
- F: Dat maakt het voor mij interessanter. Vanuit hier wat zou jij als geschikte locatie zijn voor mijn project?
- P: Ik zou zelf proberen te kiezen voor een locatie waar het ruimtelijk is. Uitzicht is lettelrijk en figuurlijk. Ik reed hier naar toe en voordat je in deze prachtige wijk komt, zit je in een hele andere wijk. En dan ga ik daar gelijk over nadenken van, ja als je hier tegenover in z'n leuk huisje woont en je ziet dan die muur van bewoners, dat zou op mij een enorme invloed hebben. Aan de achterkant zie ik een ander rijtje huizen, maar aan de voorkant heb ik een groot veld. En daar ben ik elke dag dankbaar voor, ik heb daar ook een plek gesitueerd en als ik daar zit dan kijk ik lekker over dat veld en denk ik wat heerlijk dat ik niet ook tussen allemaal bakstenen zit. Ik denk dat ruimte, mensen die zich getroost willen voelen, die zullen niet zo snel kiezen voor wandelen in de binnenstad. Die gaan eerder lekker even naar Castricum of de zee. De zee is natuurlijk voor iedereen een soort van verademing. En aan zee zou de mooiste locatie zijn.
- Mama: doet een klein intermezzo.
Huize Koningsbosch krijgt een nieuwe zaal, met uitzicht naar het bos.
- P: We hebben het er net over, uitzicht dat is zo bijzonder. Dat is natuurlijk in Driehuis goed, maar ik hoor het ook vaak over Schagen. We maken in deze regio ook vaak gebruik van het crematorium Heerhugowaard omdat dat nieuw is. Toch blijven veel zeggen dat uitzicht in Schagen dat heb je nergens. Dat klopt ook daar heb je

een raampartij waarbij je op een hele grote vijver kijkt. Dan zit je in de aula en zie je dat. Dat is wat mensen fijn vinden en rust geeft.

P: Wat je zegt strand. Daar heeft iedereen wat mee, half Nederland strooit ook as uit op het strand. Dus dat is ook echt iets dat bewijst dat uitzicht, verte, horizon vinden mensen heerlijk. En dat doet goed, dat is dan ook een element. Niet alleen het gebouw maar ook de omgeving het uitzicht en ik denk ook de kunst om het buiten en binnen met elkaar te verbinden. Bijvoorbeeld in de vorm van een binnenplaats of iets wat lucht geeft.

F: Mag ik je iets laten zien, crematorium Lommel.

P: Materialiseren is mwa, veel steen in het gebouw. Banken is altijd goed. Raampartijen alleen zou het leuk zijn als het zo gesitueerd was. (nu aan de zijkant niet zicht recht door). Gemiste kans.

F: Binnenplaats, buiten aula.

P: Ja dat is fantastisch natuurlijk, dat proberen ze hier in Noord-Holland ook te doen maar naar mijn idee op een hele amateuristische manier. Dus het nodigt niet echt uit voor mij om het aan te bieden aan families. En het nodigt ook families niet uit om er gebruik van te maken. Omdat kijk als je hier een dak boven denkt, dan denk je ja wat mooi. Maar de meeste crematoria hebben een beetje het gevoel van owja we moeten dat ook aan bieden want dan kunnen we een beetje het verschil maken, maar dan gaan ze het opeens allemaal doen en dan is er eigenlijk geen budget voor. Wat je dan ziet, website waartselanden, die hebben dan van hout iets gemaakt waar je de overledene op kan plaatsen. En daar omheen hebben ze van die houten bankjes, die je ook in Schoorl tegen komt. Die heel erg door het weer een beetje zijn vergaan. Als je daar komt dan denk je hoe zit dat hoe moet ik dit voor me zien. Je ziet pas echt de zetting als je alles neerzet, de aankleding de mensen en de overledene. Dan krijg je het een soort van kader. Maar anders dan

denk je.. Dan moet je een erg creatieve geest hebben om dat voor je te zien daar. Het is ook meer geschikt voor een hele kleine kring.

F: En de plek voor nabestaanden loskoppelen van het crematorium of juist niet?

P: Dat is een enorme uitdaging, of zou ik een enorme uitdaging vinden. Omdat mensen die gaan begraven die willen heel graag, die hebben een graf omdat ze een plek willen hebben. Je gaat daar naartoe vind daar een stukje rust. Je kan even hardop of in je gedachten praten. Maar mensen die cremeren, die hebben een heel ander beeld van dat. Die hebben niet echt veel behoefte aan de plek maar die gaan iets met de as doen. Iets wat voor hun van betekenis is, as begraven, uitstrooien of in een sieraad doen. Zoals ik het meemaak de families die ik begeleid. Is dat ze wel graag terug gaan naar een graf, dat ze ook heel graag terug gaan naar de plek waar ze de as hebben uitgestrooid. Maar terug gaan naar een crematorium waar het afscheid heeft plaatsgevonden dat niet.

P: Driehuis Westerveld is daar eigenlijk een beetje een uitzondering op. Je loopt daar natuurlijk een mooie wandeling. Dus ik kan me voorstellen dat je daar nog even terug gaat om een wandeling te maken. Op zorgvliet zou dat ook kunnen, maar dan nog loop je over een begraafplaats. Hoe mooi het ook is. Dan weet je eigenlijk dat dat verbinden met elkaar. Het is en blijft gewoon nog steeds een uitdagend onderwerp, mensen moeten er over willen praten, over willen nadenken. Vaak denken mensen dat ze het allemaal al hebben bedacht, maar er komt veel meer bij kijken dan alleen de eerste gedachtes. Mensen zeggen vooral doe geen koffie met cake, en dat is dan al heel wat. Maar echt daar stappen verder in durven gaan daar zijn Nederlanders een beetje bekrompen in. En nog niet aan toe ook.

P: Ik merk al dat als dingen anders zijn, zoals op de nieuwe Ooster. Mensen blijven van ouds heer een beetje hangen aan dit zijn we gewend. En wat ze

bijvoorbeeld gewend zijn in een crematorium is dat de lift met de overledene naar beneden gaat. Dat is alleen maar omdat de oven beneden is. Dat heeft geen functie, het moet ergens naartoe. Maar de meeste moderne crematoria hebben helemaal geen kelder meer, dat is allemaal gelijkvloers. Dan wordt de overledene gewoon uit de aula gereden op een baar naar de ovenruimte toe. In de nieuwe Ooster is het zelfs zo bedacht dat de overledene niet zakt maar stijgt. Dat is heel apart, dus je staat op een soort ronde baar, de vormen zijn daar heel gewaagd. Dit is een soort van steen daar staat de overledene op, en dan zie je hem zo omhoog gaan. Dat heeft iets aparts, dat je eigenlijk ten hemel gaat. Maar ik merk nog steeds dat mensen daar helemaal van. Dingen anders doen met afscheid is nog altijd een uitdaging.

F: De plek die ik wil ontwerpen niet enkel voor erna maar ook voor ervoor. Ik zie het afscheid van Mirk als een mooi afscheid, het is een gemiste kans als je die keuzes niet maakt.

P: Ja als je een afscheid meemaakt en denkt ja zo kan het ook, en het had mij in mijn scheid geholpen om verder te gaan. Dan is dat inderdaad een gemiste kans maar het is onwetendheid. En het is eigenlijk ook gek, daarom is je idee zo mooi. Op het moment dat we leven verwachten, een kindje, dan wordt alles voorbereid, het wordt verwacht. Op het moment dat iemand aan het eind van z'n leven komt en het ook wordt verwacht dan doen we allemaal net alsof het niet gebeurt. Net als op het leven dat gaat komen kun je je ook voorbereiden op het leven dat eindigt. Daar over gaan brainstormen met elkaar. Ik maak echt te vaak mee, dat ik mensen overval met al mijn vragen. Dat echt niemand daarover nagedacht heeft. De een zegt bijvoorbeeld dat lijkt me wel mooi en de ander zegt nee dat lijkt me helemaal niks. Dan zit je met een punt van dat voelt voor jou goed en dat voelt voor jou goed maar je weet eigenlijk helemaal niet waar je ja of nee opzegt. Van te voren denken te weten wat je wilt, is ook heel lastig. En ik denk als er van te voren meer ruimte is, mogelijkheden zijn om open te breken, om te

praten over afscheid en de mogelijkheden met elkaar te bespreken. En het liefste natuurlijk met een ervaringsdeskundige niet alleen ik, maar juist ook de families nabestaanden en ook aanstaande nabestaande. Als jij nu een vriend hebt met een ouder die komt te overlijden zou je ook direct zeggen denk hier en hier aan, en weet dat alles kan. En laat je niet beïnvloeden door wat je niet wilt en weet dat dit ook mag. En dat je overal heen kan gaan. Dat wil je gaan delen. Dus eigenlijk wordt jouw project, de doelstelling moet zijn dat je gaat delen. De informatie delen, verdriet delen, ervaringen delen. En dat het een plek wordt waar je naartoe wilt blijven gaan.

P: De vraag die je mij net stelde, wil je naderhand niet nog wat voor mensen betekenen. Nou waar ik heel veel aan gedacht heb, mijn nicht heeft een kookstudio. Het is een stichting voor mensen met een beperking. Dat ze ook uit kunnen gaan en samen kunnen koken. Heb er vaak aan gedacht om met haar samen te werken, die rollenpatronen van mannen en vrouwen zijn er gewoon nog steeds. Het komt vaak voor dat de vrouw overlijdt en dat de man gewoon niet kan strijken niet kan koken en niks kan. Dat is heel akelig want je wordt dan echt in het diepe gegooid. Maar hoe leuk zou het zijn om met lotgenoten samen te gaan koken, om het en te leren en met mannen te koken die hetzelfde hebben meegemaakt. Die ook hun vrouw zijn verloren, en ook hebben gedacht ja en nu. Hoe trots kun je dan zijn op je eerste stampotje. En dat kan dan ook op jouw locatie kunnen gebeuren. Je kan het heel veel omvattend maken.

F: Naast een keuken, heb ik ook gedacht aan sporten, bewegen. Wandelen maar ook yoga en meditatie.

P: Ja je hebt therapeutisch wandelen, Jolanda Huiting, zij heeft kanker maar is eigenlijk stabiel. Dus ze heeft het min of meer een beetje overwonnen, en is natuurlijk net als veel patiënten door een diep dal gegaan. En is uiteindelijk een wandelgroep begonnen. Die mensen gaan dan al wande-

lend hun verhaal aan elkaar vertellen. Een soort wandelend inloophuis. Hoe mooi zou het zijn als deze initiatieven jouw huis als start punt kunnen gebruiken. Koffie kunnen drinken. Zoveel bestaat al en is behoefte aan verbinding maken over verlies. Groot aspect dat jij kunt verbinden.

P: Het zou geweldig zijn als dat lukt. Een vrijwilliger die kookworkshops doet, een masseuse en bijvoorbeeld ik die lezingen komt geven. Groot onderbelicht onderwerp waar ik heel veel mee bezig ben, mensen die baby's verliezen, vlak na de bevalling of aan het eind van de zwangerschap. Ook daar is heel veel behoefte aan. Bijvoorbeeld een groep kraamverzorgsters die daar kunnen spreken. Kan uren praten als het gaat over verlies.

P: De functie is geen vraag meer maar dan ruimtelijk, wat voor ruimtes heb je nodig; een binnenplaats is natuurlijk goed, het omhoog kunnen kijken, het weg kunnen kijken, natuur. Materialisatie, ik vind zelf baksteen, met een grapje als iemand vind dat ik bot doe, "ik ben zeker net een baksteen". Of als ik overdreven moet huilen zeg ik ook wel eens "ik ben geen baksteen". Dat associeer ik blijkbaar toch met iets dat geen warmte uitstraalt een baksteen. En hoewel materialen natuurlijk super belangrijk zijn.

Ik luister natuurlijk naar veel families; Schagen is wel gedateerd, maar het is wel warm, alles is daar gestoffeerd, vloeren, banken en gordijnen. Als ik dat vergelijk met Heerhugowaard daar is alles licht. Geen vloer bedekking alleen een loper in het middenpad. Schagen is alles rood/ oranje oosterse kleuren in mijn beleving. Heerhugowaard is wit met groen (PTT Groen), groen is natuurlijk een hele andere beleving dan rood. Smaak kan zijn jonge mensen houden van licht, modern. Maar warmte is wel belangrijk. Materialen zijn daarin goed. Als ik zo eens om me heen luister denk ik dat houd een goed gevoel geeft. Een openhaard moet er zo en zo zijn, binnen en buiten.

Img: cafe de Buren, Amsterdam
by Floor van 't Veer

Interview 26-04-2019, Maarten en Esmee

Nabestaandencafe - de Buren, Amsterdam

F: F: Ik was eigenlijk heel enthousiast toen ik jullie vond op internet

M: Heb je daar op gegoogled?

F: Ja ik heb alles gegoogled, ik ben begonnen met het opzoeken van crematoria. Dat is toch waar het begint op het gebied van rouw en architectuur. En ergens ben ik jullie tegen gekomen.

M: Misschien via de website van ons maar misschien ook van de gemeente Amsterdam.

F: In ieder geval weinig vergelijkbaars, dat was eigenlijk ook mijn eerste vraag. Hoe zijn jullie op het nabestaande café gekomen? Hoe is dat idee ontstaan?

E: Wij deden altijd hier de rouwgroepen. Dan hadden we twaalf bijeenkomsten. En dat heb ik destijds overgenomen van mijn collega. En op een gegeven moment merkte wij dan begon je ergens in November en dan liep dat zo een jaar door. Maar dan melde er zich iemand in December aan, "go ik wil graag meedoen met een rouwgroep". Dan moesten ze dus bij ons heel lang wachten tot dat we echt weer een groep gingen starten. Want eens per jaar mochten we dat starten. Toen ben ik met een andere collega met Gert, toen mochten we nog maar 8 bijeenkomsten doen (vanuit de gemeente was dat dan zo gefinancierd), toen hebben we gedacht laten we die dan in tweeën opsplitsen. Dan heb je een groep met 4 bijeenkomsten in het voor jaar en een in het najaar. Dat was wel heel erg kort, maar wel fijn dat de instroom twee keer per jaar werd. Dat hebben we zo een tijdje gedaan. Dat werden dan wel 5 bijeenkomsten, omdat ik vond dat er altijd een follow-up bijeenkomst moest komen. Dus zo had ik er toch altijd vijf. En op een gegeven moment dacht ik het is toch ook wel fijn als je iets doorlopend kan aanbieden. In Amsterdam Oost is ook een nabestaanden café: zand erover. Daar ben ik toen een keer geweest en ik vond het een

heel mooi concept. En alzheimer café daar was ik ook wel eens geweest. Dat vond ik zo iets moois, dus het alzheimer café had ik heel erg in mijn hoofd. En zo hadden we eigenlijk zoiets van laten we gewoon gaan starten. En dan eens per maand. En zo is het eigenlijk ontstaan.

F: Hoe hebben jullie de locatie bepaald?

E: Sowieso moest het dan in Noord zijn. En toen zijn we gaan zoeken en gaan zoeken. Ik wilde iets centraals in Noord. Waar kan het plaatsvinden? Het alzheimer cafe van Amsterdam Noord is in restaurant de Die. Daar mochten we gebruik van maken. Alleen op een gegeven moment heeft het allemaal op een laag pitje gestaan, door drukte enzovoort waren er even andere prioriteiten. En we zijn nog bij de noorderbegraafplaats geweest. En ook daar mochten we een ruimte gebruiken. Alleen daar is het OV niet zo goed verbonden, althans destijds. Misschien is dat nu weer anders. En sommige mensen hadden ook zo iets is het nou wel zo handig om het bij een begraafplaats te doen? Want niet iedereen vind dat even fijn, nou goed daar zijn de meningen over verdeeld. Want bij de nieuwe Ooster wordt dat nu wel gedaan. Centraal in Noord zou mooi zijn en ik werk zelf bij café de burens. Daar heb je een restaurant dat geleid wordt door Kordaan en daar werken mensen van Kordaan, mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt. Toen dacht dat is eigenlijk prachtig om het daar te doen. En dat kon ook. We hoeven ook niet te huren. De consumpties worden daar genoten en daar hebben zij dan ook wat aan. En wij mogen daar dan van een ruimte gebruik maken.

M: Er wordt ook door een aantal gegeten. Heel leuk, win I win.

F: De mensen die naar het nabestaande café komen, hebben jullie een idee van hoe die bij jullie terecht komen?

E: Sommige hebben al eerder met een rouwgroep meegedaan. Die vonden het dan heel vervelend

als er iets afliep, dus die hebben zicht dan hier aangemeld. Door verwijzers ook veel. En we proberen ook elke maand een aankondiging te doen in de plaatselijke krantjes. Maar het is me vaker opgevallen dat mensen via een advertentie bij ons komen.

F: Kan me voorstellen dat, dat een goed mediakanaal is. Er is denk ik veel onwetendheid en voordat ik de zoekterm nabestaande café gevonden had, dat heeft best wel even geduurd.

M: Ja zeker als je de term niet kent is het moeilijk zoeken. Maar de krantjes worden zeker door de oudere doelgroepen van A tot Z helemaal doorgespit. Tot en met de advertenties aan toe.

E: De krantjes worden goed gelezen hier in Noord. En ik denk ook wel mond op mond.

F: En welke doelgroep, komen er ook jongere mensen?

E: Minder, alhoewel in de rouwgroepen, met vast groep van begin tot end waren er wel wat meer jongeren viel mij op.

M: Laatst toevallig, de partner van de eigenaar van het restaurant. Jongere dame, midden veertig. Verder zijn het bijna alleen maar gepensioneerde. Het zijn meestal vaak vrouwen maar laatste tijd weer meer mannen.

E: Mannen zijden vaak ook achteraf, dit is niet iets voor mij. Die gingen dan weg; "het verdriet komt weer zo naar boven". Voor sommige mensen werkt het nu gewoon even niet. Of nooit niet.

F: Jullie begeleiden de bijeenkomsten? Of zijn er ook andere sprekers? Ik zag dat er verschillende onderwerpen per bijeenkomst behandeld worden?

E: Wij begeleiden dat, (tijdje eruit geweest, omdat ik een kind kreeg). We hebben nu af en toe, met name collega's van Doras die over een onderwerp

komen spreken.

M: De vorige keer hadden we een collega die heeft wat verteld over omgaan met stres. Omdat mensen die in rouw zitten natuurlijk ook wel stres ervaren. Meer stres speelt er op in hun leven. Ook iemand van Doras over financiën. Als er een familielid overlijdt, heeft dat direct gevolgen voor de hele financiële huishouding. Budgetcoach. We zien natuurlijk ook wel rollenpatronen de man deed de financiën en de vrouw het huishouden. Echt heel klassiek, maar dat zie je wel. Maar je ziet veel vrouwen die echt geen verstand hebben, daar kon zij mooi op inspringen. Wat voor gevolgen heeft het, inkomen valt weg maar wel weer een deel pensioen. We proberen te thema's op te halen bij de deelnemers. We dragen ook zelf thema's aan.

E: Ja een beweeg coach is een keer gekomen. Heel divers.

F: Kort de uitleg van mijn project. Een plek voor toekomstige nabestaande en nabestaande. Met vanuit eerdere gesprekken bijvoorbeeld een keuken. Vrouwen niet de financiën kennis maar mannen kunnen kookles krijgen. Dus een huis vorm maar misschien nog wel groter. Ook ruimte voor muziek of ateliers. Meer creatieve expressie. Maar ook beweging, buiten ervaring. Dat is waar het nu naar toe gaat.

E: Tuinieren?

F: Jullie zijn qua functie wat voor mijn nu het meest in de buurt komt. En wat tevens dichtbij komt zijn de inloophuizen, maar dat is meer specifiek op de omgang met kanker. Daar heb je er een heel aantal van in Nederland. Maar in Engeland is het groter, met de Meggie center's. Met hun concept gaan ze er vanuit de architectuur ook onderdeel is van het herstel. Zij vragen daarom grote namen, architecten om de ontwerpen te maken.

E: Ook hier zou dat interessant zijn om eens een

- ontwerper te laten kijken.
- F: Ja kunst heeft ook een grote rol bijvoorbeeld.
- M: Ja spreekkamers, dit kan ook het een en ander op roepen, wijst naar de wand, je kunt ook denken dit is Hiroshima.
- E: Nou indd ik wordt er niet heel vrolijk van als ik eerlijk mag zijn.
- M: In spreekkamers wordt gewoon met willekeur wat opgehangen, maar het kan best wel bepalend zijn. En het kan veel oproepen.
- F: Nu kom ik met dit bruggetje op wat ik jullie graag wil vragen. Als de plek er komt, na de zomer ga ik ontwerpen, hebben jullie ideeën over de locatie?
- M: Waar mag het zijn.
- E: Ik was laatst met mijn dochter bij een osteopaat in landsmeer. Toen ik daar aan kwam rijden, aan het Twiske, eerst een klein paatje af. Zo'n rustige omgeving, soort gezondheidscentrum. En toen dacht ik wat zou ik hier graag willen werken. Alleen al om in de pauze, gewoon even naar buiten te gaan of te kunnen kijken.
- E: Toevallig had ik het laatst met iemand over crematoria, dat sommige hebben alleen zo'n zaaltje zonder uitzicht. Maar waar ik dan ben geweest, onwijs mooi wijds uitzicht. Over een weiland. Dit is het crematorium in Schagen. Bij de ooster begraafplaats, mooie omgeving, iets rustgevends. Rust en natuur.
- M: Nederland is natuurlijk een soort van omgekeerde piramide. De groep ouderen word steeds groter, dus de groep rouwende gaat ook mee. Ook die groep wordt groter. Dus eigenlijk zou ik denken dat je in alle grote steden zulk soort plekken creëert. Waar mensen, weet je hoe mensen bij jouw terecht komen?
- F: Denk vergelijkbaar met jullie, mond op mond, doorverwijzingen.
- M: Is het een plek waar mensen ook wonen?
- F: Nee enkel voor activiteiten.
- M: Als je een groot centrum hebt ben je wel beperkt tot de randen of een groot park. Iets rustieks waar mensen even stil kunnen staan.
- E: En ook toegankelijk, want dat is vaak het lastige met dit soort plekken. Dat daar gewoon heel weinig ov komt. Ik merk dat ook met de mensen die bij ons komen. Heel veel zijn afhankelijk van het ov.
- M: Maar ook toegankelijk, door naamsbekendheid, maar als je het niet weet, bestaat het niet. De groep wordt groter naar mijn idee. Dus meer een soort algemene voorziening. Net zoals, als ik oud en kreupel ben dan ga ik naar een verzorgingstehuis. Die behoefte is er echt, de mensen die komen.
- F: Ik ben benieuwd of ik ook de jongere kan aanspreken.
- M: Iedereen heeft zijn behoefte. De ene zegt bij rouw, ik ben in rouw voor een jaar of een korte periode en die gaan daarna weer door. Er zijn denk ik heel veel mensen die het hebben maar die leven dan ook weer langs elkaar heen. Ze voelen zich totaal niet gehoord door hun omgeving, want hun omgeving is heel calvinistisch, die zeggen huppakee en weer door. "het is nu wel weer lang genoeg geweest". Die groep, het nabestaande café is een warm bad voor die mensen. We hebben mannen, nou die oudere man Wout, we vragen hem vaak kunnen we je nog verder helpen? Hij zegt dan "thuis zie ik er zo tegenop om te komen maar als ik er dan eenmaal ben." En hij wil eigenlijk niks, zegt eigenlijk niks maar iedere keer komt hij wel. Hij vind het fijn, luisteren, herkenning.
-

- F: Daar kan hij het misschien delen? Erover praten met anderen heerst misschien toch nog een bepaalde taboe?
- E: Taboe en onwetendheid denk ik. Ken je rouwzorgamsterdam.nl? Dat is een stedelijk overleg, waar ook ik betrokken bij ben. Daar kun je heel veel informatie uit halen. Joke schippers, de voorzitter van rouwzorgamsterdam.nl. Die weet er heel veel van. Er is een studentenpastoraat in Amsterdam, en degene die dat begeleidt doet rouwverwerkingsgroepen met die leeftijd. Omdat er vaak weinig voor die leeftijdsgroep is.
- E: Interessant als je het gaat hebben over leeftijden. Op de school van mijn dochter overleed een meisje in een verkeersongeluk. Ik merkte heel erg, eigenlijk moet daar iets mee. Ik heb toen gemaaild of ze contact op wilde nemen met Joke Schippers omdat die ervaring heeft met kinderen. Het is ook wel goed om te kijken wat leeft er. Sommige kinderen hebben behoefte om nog iets samen te doen, knutselen of iets creatiefs. Misschien is daar wel ruimte voor in jouw "huis".
- F: Nog even terug naar praktisch: "vloer". Hoe ziet de vloer eruit?
- E: Ik heb een nieuwe huisarts praktijk omdat ik ben verhuisd. Als je in de wachtkamer zit wat dat met je kan doen. En ik merkte die huisarts praktijk als ik daar zat te wachten dat ik dan heel rustig werd van de omgeving. Hoe het precies is,, maar het is volgens mij zeil en dan zacht groenig. Kleuraccenten in natuurtinten. Tafel in het midden met daarop een hele grote vaas met van die bloesem erin. Weet eigenlijk niet of het echt was of nep maar ik vond het heel mooi. Dat deed me heel erg goed.
- M: Ik denk ook iets heel praktisch, als je het toch vanaf de grond opbouwt. Dan zou ik zeggen, ik heb thuis een stenen vloer die lijkt op hout met vloerverwarming. Dat is ook fijn dat je je warm voelt en prettig. Vloerverwarming is toch een soort basis warmte.
- E: En goeie stoelen, als je iets zittend gaat doen, heel belangrijk. En daarbij ook rekening houden met minder mobiele mensen.
- M: We hebben het nu over de inrichting. Waar we nu zitten hebben we allemaal losse tafeltjes, die schuiven we dan in een u. Dat het heel flexibel is dat je er bijvoorbeeld ook een grote tafel van kunt maken.
- E: Ik heb een keer na sluitingstijd een lezing gegeven in een bieb. Dat heeft iets heel magisch, om je heen kasten vol boeken donker met in het midden een hele grote tafel.
- M: Het moet een soort rust uitstralen. Rustiek en mensen moeten het gevoel hebben ik kan hier alles zeggen en ik kan hier drie uur zitten maar vier en half uur is ook goed.
- E: Ik bedenk me ineens ook van die statafels dat, dat misschien ook juist uitnodigend is. Iets losjes maar mensen gaan wel met elkaar in gesprek.
- M: Het is inderdaad al een heel ander gesprek of we hier zitten, of je flikkert die tafel er uit en wij gaan met z'n drieën staan. En die computer ook eruit trouwens. Op die manier kom je meer te weten van elkaar dan wanneer je in een grote groep allemaal om de beurt je zegje doet. "rond de tafel beleefdheden uitwisselt". Een tafel is goed maar dat je de mogelijkheden hebt.
- E: Of je hebt meerdere ruimte, of een ruimte waar je statafels makkelijk tevoorschijn kunt halen.
- F: Verlichting?
- M: Zacht licht. Natuurlijk licht dat naar binnen valt.
- E: Ik denk ergens met een heel groot raam met een heel mooi uitzicht.
- F: Nou dat komt in ieder geval al herhaaldelijk terug. Dat is mooi.

- E: Huiskamer gevoel, thuis hebben de meeste mensen daar een lampje en daar een lampje. Zeker voor de donkere dagen.
- F: Ja we hebben nog al wat donkere dagen in Nederland
- E: Ja en dan kan dat best gezellig zijn.
- M: Maar dat kan misschien ook wel weer benauwen mensen willen er echt uit. En misschien ook rekening houdend met verschillende culturen. Turkse mensen rouwen misschien niet graag in een Nederlandse uitzijnde woonkamer. Het moet wel een neutrale ruimte zijn.
- M: Ik wilde ook nog even terug op de workshops, ik denk dat het heel belangrijk is dat mensen iets te doen hebben. Iets wat bij hun past. Zoals tuinieren mensen willen iets doen.
- F: Sommige mensen willen natuurlijk ook niet direct praten, misschien eerste liever ontdekken en aanhoren.
- E: Ik heb ook wel eens gedacht iets van een workshop en dan het praten en contact met elkaar krijgen is een tweede ding. Eerste iets doen en daarna pas het contact of de focus op het thema rouw leggen.
- M: Er was ook een mooie documentaire een paar weken geleden op ik geloof NPO 1,2 of 3. Het ging over oosterpolder. Daar zijn bouwblokken van 4 hoog met grote binnentuinen. Daar is veel overlast, word in donkere hoekjes gedeald. Daar woonde veel alleenstaande vrouwen van verschillende leeftijden. En die hebben voor elkaar gekregen dat die binnentuin weer werd geopend. En die zijn daar met z'n allen een moestuin gaan maken. Allemaal vrouwen met op verschillende vlakken problemen. En die vrouwen zijn dat begonnen, je volgt ze meerdere seizoenen. Lente dan zijn ze aan het inzaaien, groentes telen en al doende gaan die vrouwen met elkaar in gesprek. Terwijl voorheen zagen ze elkaar een keer in het trappenhuis en zijden elkaar enkel goeiedag. Maar nu omdat ze met elkaar in die tuin zijn. Er ontstaat in de tuin wederzijds vertrouwen en de vrouwen delen heel veel met elkaar. Het tuinieren ondersteunt eigenlijk het gesprek.
- Een mooie tuin erbij is dan ook wel heel fijn. (moestuin)
- F: Dat is mooi daar kunnen anderen dan weer mooi mee koken. Dat houdt de kringlopen goed in stand.
- M: Ja in de documentaire zie je ook de dames daarna weer samen met elkaar eten. Ook een moment om met elkaar in gesprek te gaan.
- E: Hoe groot mag het huis worden. Want ik zit ook te denken aan een sport of yoga ruimte.
- F: Ik heb eigenlijk vrije ruimte omdat zelf in te vullen, dus inderdaad sport ga ik zeker meenemen.
- E: Ik bedenk me ook in the verzorgingstehuis de Die, daar hebben ze een ruimte en daar mogen mensen kaarsen branden en er is van alles mogelijk in die ruimte. En dat was dan voor nabestaanden.
- F: Ik heb mijn vragen kunnen stellen maar zijn er nog dingen waarvan jullie hebben als het nabestaandenhuis er komt neem dit dan vooral mee?
- M: Ja als het goed wordt bevonden is het dan iets wat je overal door het land terug zou kunnen vinden?
- F: Ja dat zou ontzettend mooi zijn.
- E: En denk je dan ook nog aan ons?
- F: Ja jullie krijgen uiteraard het resultaat toe gestuurd.
- M: Ja het is een mooi project.
- M: Ja het is nog zo onbekend of je hoort dat mensen

die in rouw zijn in een totaal andere wereld zitten. Ze voelen zich, binnen het nabestaande cafe veilig, spreken ze elkaars taal, snappen ze elkaar. We hebben echt mensen die, een voorbeeld een tijdje terug kwam er een nieuw gezicht een man. Later bleek dat hij pas kort geleden zijn vrouw wat verloren. Hij gaf direct aan van zo ga je om met rouw, ik dook onder tafel en dacht er zijn een aantal hier die heel voorzichtig omgaan met rouw en hier al langer inzitten. Hij gooide echt een paar bommen en vroeg me af hoe de rest hiermee om zou gaan. Toch konden ze heel goed met hem de dialoog aangaan. Hij werd niet afgevoelen, jij bent nieuw hou je een beetje gedeisd. Maar er werden juist hele goeie vragen gesteld, waarom reageer jij zo? En hij is ook meerder malen terug geweest. Maar buiten dat nabestaande cafe is er heel veel onbegrip, nou ja van iedereen. Dat maakt die plek zo bijzonder. Daarom denk ik echt dat die behoefte er echt ligt.

F: Ja ook onwetendheid hoe om te gaan met iemand die rouwt.

M: Ja misschien zou je aan familie en vrienden van een soort college kunnen geven. Dat je kan vertellen heel Jip en Janneke en het hoeft niet tien bijeenkomsten. Maar dat je een soort tekst en uitleg kan geven over wat het inhoud als iemand net zijn dierbare verloren is.

E: Een bieb zie ik dan ook voor me. Met en gewoon actieve informatie overdracht en..

F: Ja de locatie mag best uitgebreid worden. Een locatie waarvan iedereen weet dat het gericht is op rouw maar waar je je eigen weg kunt gaan. Niet een locatie waar je naar binnen stapt en er verwacht wordt dat je direct begint te praten over rouw.

M: Dat blijf ik altijd heel fascinerend vinden en dat zeggen al die mensen, een persoon komt te overlijden en ontzettende boost aan aandacht en dan na twee drie weken ebt dat weg en opeens is er helemaal niks. Dat je die groep mensen die aan-

wezig was bij de uitvaart dat je die als een soort nazorg een half jaar later weer bij elkaar brengt. Niet dat het gaat gebeuren maar ik denk wel dat het wat meer geankerd moet worden. Nu is het overlijden, zo'n bulk aan mensen die je nooit op je verjaardag krijgt maar dan komen ze wel. En als de gene die achter blijft dat een half jaar later niemand meer daarvan spreekt is eigenlijk best wel jammer. En hoe je dat dan doet ja?

F: F: Ja inlichting..

E: E: Wat een hele belangrijke ook is, misschien iets met dieren te doen. En misschien ook iets van massage mogelijkheden. Juist dat aanraken, zeker bij partner en kind gemis is dat ontzettend belangrijk. Oxytocine is heel belangrijk voor het welzijn.

F: F: Een huis hond.

E: E: Ik ben hartstikke allergisch.

F: F: Ja daar moet wel rekening mee gehouden worden. Ergens z'n eigen hok misschien.

M: M: Het moet toch ook heel gek zijn als je 60 jaar een partner hebt gehad en die is er ineens niet meer. Ga je dan een paal knuffelen?

E: E: Het was laatst heel vroeg en toen stapte er een mevrouw tegenover mijn huis van haar fiets. Ze liep naar een boom en eerst dacht ik dat ze onwel werd maar toen zag ik dat ze de boom aan het knuffelen was.

F: F: Tsja bomen veroordelen niet.

M: M: Je kan veel kanten op, als we hier nog een tijdje zitten komen er nog veel meer ideeën.

F: F: Ja mocht er nog later dingen te binnen schieten, mag je ze altijd mailen.

E: E: Ow en baby's, ik zit zelf nu natuurlijk weer in de baby's en dat doet echt iets met mensen.

F: F: Ja nieuw leven

M: M: Ja dat is symboliek

F: F: Zo las is laatst over hoe goed we nieuw leven voorbereiden maar eigenlijk het levenseinde totaal niet.

M: M: Ja inderdaad we gaan naar consultatiebureaus, echo's, verloskundige, maar een consultatiebureau bestaat niet voor na de dood. Dit is niet vanuit de overheid geregeld. Daar ga je naartoe daar word je gezien.

E: E: Dat er z'n siris spotje komt; "is er iemand in jouw omgeving overleden, je kunt naar dit en dat huis" bijvoorbeeld.

M: M: Ik weet bijvoorbeeld dat als iemand in Noord 75 word of 85, dan wordt iemand gezien noemen ze dat. Dan komt er iemand langs om te vragen hoe het gaat.

Nou en in dit geval dat er na een jaar van overleden een uitnodiging komt van het nabestaanden-huis. En misschien herhaaldelijk ook na 5 jaar.

M: M: Ja het is ook een investering in de gezondheid. Als jij continu ongecontroleerd rouwt. Je voelt je niet begrepen, eenzaamheid is niet goed voor je gezondheid. En je krijgt daar echt last van dan denk ik dat het goed is als de overheid

Img: Ronald McDonald huis - Leiden
by Floor van 't Veer

Interview 15-05-2019, Jose

Particulier verpleegkundige - Voorschoten

- J: Jouw afstudeeropdracht kwam eigenlijk van de universiteit?
- F: Nou meer vanuit mij. Ik ben bezig geweest inderdaad zoals ik hiervoor kort inleiden met een ontwerp voor een crematorium in Antwerpen. En in Delft het eerste master jaar met een herontwerp voor de Pastoor van Arskerk. Tijdens het kerk project ben ik bezig geweest met het programma van een 'nabestaandehuis'. Voor het afstuderen heb je in Delft ook de mogelijkheid dat bij explore lab te doen. Waarbij je een eigen onderwerp mag aandragen. En dat is de reden dat ik nu door ga met een onderzoek en ontwerp voor een nabestaandehuis.
- J: Ja het is een mooi project. En ik denk ook dat het niet toevallig nu bij jouw terecht komt. Ik denk dat het dan zo is. Jij hebt op jouw leeftijd op een hele andere manier met de dood te maken gekregen dan een hele boel andere mensen. Helaas is dat zo. Maar nu stuurt Mirk ook nog een beetje energie naar jouw om daar ook nog iets heel moois mee te doen.
- F: Ik denk inderdaad dat je er tijdens de opleiding achter komt dat je iets wil bijdragen, iets wilt veranderen.
- J: Je wil ergens verschil in maken.
- F: Ja dat is voor mij wel dit onderwerp. Maar je wilt wel ergens op bouwen dus om toch wat referentie projecten te bekijken, ben ik mijn zoektocht gestart bij crematoria. Via de crematoria ben ik bij rouwgroepen terecht gekomen en initiatieven als rouw/ nabestaande café, rouwgroepen voor studenten. Met een aantal ben ik nu in gesprek geweest. Daar kreeg ik veel bevestiging wat de functie betreft. Maar breed opzetten dus daarom wilde ik ook nog graag met jouw in gesprek.

Heel goed, ik vind het ook heel leuk om een

- J: beetje mee te denken. In mijn woorden wil je iets

ontwerpen voor, een algemene plek voor rouw. Ergens in Nederland maar dat kan zich dan nog verspreiden. Maar wat heb je nu voor ogen? Waar moet het komen? (aan zee?)

- F: Ik heb gekozen om het project te doen in Den Haag, omdat ik daar woon dan is de projectlocatie dicht bij. Een grote stad met veel openbaar vervoer omdat toegankelijkheid ook heel belangrijk is. En ten op zichten van Amsterdam biedt het net wat meer mogelijkheden tot groen voorziening.
- J: Voelt de gemeente Den Haag voor z'n plan? Uiteindelijk moet er natuurlijk ook geld zijn om z'n project te maken.
- F: Uiteindelijk is deze opdracht fictief. Maar ik probeer het wel zo realistisch mogelijk in te richten. Maar het is nog niet besloten en daarmee ook mijn eerste vraag. In welke omgeving zou je het 'nabestaandehuis' zien?
- J: Niet midden in een stad, dat vind ik toch altijd een beetje lastig. Ook om er te komen. Wat mijn ervaring is met mensen die rouwen of in de rouw zijn. Als die prikkels in de stad dat willen ze vaak al niet. Je auto moeilijk parkeren in een parkeer garage en dan moet je ook nog de tijd in toetsen. Dan kan je al niet rustig naar een plek gaan. Dus het moet een plek zijn die makkelijk te bereiken is, makkelijk aan te rijden is. En een beetje ruimte heeft, om z'n plek heen. Niet perse aan het strand, maar wel ruimte waar een beetje groen ook is. Maar een paar mooie bomen is ook mooi. Dat is ook genoeg.
- F: Ja toen ik hierheen liep vanaf de bushalte, aan het begin zit een park. Of nou ja een stukje groen zou dat vergelijkbaar zijn?
- J: Ja het hoeft niet zo veel te zijn, een mooie grote boom is al genoeg. Waar een bankje staat waar je kunt gaan zitten. Maar niet midden in de stad, dat denk ik niet.

- F: F: Wat ik wil met de gesprekken is ze uitwerken in moodboards om zo een beeld te geven van de verschillende gesprekken. Zodat ik deze met elkaar kan vergelijken. En overeenkomsten kan vinden. Hier kern waardes uit kan nemen.
- J: J: Wat wel en wat niet.
- J: J: Wat ik wel vaak hoor van mensen omdat ze natuurlijk eindeloos in die ziekenhuizen hebben rond gelopen. Daar zijn ze helemaal, hoe goed het ook georganiseerd is en hoe goed iedereen ook z'n best doet. Uiteindelijk zijn ze opzoek naar een huiselijk sfeer, weg van de medische circuit. Dat op de eerste plaats, het moet vooral huiselijk zijn. Nou is dat natuurlijk moeilijk dat is voor iedereen een beetje anders.
- F: F: Als we nu bij een onderdeel beginnen, het entree?
- J: J: Ja dat vind ik wel heel belangrijk. Dus het moet niet een soort ziekenhuis achtige draaideur zijn. Dat echt niet, daar wil je na een ziekenhuis periode nooit meer door heen.
- J: J: Geen plastic stoelen en tafels want dat zit niet.
- J: J: En dat het lekker ruikt, het moet lekker ruiken. Dat vind ik dus een van de ergste dingen dat overall waar je komt in instellingen. Dat het zo vies ruikt. Waarom is dat zo, dat hoeft helemaal niet. Wel dat het schoon is, maar dat het lekker ruikt.
- F: F: En wat is dan lekker vers gebakken brood?
- J: J: Nee juist wel heel schoon maar dan niet naar alcohol en naar dettol. Dat is allemaal helemaal niet nodig dat gebruik je thuis ook niet. Geur vind ik heel belangrijk ook als je binnenkomt. Geurstokjes, lekker fris dat nodigt uit.
- J: J: En echte bloemen. Iets vrolijks de bloemen die jij mee bracht. Niet van dat trieste, mensen die rouwen nee dat willen ze juist helemaal niet. Juist een uitbundig boeket.
- F: F: En vanuit de Ronald Macdonald huizen waar je ook hebt gewerkt?
- J: J: Ja daar heb je ook met rouw te maken, ouders maar ook ouders met andere kinderen. Die wisten eigenlijk al dat ze een kind/broer/zusje aan het verliezen waren. Dat vond ik eigenlijk nog moeilijker, dan het werk nu. Het enige wat ze dan wilde was rust. Ik vroeg daar ook nooit go willen jullie het er over hebben? Komen ze zelf wel mee dacht ik dan. Ze weten je te vinden. Ik zei er ook wel vaak bij aan het begin als ik ze rondleiden dat ze altijd een beroep op iemand kunnen doen. Nooit naar mensen toe gaan, het is al zo veel. Het enige wat ze vaak wilde was hun eigen wasje in de wasmachine doen en soms waren ze te moe. En dan zei ik zal ik het doen en dan daar waren ze dan blij mee. Er was ook een hele mooie tuin bij en daar werd heel veel gebruik van gemaakt.
- J: J: Een tuin is heel belangrijk.
- F: F: Hoe zag die tuin eruit? Was er ook een overdekt gedeelte?
- J: J: Ja er was wel een soort overkapping een soort uitbouw met een overdekt gedeelte. Waar mooie houten tuinmeubels stonden waar mensen lekker konden gaan zitten. Een hele informele zetting. Dat werkt eigenlijk ook voor iedereen het best, dat je je even thuis voelt.
- F: F: Ik wil het gebouw inderdaad meerdere functies meegeven, atelier ruimtes en een auditorium voor muziek of sprekers. Je hoeft niet altijd zelf in gesprek te zijn.
- J: J: Ja gewoon ergens een krant zitten lezen.
- F: F: Maar er is bijvoorbeeld in een eerder gesprek ook al genoemd. Kookworkshops, wanneer de achterblijver niet de gene was die kookte kan dat erg nuttig zijn.

- J: Ja en dingen samen doen, i.p.v. van zo tegen over elkaar in gesprek. Iemand die net weduwnaar is geworden bijvoorbeeld, kan z'n gesprek heel onveilig zijn. Het is allemaal net nieuw en onwennig. Je weet je misschien ook niet zo goed een houding te geven maar met elkaar iets doen, zoals uien hakken en worteltjes schrapen en met elkaar een grote schaal lasagne maken. Dat is leuk om te doen en ondertussen kun je dan wel of niet met elkaar praten maar het hoeft niet.
- F: Ja dus dat is de opzet.
- J: Ja dat is heel goed dus dingen met elkaar doen.
- F: Tuinieren, dieren zouden ook onderdeel kunnen zijn.
- J: Ja dieren heel goed, je maakt ook een hormoon aan, oxytocine maak je aan. Als je een poes op schoot hebt of een hond. Ja waarom niet dat kan allemaal. Of samen een hond uitlaten of samen wandelen. Daarom zijn er natuurlijk ook veel wandelcoaches.
- F: Ja inderdaad hier onder aan de pagina; klaar mee I loop mee.
- J: Ja sporten is natuurlijk heel belangrijk. Maar het is natuurlijk misschien ook een plek waar voorlichting gegeven kan worden. Hoe doe je dat nou? Ook door mensen die zelf in die situatie hebben gezeten. Hoe krijg je je leven nu weer een beetje op de rit? Er zijn natuurlijk heel veel mensen die in het begin veel aandacht krijgen. Maar op een gegeven moment dan moet je zelf verder. En dan? Daar zijn niet zo veel mogelijk heden voor.
- F: Nou dat is precies tot wie ik me wil richten.
- J: Dat is heel belangrijk.
- J: Wat heel vreemd is wij zien het vaak als een pathologisch iets, als je aan het rouwen bent. Ow mensen schrikken daarvan, als ze je zien gaan ze je uit de weg. Wat moet ik nou tegen haar/hem zeggen, ik fiets maar even een rondje om want daar heb je der. Of ze komen met allemaal van die opmerkingen waarvan je denkt ja.
- F: Waar je niets aan hebt?
- J: Ja dat je denkt hou maar lekker je mond. Gewoon je hoeft niks te zeggen. Hoeft helemaal niet nee. En het hoort ook bij het leven en is daarmee ook heel normaal dat je daar een paar jaar over doet. Eigenlijk zouden we er dan dus ook veel meer naar toe moeten dat het normaal is i.p.v dat het abnormaal is. "Nee jo maar je zal zien over een jaar" maar misschien doe jij er wel vier jaar over, dat weet je helemaal niet. Dus dat is ook zo moeilijk.
- J: En humor is ook heel belangrijk. Zottigheid dat je ook weer plezier kunt beleven.
- F: Nog even terug, geur en deur hebben we gehad, tafel?
- J: Ja geen stenen tafel, natuurlijke materialen dat wel. Ik denk hout.
- J: Bank, stoel moet voornamelijk aangenaam zijn. En dat het er fris uitziet niet van de kringloop. Dat vind ik ook een soort droefenis. Fris en vrolijk.
- J: Uitzicht, groen maar dat is natuurlijk ook wel persoonlijk. Een wand met klimop of een mooie boom.
- J: Verlichting is natuurlijk heel belangrijk. Genoeg verlichting waar je ook bij kunt lezen en wat je kunt dimmen. Aan tafel misschien wat feller maar s'avonds misschien ook wat temperen.
- F: Misschien ook verschillende armaturen?
- J: Ja verschillend in ziekenhuizen heb je alles het zelfde met led. Dat niet. Daar word je ook niet echt blij van, verschrikkelijk lelijke verlichting al-
-

tijd. Nee warm licht dat is beter. En kaarsen mag natuurlijk niet dat is gevaarlijk.

J: Muziek. Verschillende soorten, waar je troost uit haalt. En ook samen muziek maken. Bijvoorbeeld een piano of vleugel in de entree? Dat is ook heel belangrijk voor rouwverwerking, zingen. Zingen is heel goed voor mensen. Samen muziek maken.

F: Ik hoorde laatst ook voor het eerst van een speciaal rouwconcert.

J: Ja zie wij mopperen soms wel maar in Nederland wordt echt van alles georganiseerd. Dat is gewoon echt zo.

F: Ja maar het lastige is wel. Nu ben ik er veel en full time mee bezig en al even. En nu kom ik er achter maar hoe weet je het anders. Dus eigenlijk mijn functie werkt dan als verzamel centrum. En nu twijfel ik nog heel erg over de naam 'centrum / nabestaande huis'. Ik geef het liever een echte naam.

J: Ja want het moet heel toegankelijk zijn. Centrum dan hebben mensen misschien het idee daar wil ik nou juist niet naar toe. Het moet heel open zijn, dat de deur misschien ook wel open staat. Dat je makkelijk daar naar binnen kunt lopen. Niet gesloten een beetje transparant.

F: Wat een voorbeeld is geweest voor mijn project zijn de Meggie centre's, ik zal even kort wat laten zien. Daar gaan ze er ook vanuit dat de architect een grote invloed heeft op het herstel proces.

J: Ja daar ben ik echt van overtuigt. Kijk wat een prachtig ontwerp, groen en transparant.

J: Ik moet ook denken aan een theehuis, dat heeft een houtenconstructie dat door loopt tot in het dak. Balken die door lopen over glas. Wat belangrijk is, is dat het gebouw wel open kan zijn naar de natuur maar niet z'n glazen paviljoen. Dat is met donkere dagen heel grauw en koud. Het gebouw kan als het ware onderdeel zijn van

de omgeving.

F: Nog even terug naar de Ronald Macdonald huizen, waren daar ook inspirerende onderdelen?

J: Ik heb gewerkt in Leiden. Dat is een heel mooi monumentaal pand, maar het zijn woonhuizen. Hele grote oude woonhuizen die opgeknapt zijn. Allemaal met sponsorgeld daar ben ik ook nog benieuwd naar hoe gaat dat in zijn werk met jouw project.

F: Zo als ik het nu zie, zal mijn project ook alleen maar mogelijk zijn met donaties. Mensen die echt het belang in zien van dit project. Het zelfde als de meggie centre's in Engeland.

J: Ik heb ook nog gewerkt in de kraamzorg vroeg. Toen hoorde ik later van een gynaecoloog, dat er onderzoek naar gedaan is dat vrouwen met hele goeie kraamtijd, goeie kraamverpleegkundige, die aandacht had voor haar en daardoor goed en veilig voelde. Dat die vrouw dan een hele goeie start maakte met de baby, dat de baby ook veel beter ging. En dat is met rouwen natuurlijk ook zo. Gijs is natuurlijk psycholoog en er komen mensen bij Gijs en dat noemt hij dan gestolde rouw. Die hebben het rouwproces niet door-gemaakt, verdriet woede en als je dat allemaal niet doet. Als je blijft werken en doorgaan dan kan het zomaar zijn na een paar jaar als er iets in je leven gebeurt. Dan ineens komt het als een boemerang dan toch. En dan schijnt het veel moeilijker te zijn om dat verwerkingsproces op te starten. Daarom noemen ze het gestolde rouw. Zolang het vloeibaar is, is het er gewoon en dat hoort erbij. Er moet alleen veel meer ruimte voor zijn. Dat mensen gewoon kunnen, tijd en ruimte voor is en dat het normaal is.

F: Gesproken met uitvaartondernemster Petra, zij gaf ook aan dat het eigenlijk heel vreemd is dat we zoveel tijd besteden aan de kraamtijd, maar aan de tijd rond afscheid eigenlijk weinig aandacht schenken.

J: En sterker nog je kunt je er heel goed op voorbereiden. We gaan er een heel mooi einde van het leven van maken. Want je wilt natuurlijk niet dat die persoon dood gaat maar als dat eenmaal zo is. Het heeft ook met respect te maken. Voor die persoon voor wat die betekent heeft en gedaan heeft. En dan zet je iets neer rond die persoon. Ik vind het een soort droefenis als er dan helemaal niks word gedaan. Ben je dan al die tijd op deze wereld geweest en dan verdwijnt je zomaar heel stilletjes via een achterdeur.

F: Dat zou inderdaad niet zo moeten zijn.

J: En Floor wat heb je nog meer voor vragen?

F: Beweging eigenlijk hoe je je door het gebouw beweegt?

J: Ja wel een ruimte waar je je terug kan trekken. Waar je een op een kan terug trekken of in een klein groepje, een aparte ruimte. Misschien hoeft dat geen aparte ruimte te zijn, maar hoekjes. Hoekjes lijkt me prettiger geen muren dan krijg je weer een soort ziekenhuis kamer idee. Waar je dat slechte bericht kreeg, ze stoppen je altijd in z'n kamertje.

F: Ja zonder al te veel uitzicht.

J: Ja dus een hoekje dat lijkt me veel beter. Een hoekje waar je kan eten en drinken een hoekje waar je de krant kunt lezen. Eigenlijk hoeft het dan ook niet ontzettend groot te zijn. Met verschillende licht inval, wat getemperd of wat meer open.

F: Heel goed dankjewel en dan kunnen we het nu afronden.

J: Ja ik vind het een mooi project.

Img: Nieuw leven voor de dood - fietstunnel
by Michael van Bergen

Interview 16-05-2019, Michael

Architect - Amsterdam

F: Hoe ben jij jouw afstudeeropdracht gestart?

M: Wij moesten ons eigen opdracht formuleren bij de academie van bouwkunst. Toen dacht ik waar liggen mijn talenten/ interesses. Dat was sacraliteit met licht en donker dat vond ik interessant. Een ander thema was vergankelijkheid. Ik had toen net een boek gelezen van Midas Dekkers; de vergankelijkheid. Wat ik eigenlijk mooi vind van ruïnes en oude gebouwen, dat het eigenlijk een suggestie geeft van wat er vroeger was maar eigenlijk in een abstracte vorm. Dat het er eigenlijk niet meer is maar dat er nog wel restante zichtbaar van zijn. Dus de vergankelijkheid vond ik iets interessants. Ik was toen ook gefascineerd door ondergrondse gebouwen. Step well in India, dat zijn eigenlijk een soort putten waar vroeger water uit werd gehaald, met rituelen. En zijn hele ondergrondse gebouwen geworden. Dus dat vond ik interessant en als laatste, unheimische plekken (beklemmend, onbehaaglijk, griezelig, onheilspellend). Ik had als voorbeeld gegeven als je ergens op een plek bent, in een steegje loopt en eigenlijk denkt dit is niet helemaal oké. Wat ik daar interessant aan vond is dat je fysiek voelt dat je op een bepaalde plek bent. Waardoor eigenlijk alle poriën open staan. Waardoor je ineens heel bewust ruimte beleeft. Al die thema's bij elkaar dacht ik moet ik dan niet iets doen met de dood. Dat is eigenlijk ook z'n moment dat je heel bewust bent van je omgeving.

Ik heb eerst een paper geschreven dat heet ruimte voor de dood. We moesten eerst een soort onderzoek doen en in het paper kwam ik erachter dat wij de dood verbannen hadden naar buiten de stad. En dat we daarmee eigenlijk geen omgang meer hebben met de dood. Vroeger was het een sociale collectieve aangelegenheid. Even plat gezegd je bent thuis opgebaard, dat zie je nu ook steeds vaker, maar een hele tijd was dat niet. De bakker maakte de koffietafel, de timmerman de kist en dan werd je eigenlijk naar buiten gedragen door de burens. Uitgezwaaid en dan ging

je naar de kerk. Op dat moment word het voor mij wel interessant. Daar had je dan de uitvaart maar de kerk was ook het gebouw waar je de geboorte vierde en waar je elke zondag zat. Dus eigenlijk had het gebouw een soort cyclus van het leven. Terwijl je nu ziet dat, dat helemaal uit elkaar getrokken is. Überhaupt de kerk bestaat niet meer natuurlijk. Eigenlijk vond het allemaal plaats in de stad. Nu heb je een crematorium wat vaak hele sombere ruimtes zijn. En je ziet de begraafplaats en dat zijn vaak echt plekken alleen voor de doden.

Ik heb een afstudeerboek gemaakt en eigenlijk heel mijn onderzoek staat erin. De redenering achter mijn project als je wilt kunnen we er even door heen.

F: Ja heel graag.

M: Het begint met de actualiteit. Kerkhoven die het steeds moeilijker hebben omdat die eigenlijk niet echt een plek meer hebben in de samenleving. Dit is waar het bij mij over ging alles ligt nu buiten het centrum van de stad. Een afbeelding van hoe je vroeger uitgezwaaid werd. Afbeelding midden in de Jordaan, een begraafplaats maar ook een soort ontmoetingsplek. Het waren de open plekken in de stad. Eigenlijk een soort park functie, je ziet hier een kindje zijn vlieger oplaten. En de was word gedroogd en gebleekt, mensen zijn aan het wandelen en tegelijkertijd wordt er iemand begraven. Dus die begraafplaatsen hadden een soort park functie. Dat vond ik echt wel interessant.

Ik moest op zoek naar een locatie dus ik heb gekozen voor "deze locatie". Was vroeger ook een begraafplaats. Vroeger Palm- of Noorderkerkhof op Bolwerk Haarlem tegenwoordig eerste Marxplantsoen. Het is nu de enige plek waar je nog de structuur ziet van de oude bol werken van de vesting. En er zijn nog twee oude bomen, platanen die het entree waren van de begraafplaats.

F: Wat wilde je bereiken met het project?

M: Mijn doel was om de dood weer met het leven te verweven.

F: Dus eigenlijk alle facetten, net zoals de oude foto van de begraafplaats/park in de Jordaan?

M: Ja maar daar moest dan ook de kerk staan, want het moest natuurlijk ook een gebouw worden niet alleen de begraafplaats. En daarmee wilde ik ook het ritueel weer opnieuw bekijken. Hoe we het nu doen is eigenlijk ook hoe we het al een hele tijd gewend zijn. Komt heel erg vanuit het Christelijk geloof nog. Alle tradities en ik heb gedacht moet dat dan nog steeds zo zijn? Kunnen we dat niet opnieuw bekijken.

Dit was een klein onderzoek, want op zich is de kerk natuurlijk een fenomenaal gebouw. Al is het alleen maar om de routing en de hiërarchie. Voor de sacraliteit de akoestiek etc. Dat heb ik geanalyseerd, hoe werkt dat dan met z'n routing. Je hebt een richting om de hostie te halen, een centrum dat hoog is en je gaat weer terug. Je komt altijd laag binnen en daarna word het hoog. Al die vormen die dan vertaald zijn in een soort tradities daar omheen. Z'n hostie kun je alleen maar halen wanneer je een cirkel kunt lopen.

Dat heb ik vertaald naar een vierkant, kunnen we die scenario's bij wijze van spreken abstraheren. Toen ben ik verder gaan kijken dan Nederland. Toen dacht ik hoe doen ze dat in andere landen met de dood zeg maar. India daar wordt je gewoon levend gecremeerd. Indonesië daar laten ze je ontbinden in het bos en daarna doe je nog een laatste ronde door het dorp om afscheid te nemen. Dit vind ik ook heel fascinerend in Japan, dat heet de living funeral. Als je terminaal bent kunt je de uitvaartceremonie doen als je nog leeft. En toen dacht ik ja dat snap ik wel. Je wacht in je bed tot dat je dood bent, en dan ben je dood en dan zeggen de mensen de meest fantastische dingen over je. Dus waarom kan dat dan niet andersom. Dit is India ook dat heet de tower of death. Daar leggen ze de lichamen in en dat laten

ze dan de aasgieren opeten. Dit is een van de grootste begraafplaatsen van het midden oosten, Irak. En dit is de Filipijnen daar zetten ze je nog even in een stoel voor je hut. Dan kunnen de mensen nog afscheid van je nemen. Begraafplaats in Hong Kong, super stedelijk. En de Filipijnen nog daar hangen ze de kisten aan de muur om de geesten te verdrijven. Fascinerend ook dit is Barcelona. Wij begraven in de grond, maar zij hebben daar een harde grond. Sommige dingen zijn gewoon heel basaal en praktisch dan gaat het niet in de grond dus daar doen ze het boven de grond. Fantastische huisjes, kapelletjes en dat heeft puur ook met het klimaat te maken natuurlijk. En deze is in Rusland super esthetisch, prachtig eigenlijk. Ook omdat het versnipperd is en het zijn eigenlijk huisjes waar je dan ingelegd word. Dit is een Joodse begraafplaats en wat ik hier zo mooi aan vond is dat alles het zelfde is. Het zijn eigenlijk een soort groepjes mensen. Daarom voelt het heel vriendelijk heel organisch. Heeft puur ook te maken met de vormgeving.

Toen ben ik gaan.. Ik wilde heel graag de dood verbinden met het leven. Dus het liefst wilde ik bij wijze van spreken dat er ook een tram doorheen ging. Toen heb ik een collega van mijn geïnterviewd Dirk (zijn vriendin aan een kort ziekbed, 3 maanden kanker, verloren). En uiteindelijk was dat toen drie kwart jaar geleden. En hij vertelde toen eigenlijk aan mij als eerste zijn hele verhaal. Dat was echt vier en een half uur en hij heeft alleen maar zitten huilen. En toen dacht ik echt wow de dood is echt wel serieuze shit. Het ligt heel gevoelig, het ligt echt knetter gevoelig. En dat is ook waar m'n interesses lagen, je bent zo bewust van alles wat er om je heen gebeurt. Hij vertelde ook dat toen zijn vriendin was overleden, ze lag opgebaard thuis, hij nog iedere morgen met zijn bordje bij haar ging zitten ontbijten. Ze was toen eigenlijk nog heel dicht bij. En eigenlijk aan het slapen. Tot dat zij op een gegeven moment opgehaald werd om voorbereid te worden voor de uitvaart. Hij woonde in Amsterdam drie hoog weet ik veel wat dus zij moest op een brancard moest zij naar buiten worden getild. En

op een gegeven moment waren ze aan het hannesen met haar ze moest verticaal/ horizontaal door de voordeur. En in eens was op dat moment voor hem het leven eruit. Puur omdat er zo gehannest werd, toen werd het een object. Zo gevoelig is het dus eigenlijk. Beneden ging ze in de auto en zijn vader mocht dan de klep dicht doen. Het feit dat, dat een soort van fysieke handeling was, vond hij heel fijn. Want dat voelde alsof hij echt iets kon bijdragen fysiek. Op een gegeven moment reden zij de straat uit met twee mensen voor de auto en er achter met een derde persoon. Aan het eind van de straat stapte zij in en reden ze weg. Dat was een soort eerbetoon een soort respect en het feit dat het even wat langzamer gaat. Dat de tijd nog even stilstaat. Al dat soort dingen die voelde ik ineens heel erg. Dat is echt heel serieus allemaal.

Dit was een begraafplaats die zit hier een stukje verder. Die heet Huisje Verhaag daar moet je echt nog een keer langs gaan. Echt een fantastische begraafplaats. Helemaal door kunstenaars, een stel Leon en Willemijn, ik heb hun destijds ook geïnterviewd. Uiteindelijk hebben zij die hele begraafplaats, die zou oorspronkelijk geruimd worden, helemaal tot bloei laten komen. Hun heb ik geïnterviewd en ik heb ook een boek van hem gekregen, super leuk.

Dit was eigenlijk wat voor evenementen zijn er allemaal. Je hebt alle zielen natuurlijk, de nacht van de doden en dit is een keer peer jaar of een keer in de vier jaar bij de nieuwe Ooster nu ook. Hebben zij allemaal theater met verhalen vertellen. Dat is ook interessant en leuk.

F: Als je er in duikt kom je veel tegen rondom Rouw.

M: Ja ik was op een gegeven moment ook, ik maak even een sprongetje; ik wilde informatie over een crematie oven. Ik had op een gegeven moment een boek en in waterland zit een heel groot bedrijf. Dus ik heb daar naartoe gebeld, of ik mocht langs komen. Hij had eigenlijk geen tijd,

ik gaf aan al is het voor een half uurtje maar. Want ik wilde weten z'n oven hoe werkt dat nou. En welke condities, welke uitgangspunten en dat soort dingen. Uiteindelijk heb ik de hele middag bij hem gezeten. En heeft hij me heel de fabriek laten zien. En toen dacht ik, jemig het is echt een complete wereld. Zij leveren door heel Europa en hij heeft me alle foutjes verteld. Echt heel fascinerend.

Die kennen we natuurlijk ook, Herman Zeinstra die heb ik ook geïnterviewd. Dit is een schetsje dat hij gemaakt heeft, hoe hij het gebouw heeft uitgelegd. Op die manier ben ik eigenlijk continue op zoek gegaan naar verhalen en ook naar vertalingen en dat soort dingen.

En dit is, dat vond ik echt heel mooi. Het is een begraafplaats in Kopenhagen. En dat ligt midden in de stad ook en dat is eigenlijk een soort van Vondelpark achtige begraafplaats. Je kunt er ook met de fiets doorheen. En er worden ook nog steeds mensen begraven. En wat ik er cool aan vond. Neem bijvoorbeeld deze gasten hier, die zitten lekker een pizza te eten met een biertje. Direct naast een graf, maar die zeggen wat het mooie is aan hier, dat vanwege de dood iedereen ruimt z'n rotzooi op. Niemand draait harde muziek er is gewoon heel veel respect. Met de aanwezigheid van de doden zeg maar, dat vond ik interessant. Dit waren twee gezinnen, die hebben elkaar die ochtend opgebeld naar welk park gaan we? Ze gingen picknicken ze konden naar het ene park gaan of naar de begraafplaats. Toen zeiden ze tegen elkaar laten we naar de begraafplaats gaan daar heb je altijd andere gesprekken met elkaar. En wat leuk is dit jongetje hier, op een gegeven moment was hij op z'n kruis aan het klimmen. Toen liep zijn vader er naartoe en die zei nee dat mag niet. Nou waarom mag dat niet, ik wil klimmen? Nou zei die vader daar onder ligt iemand begraven. Het kindje vroeg wat is dat dan begraven. En zo hadden zij al spelende wijs een gesprek over de dood. Met goede associaties met waar hij als kind lekker heeft gepicknickt en gespeeld. Dat vond ik heel interessant. Maar er

liggen ook mensen de slapen en er zitten mensen te werken met hun laptop.

F: Ja dat zijn mooie en sprekende foto's.

M: Ja heel interessant als je even verder kijkt dan alleen maar zoals wij dat doen, de omgang met de dood. En Kopenhagen is Amsterdam eigenlijk. Het lijkt met de invloeden heel erg op Amsterdam, dus in die zin zijn ze super westers. Maar dat doen ze dan net op een andere manier.

F: Ja klopt ik las ook dat ze de uitvaart nooit bij een crematorium zelf houden.

M: Ja klopt inderdaad. Daarna heb ik gedacht nou wat voor gebouw moet het dan zijn? Moet het een omgekeerde toren van Babel zijn? Ik kwam al snel op iets verticaals. Dus ik ben gaan kijken hoe past dan z'n programma erin verticaal. Hoe doe je dat dan? En hoe ga je om met, ik wilde wel dat het een publiek gebouw was/ werd. Zoals een begraafplaats maar wel dat, dat ritueel plaats kon vinden. Maar dan wel weer als het moet met elkaar kunnen bestaan. Maar het moet niet afleiden. Dus eigenlijk hoe ga je om met privé en publiek. Dus ik had bedacht dat er een soort plekken zouden zijn en gesloten ruimtes waarin hoogte verschillen. Zodat er eigenlijk een soort diagonalen/ verticalen ontmoetingen waren. Ik dacht als er een routing door heen loopt moet je eigenlijk altijd van een plek naar een plek gaan. Het moet niet te streng zijn allemaal. Het moet niet te lineair maar ook een soort ademplekken in zitten.

Maar toen kreeg ik al heel snel de vraag van de commissie, maar Mike hoe ga je om met religie? Maar toen dacht ik, ik heb helemaal niks met religie. Dus ik ga daar niet m'n vingers aan branden. Voordat je het weet ga je voor iedereen gebouwen maken, maar dan uiteindelijk ook weer voor niemand. Dus toen heb ik gezegd ik wil een gebouw maken voor de mens, en in mijn geval de Amsterdammer. Toen ben ik specifieke plekken opgaan zoeken in Amsterdam. Die wij op een

bijzondere manier gebruiken en die verbonden zouden kunnen worden met mijn thema. Dus ik dacht we hebben z'n prachtig water netwerk, kunnen we niet de uitvaartstoet over het water doen? En het mooie van dat water is dat het een beetje verdiept is, dus lekker rustig. Het is een vertraging want alles gaat twee richtingen op, je hebt er geen fietsers die langs komen, het is er heel rustig. Je hebt een ander perspectief van de stad. Dat past heel goed bij de uitvaart bij de stoet zeg maar. Dit is natuurlijk Rijksmuseum, ik woon daar vlak in de buurt en ik fiets daar eigenlijk dagelijks doorheen. En ik dacht eigenlijk hoe mooi is het dat je gedurende onderweg naar je werk, contact maakt op die manier met de dood. Al gaande weg naar je werk, je fietst er even doorheen en je denkt er weer even aan. Dat is denk ik ook een hele toegankelijke manier.

Dit is het Begijnhof Amsterdam, midden in de stad. En vroeger zaten daar de nonnen en dat soort dingen. Is ook een heel erg naar binnen gekeerd plein. Eigenlijk achter de drukte van de Kalverstraat. Wat ik daar wel mooi aan vond, wat we nu doen vaak, de dode licht bij wijze van spreken al een half uur klaar in het crematorium te wachten eigenlijk en wij komen daar dan binnen. Kunnen we dat niet net doen als een soort trouwerij eigenlijk? Die twee dingen lijken vind ik heel veel op elkaar. Dat we eigenlijk op een luw plein samen komen met z'n allen, dat we daar de doden ontvangen. En dat we dan samen met de doden naar binnen gaan om afscheid te nemen. Dat vind ik van veel meer respect getuigen dan dat de doden daar al ligt te wachten. Familie op de eerste twee rijen met de rug naar je toe. Mag je dan stiekem aansluiten daar achter. Zo gaat dat nu.

F: Nou dat hoeft niet meer.

M: Nee er zijn wel nieuwe ontwikkelingen.

F: Doorgaans gaat het zo inderdaad, als er niet over nagedacht wordt gaat het nog via deze vaste patronen.

M: Dit vond ik een heel mooi voorbeeld, het blauwe theehuis. Hier zie je een bruiloft boven. Maar hier beneden zijn gewoon de parkgangers. Doormiddel van vier meter in dit geval, doormiddel van die afstand ben je wel met elkaar maar je hoeft niks met elkaar. Je kan niet naar elkaar toe lopen, je ziet wel elkaar maar er is een soort. Doordat het verticaal is, is er een interactie maar op een subtiele manier. Dus die twee dingen kunnen gewoon samen gaan. Terwijl als het een vloer is, dan ben je ineens kwetsbaar. Dus die heb ik gebruikt en deze heb ik gebruikt. Dat is de Adam toren, daar was de vraag is dat niet gewoon de plek om je glas te heffen op het leven zeg maar. Uitkijkend over de stad alles in abstractie. Even boven de stad uit..

F: Een rust moment.

M: Dit was mijn locatie en ik heb dat dus eigenlijk daarop geprojecteerd. Je komt aan met je bootje over de grachten met een stoet, dan staan er mensen te wachten op een verdiept plein. En omdat het gebied dat daar tussen ligt wat hoger is kan ik daarin een boothuis maken. En op het plein een soort vrij gebouwtje maken a la blauwe theehuis voor een soort vrije uitvaart. Met een buiten terras. En dit is de rotterdammer brug die ligt ervoor, we pakken altijd de kortste route dus die moet precies aansluiten op het gebouw. Dat je op die manier via de brug zo door het gebouw heen fietst. En dat daar dan een ontmoeting plaatsvindt. Dat is de vrije uitvaart maar ik wilde ook plek bieden aan een formelere uitvaart. Die heb ik dan in de kruin van de bomen gelegd. Waardoor je eigenlijk de akoestiek van de bladeren, dat het heel rustig is maar ook de seizoenen dicht bij. Dus dat leek me dan hier de plek voor. Dit was een begraafplaats, eigenlijk boven de stad waar s 'avonds het licht zou kunnen branden als een warm hart, de doden als een warm hart boven de stad. En dit zou dan de plek zijn van het uitzicht eigenlijk. Dus echt dat je het leven kunt vieren. En de begraafplaats heb ik zo ontworpen dat je echt een soort diagonale/ verticale/ hori-

zontale ontmoeting hebt.

Ruimte maken. Deze afbeelding vind ik echt wel cool zelf. Dit is begraafplaats Buitenveldert. Dit is achter een soort werkplaats, met een berg van ruimingen daar kunnen nog menselijke resten in zitten. Ik mocht daar eigenlijk niet komen maar uiteindelijk is het me toch gelukt. Want het is eigenlijk ook tevens een soort bouwterrein. Wat ik zo mooi vond is dat het eigenlijk een soort berg is. Het is een object. Dus je kunt het zien, aanschouwen er valt licht op en schaduw. En daaromheen is eigenlijk een soort ruimte, de grens bomen en dit is het object. En ik dacht kan ik niet vanuit dit principe een soort heldere ruimtes maken.

Een ander voorbeeld is, wat je ook vaak ziet is dat je een gebouw hebt met allemaal muren met deurtjes erin en dat je eigenlijk niets, geen overzicht hebt van wat er allemaal gebeurt. Dus ik heb daar een maquette van gemaakt; dit is eigenlijk het principe. Tevens de sleutel om privé en publiek te scheiden van elkaar zonder dat het een soort Schiphol wordt met allemaal bordjes je moet hier links/ rechts. Als dit de rituele ruimte is, als een soort volume aan de binnenkant, dan kunnen we aan de buitenkant een soort route maken omhoog in het gebouw en dat wordt dat de publieke route. Binnenin een ruimte en dan de secundaire functies in blokjes aan de rand. Toiletten, opbergruimte, lift. Zodat als je binnenkomt in een keer de ruimte begrijpt zoals deze in elkaar zit.

Het tweede principe is eigenlijk dit, uit inspiratie van Loos, dat je eigenlijk een soort overgang maakt tussen de rituele ruimte en de publieke ruimte. Door daarin drie treden te maken, drie treden van Loos van 53cm, vernauwing en daarna een opening.

En wat ik dan eigenlijk doe, het derde principe; dat ik die ruimtes doormiddel van een spirituele route met elkaar verbind. Dit is de publieke route met het entree, hoger is belangrijker, geeft aan

dit is de ruimte waar het gaat gebeuren. En dan heb ik hier een raam gemaakt waar je naar buiten kunt kijken.

Boven op elkaar werkt het ook samen verticaal. Ik verschuif de kern naar buiten zodat ik ook daglicht pak voor andere ruimtes. En zo loopt de route op die manier, en dan is dit weer een plek waar je naar binnen kan. Dat kan dan op elke verdieping waardoor je.. Wat ik had bedacht is dat je al die verschillende ruimtes hebt, die je dus met elkaar kunt verbinden en op die manier je eigen ritueel kunt vormgeven. Je eigen volgorde, je kunt bijvoorbeeld zeggen we doen alleen een borrel en dan gaan we daarna via de publieke ruimte naar beneden. Of we doen de uitvaart en dan gaan we naar boven of... Al die ruimtes kun je dus naar wens met elkaar verbinden. Maar dat kun je dus doen die rituele ruimtes lopen omhoog, maar je kunt elk moment naar buiten lopen en via de publieke ruimte weer op weg naar huis of.. Naar eigen invulling.

Deze route/ openbare heb ik dan in baksteen ontworpen. En die heeft een buiten klimaat omdat hier dus een gat zit. Dus wel uit de wind maar wel een buitenklimaat. En door het entree een binnenklimaat. Daarmee benadruk je de scheiding. Nu is vaak de overgang te snel. Van een aula gaan de schuifdeuren open en je stapt direct uit die zone. Door via de publieke ruimte te lopen heb je een overgangsfase. En hier voel je dus de wind, je kunt naar buiten kijken om je te oriënteren t.o.v. de stad. Op die manier heb ik het geheel georganiseerd. Wat ik hierdoor ook kreeg is dat je eigenlijk hele sacrale entrees creëert. Omdat je op verschillende hoogtes kunt pakken. Dat ik ook bijvoorbeeld net de trede van de trap laat uitsteken, dat geeft een introductie van water om de hoek gebeurt. En dit zijn, ik noem het de 'ademplek', net iets meer ruimte zodat het een vierkantje wordt met een stoeltje zodat je bij wijze van spreken even kunt gaan zitten als je niet zo lekker bent. Dus dat, het gaat over ruimte maken!

Nog een referentiebeeld van een begraafplaats, er mogen geen doodlopende stukken in zijn. Je

moet altijd een rondje kunnen lopen, altijd lekker kunnen dwalen. Doodlopend dat is niet fijn. Dus op een gegeven moment heb ik bedacht dat ik de kapelletjes, naar de schil wilde brengen. Dat je daar rondom kon wandelen eigenlijk zoals in een park.

Dit is de afbeelding waarin ik al mijn ideeën heb samengebracht. Mijn groenlicht kreeg ik op dat moment niet, tevredenheid over de ruimtelijkheid maar of ik nog verder wilde studeren op de principes van Loos. Hiervoor ben ik naar Praag gegaan naar het Muller house. Daar heb ik echt de constructie doorgrond om het eenvoudiger te maken. Hij heeft een soort Raumplan met tien regels gemaakt. En dat heb ik eigenlijk vertaald naar mijn eigen ontwerp. Mijn programma, wat zouden dan mijn tien regels zijn? Als ik een soort Raumplan zou maken. Van hieruit een stramien bepaald, constructie en met de splitlevels hoe kun je relaties maken met elkaar. Hoe kun je dat dan verbinden. Dat heb ik dan ook in maquettes uitgeprobeerd.

Ik heb eigenlijk een soort kapelletjes bedacht op die begraafplaats waar je dus deels bovengronds begraven kon worden maar waar ook urn plekken waren. Dit is een voorbeeld van hoe het niet moest zijn, in een rijtje. Als het een rijtje is moet je bijvoorbeeld altijd naar buiten kunnen kijken. Een soort ruimte voor ontsnapping, ontlasting. Maar het liefst net zoals een huis, dus dat je in een soort voorportaal komt, je komt binnen. Verleid door het licht dat je om de hoek moet gaan. En dan om de hoek heb je echt een plek dat je kunt zijn. Bij die buiten schil, een soort spanning opbouw door vernauwing en daarna weer open.

Vandaaruit naar de urn plekken. Wat moet dat dan zijn? Toen kwamen voor mij eigenlijk weer de oude en de nieuwe tradities bij elkaar. Kunnen we niet iets bedenken dat we glazen urnen hebben met een kleur. En dat dan door de wand het licht er doorheen schijnt. Vroeger hadden we glas en lood daar werden verhalen op verteld, kunnen we dat niet in een moderne vorm doen met de

urnen. Dat mensen/ bezoekers betovert worden door de kleuren en dat het steeds anders is. Lage zon, hoge zon en de seizoenen.

Drie routes, in de schil een soort wandel route. Deze veel intenser van hout voor de dode.

F: Met de lift?

M: Een soort touw lift heb ik bedacht. Dat je mensen een rol, fysieke rol kunt geven in de uitvaart. Ook vanuit op z'n Amsterdams. Hoe we het vroeger deden. Met een katrol aan de gevel werden de spullen verhuisd tijdens een verhuizing. De inboedel werd op een boot gezet en dan ging je met de hele familie op de bank op de boot naar je nieuwe plek. En dan kwam je aan bij je nieuwe huis. Ik dacht kunnen we dit niet omdraaien, dan ga je met de familie op de boot, uitvaartstoet. Kom je bij het crematorium en dan ga je met de touw lift naar boven 'naar de laatste bestemming'.

Een impressie, z'n ceremoniële uitvaart heeft dan een beetje de uitstraling van een kerk. Je komt een beetje vernauwt binnen en daarna krijg je die hoogte. Een soort lineaire opstelling. Terwijl bij de vrije uitvaart dacht ik meer aan een ontwerp waarbij je rondom de dode kunt zitten. Dat het wat vrijer wordt met een splitlevel, dat je allemaal zit plekjes hebt waarbij je elkaar ook wat meer kunt ontlopen als familie. Dat als je even geen zin hebt om met iemand te praten dat je eigenlijk selecte groepjes krijgt. Wat vrijer dat je ook naar buiten kunt gaan. Dat je boven op het dakterras kunt zijn. Dit is nogmaals z'n principe van de begraafplaats rondjes lopen. Allerlei soorten ontmoetingen. Dit was de ontlading met allemaal buiten terrassen uitkijkend over de stad. Maar ook even een plek waar je niets hoeft doen. Einde van die route.

De twee oude platanen daar heb ik een soort bomen laan van gemaakt. Van vroeger verbonden met de nieuwe bomen door het gebouw heen. Wel grappig ik heb uiteindelijk het maquette'tje die kleine variant die heb ik van klei gemaakt.

Van Amsterdamse klei. Van de Noord Zuid- lijn daar hadden ze zo diep gegraven dat klei tegen kwamen. Daar kon ik ook nog een kaarsje in aansteken. Tijdens mijn afstuderen kon ik vertellen wat het zou betekenen als er s 'avonds in die kapelletjes licht zou branden. Dat, dat dan als een soort warm hart boven de stad was.

Nog een paar renders, vanaf de computer. Dit is het plein, met het boothuisje, de stoet komt aan en misschien is hier wel s 'avonds buiten de uitvaart met een kampvuur en een dj of een band. Hier hoe onder het gebouw door kunt fietsen. En deze is eigenlijk van de scheiding tussen privé en publiek. Als de deuren dicht zouden zijn dat, dat een soort verblinding zou zijn. Wat ik eigenlijk continu wilde is dat je mensen een keuze geeft. Om te verleiden daar wel of niet naar toe te gaan. In het midden van het gebouw een gat, atrium zodat je je eigenlijk altijd kunt oriënteren. Daar komt het licht naar binnen en het zelfde geldt voor de schil. Daar waar de kleuren van de urnen zijn ik kan me voorstellen dat het verleid om daar naar toe te gaan. Maar je kunt daar ook gewoon een rondje lopen zonder echt tussen de doden door te lopen. De ruimte waar de vrije uitvaart plaatsvind. Dit is hoe ik dacht hoe je de dode naar de oven begeleidt. Warme ruimte, vanaf de rituele trap van hout die als een worm er doorheen loopt. Wat ik belangrijk vond is dat daar de oven is waar je de dode instopt en daarnaast een gat naar de wolken naar buiten. Het idee, de dood is zo abstract. Dus hij gaat daar naar binnen en hij gaat daar naar toe. Dus dat je op die manier een soort verbinding met buiten maar ook met waar je uiteindelijk naar toe gaat. Dit was het eind van de route, eigenlijk de plek waar je even niks hoeft. Wat ik een goede oplossing vind is dat dit water reservoir een halve meter hoog zou zijn en is daarmee de balustrade. Zodat je vrij uitzicht heb zonder nog een hek te hoeven plaatsen. Het water is stilstaand zodat het werkt als een spiegel. Dus ik kan me voorstellen met een zonondergang of met de sterren dat, fantastisch moet zijn. Dat, dat reflecteert op wat er buiten gebeurt. Het is ook de plek waar je een

kaarsje kunt aansteken, drijfkaars en daarmee ook weer een fysieke handeling. Een ritueel dat heb je gedaan en daarna kun je weg. Dit was van die kapel wat ik zij, met die glazen urnen waardoor de ruimte overdag altijd anders is. En s 'avonds brand hier het licht en gaat het naar buiten. Maar daarmee zorg je ook dat het gebouw een symbool wordt. Iedereen mag zijn lievelingsboek mee brengen voor de overledenen zodat het allemaal een grote bibliotheek wordt. Toen dacht ik hoe zou ik willen herdenken. Ik zou het prachtig vinden om een plek te hebben om over de stad heen te kunnen kijken en te kunnen herdenken. Daar hebben we de eerste ruzie gehad en daar de eerste zoen. Maar dat je dus random een boek pakt en dat je kunt lezen ter afleiding. En misschien ter inspiratie hoe kan ik mijn volgende dag invullen. Dat is natuurlijk een beetje de referentie naar een heilig schrift/ bijbel maar dan op een nieuwe manier. Wat vrijer.

F: Korte introductie van mijn project.

M: Heb je al een locatie.

F: Ja in den Haag in de omgeving tussen duin en bos.

M: Ben je wel eens bij Westerveld geweest. Dat is mooi hea, (F: Ja). Ook natuurlijk vanwege de duinen. Wat ik daar met name zo mooi vind is de route naar de aula toe. Zo'n slinger route op een berg, maar ook dat, dat opgeknipt is. Dat heb ik ook geprobeerd te vertalen naar mijn gebouw. De route op de berg en dan boven de beloning.

F: Ja, wat ik mooi vond aan de route en de haarspeldbochten. Ik heb daar afscheid genomen van mijn vader. De stoet was lang en vanaf voor kon ik bij iedere bocht een glimp opvangen van de gene achteraan. Dit voelde troostend.

M: Ja dat is fantastisch, ik heb altijd geleerd je hebt het Engelse landschap en het ranse landschap. De Franse zijn de diagonalen en de rechte lijnen. En de Engelse zijn juist zoals het vondelpark van

Soger, der zwierige lijn waardoor je steeds een ander perspectief krijgt. Echt een park en dat is natuurlijk super mooi.

F: Als je daarmee een ander perspectief op rouw en de dood zou kunnen inspireren zou fantastisch zijn.

M: Het feit dat je de rituelen op kunt knippen, het scheiden van die rituelen is heel fijn en maakt het heel duidelijk. Je gaat van de uitvaart naar de koffie. Dat heb ik ook van Zeistra geleerd hij trekt ook net twee gebouwtjes los van elkaar. Waarvoor je ook tussen door in de buiten lucht komt en bewust wordt gemaakt van de overgang. Lucht en ontlading.

M: Hier tegenover staat wat ik noem het Ikea-principe, je gaat erin er is maar een weg. Heel af en toe heb je een short-cut of een ontsnapping. Maar uiteindelijk loop je meestal de hele route door en kun je maar op een manier naar buiten. En dat vind ik echt verschrikkelijk. Dat het zo aan elkaar geknoopt is daarmee maak je het niet bewust mee. Dan sta je eenmaal buiten en is het als een droom voorbij gegaan.

P:

Img: Tuinzaal, de Nieuwe Oosterbegraafplaats, Amsterdam
by Floor van 't Veer

Interview 12-06-2019, Mariek en Jeanine

Nabestaanden cafe – de Nieuwe Oosterbegraafplaats, Amsterdam

- J: Zoals je weet zitten wij in het cafe Roosenburg naast het museum Tot Zover op de Nieuwe Ooster. Daarnaast zit de tuinzaal zo noemen ze dat zelf, dat is de locatie waar wij het nabestaandencafe houden. Je kijkt hier ook uit over de tuin. De gene die daar over gaat onderhoudt ook de plantjes en buiten liggen er kussentjes op stenen zodat je ook naar buiten kunt. En dat is dan de zogenaamde industriële vormgeving. Dat is heel open en licht. Alleen akoestisch is het minder geslaagd. Doordat de vloer is een soort beton, ramen, geen gordijnen geen kleedjes. Nu hoeft dat van mij allemaal niet maar akoestisch is het dan wel lastig vaak als mensen wat zachter praten of iemand is doof of half doof. Of ze zijn bescheiden of vol met emotie, dan moeten wij vaak herhalen wat mensen zeggen voor degene die aan de andere kant van de ruimte zitten.
- M: Dat is moeilijk als je moet vragen of iemand harder kan praten. Wanneer bij iemand de emotie in de keel zit. Maar dat open vind ik heel fijn ook in de winter. De glazenwand naar de tuin, ik ervaar het als fijn en de nabestaanden vinden dat ook fijn. Omdat het toch ook in de winter, maakt de pui het lichter. Ook als het buiten onweer is dan beleef je dat met z'n allen. Het gaat er ook om als nabestaanden dat je beleeft wat er is. Dat je onderdeel blijft. Dat is juist de kunst van het overleven van rouw. Dat je in het nu bent, dat alle prikkels die er zijn ervaart. Je kunt een hele beschermde omgeving hebben, warm en knus maar daarna komen ze ook weer buiten. Het zijn wel kwetsbare mensen maar rouw hoort ook bij het leven. Het is geen ziekte. Je moet door een periode heen maar het hoort bij het leven. Als je dat niet meer ziet en je gaat je afsluiten, dan ga je problemen zien. Mensen die in hun eigen wereld gaan leven, dat kan wel even. Iedereen doet dat soms een paar maanden en soms komt die periode terug. Maar toch moet je de band met het leven de mensen om je heen die moet je houden. Dat is heel belangrijk.
- J: Het is dan nog niet eens belangrijk waar het nabestaanden huis komt, kan midden in de stad zijn. Maar het kan ook midden in de natuur zijn of aan de rand van een park. Maar wel die link naar het leven. Dat is echt belangrijk.
- M: Dat merk je ook. Nabestaanden die bewust sociale contacten vasthouden, die gaan dat traject wat minder moeilijk door.
- F: Hoe is bij jullie het initiatief van het nabestaande café ontstaan?
- J: Wij waren het eersten nabestaanden café.
- M: In 2011 en in 2008 begon ik als vrijwilligster bij het Roosenburg café om dat tot zover toen in ontwikkeling was. Dat ging in 2009 open en toen werd mijn vader heel ziek. Toen heb ik besloten ik ga mijn tijd daar in steken. Maar toen wisten ze al dat ik trainingen gaf in sterfte begeleiding. En samen met Micha, die stond toen in de organisatie van het café ook centraal, met haar ben ik het alzheimer café gaan bezoeken. Wij wilde het principe gaan baseren op het alzheimer café. Jeanine en ik wilde allebei iets met rouw. En toen dachten we leuk om dat samen te gaan proberen. En toen zijn we dat gaan ontwikkelen. Ruim een jaar gedaan over het opzetten.
- J: Wat voor soort materie ga je gebruiken? Hoe betrek je nabestaanden erbij maar geef je ze ook de rust om ons uitleggen wat het dan is waar je doorheen kan gaan. Enz. Dat heeft echt tijd gekost. Mariek zat ook meer bij sterfte begeleiding in de periode ervoor. En ik was coach voor mensen die een afstand hadden tot de arbeidsmarkt. Zwaar verslaafd of ex verslaafd. En psychiatrisch dus die zaten ook allemaal in rouwprocessen. Die stichting ging failliet. Toen dacht ik wat wil ik er verder allemaal mee. Toen kwamen wij elkaar tegen en toen zijn we gaan praten. Na een jaar zijn we naar de nieuwe ooster gestapt en met Micha gaan praten. En toen wilde ze heel graag dat wij dat gingen opzetten. Dus nu negen jaar.

- M: En we moesten elkaar ook leren kennen. We gingen ook samen door een proces heen. Dat is wat we nu automatisch doen, maar in het begin was het best wel zoeken hoe reageert de een op de nabestaanden en hoe reageer je op elkaar. Dus dat is heel belangrijk dat je samen met elkaar in een ballon in een flow zit.
- J: Terwijl we allebei, we zijn behoorlijk verschillend. Maar dat is juist heel leuk omdat we met respect elkaar heel goed kunnen aanvullen. Je merkt dat ook bij de nabestaanden de een loopt eerder naar Mariek om na de bijeenkomst nog iets te vragen en een ander loopt eerder mijn kant op. Dus ze hebben keus, dat is leuk.
- F: Het nabestaande café is nu een keer in de maand? Het word het druk bezocht?
- J: Ja de laatste zondag van de maand. Nou in het begin kwamen er vijf man. Maar dat moet zich natuurlijk ontwikkelen er moet geruchtbaarheid aan gegeven worden. We hebben wat interviews gehad in het parool en nog een nieuwskrantje. Maar al vrij snel begonnen er meer te komen. En nu als we 20 – 25 man hebben dan is het echt vollen bak. En dat hebben we nu al jaren eigenlijk iedere bijeenkomst.
- F: Wat is de leeftijdscategorie?
- J: Nou dat gaat tussen de 35 en de 80, maar ook 18 (maar dat is niet zoveel). En dat zijn vrouwen mannen, homo, lesbo, laagopgeleid, hoogopgeleid wij zijn heel laagdrempelig. Bewust, ze hoeven zich ook niet in te schrijven. Veel verschillende culturen alhoewel je merkt Marokkaans of Turks die we ook graag willen hebben maar die komen niet, die doen dat in hun eigen cultuur. Die doen dat meer met elkaar. Het is altijd laagdrempelig er is altijd een thema dat ze kunnen vinden op de website. Dan kunnen ze ook zien interesseert mij dat of niet. En ze komen ook van Heine en ver. Je zou denken ze komen enkel uit Amsterdam maar er is ook een meneer van Texel die komt eens in de zoveel tijd of uit het gooi.
- F: Ik was positief verrast door de initiatieven die ik vond rondom rouwverwerking.
- J: Gelukkig is er inderdaad een positieve ontwikkeling, de taboe gaat eraf. Het is nog steeds wel lastig een overzicht te krijgen. Er zijn verschillende initiatieven en je google'd niet vanuit eerste ingeving nabestaande café. Wij zijn wel aangesloten bij rouwzorg Amsterdam, daar is bijvoorbeeld ook speciaal voor studenten. Of Humanitas die hebben soms acht ochtenden voor mensen met bepaalde leeftijd, of kinderen of na zelfdoding. Zelfdoding zit bijvoorbeeld in Zaandam. Ik denk dat, dat heel goed is dat overkoepelende dat, dat er is inmiddels.
- F: Zoals ik het voor me zie, het nabestaanden huis dat ik wil ontwerpen. Is een soort schakel vergelijkbaar met rauw zorg Amsterdam. Heel laagdrempelig je kunt hier een eerste stap maken met rauw zorg/ begeleiding en vanuit daaruit bijvoorbeeld ook doorverwijzen.
- M: Als een soort buurthuis?
- F: Ja misschien kan je dat inderdaad wel vergelijken. Maar dan wel specifiek gericht op rauw zorg natuurlijk.
- J: Is het de bedoeling dat mensen er ook kunnen slapen of is het dag besteding?
- F: Nee het is echt dag besteding. Misschien zijn jullie op de hoogte van de Meggie centre's in de England?
- J: Is dat voor kanker? Ja heb ik wel van gehoord.
- F: Het is vergelijkbaar met de inloophuizen die we in Nederland hebben. Maar bij de Meggie centre gaan ze er vanuit dat de architectuur bij zal dragen aan een beter proces.
- M: Ik moet gelijk denken aan Cesar Manrique, die vond ik zo interessant. Die laat zijn gebouwen vloeien in de natuur. Lanzarote is een lava eiland.

- Zoals bijvoorbeeld dat hij lava letterlijk naar binnen laat komen. Dat is dan natuurlijk wel afgesloten maar hij laat het letterlijk naar binnen komen. Water ook. Ik vind dat zo rustgevend. Echt een inspiratie.
- J: Wat ik zo leuk vind van hem is dat het zo in de natuur verweven is maar zelf of in z'n kunstwerken heeft hij hele felle kleuren rood of geel. Dus dat verschil maar het past toch in elkaar.
- M: Hij heeft ook verschillende “mobiele kunstwerken” op rotondes. Heel veel kleuren maar die bewegen met de wind. Ook voor nabestaanden als die dat zouden zien je moet mee met de wind met wat je op dat moment voelt. Niet ertegenin of in opstand komen.
- M: Zo zie ik het, als ik het nabestaanden huis voor me zie: dan heeft het elementen die geïnspireerd zijn op het werk van Cesar Manrique.
- F: Specifiek ben ik benieuwd hoe jullie het gebouw zouden benaderen:
- J: Ik denk wel voor het entree, een soort van terrasvorming waar mensen kunnen gaan zitten. Waar ze als nog kunnen besluiten ik ga wel naar binnen of ik durf het toch niet. Het voelt wel goed of niet. Maar dan ben je al in het voorportaal als het ware. Het is fijn als dat ook open is, dus een terrasvorming. Dan kan je nog met je gezicht richting de buitenwereld gaan zitten.
- M: En een fontein. Water, beekje. Dat je het ook hoort.
- J: Wij verwerken ook vaak de elementen: vuur, water, aarde en licht (seizoenen). In de thema's die wij hebben. Wij doen geregeld als we beginnen om de mensen even rust te geven en te zitten en bij te komen. Metaforen en dan gebruiken we de natuur voor het rouwproces. Vroeger had je natuurlijk Elizabeth Kubler-Ross en nog een aantal, die zegt de eerste tijd heb je dat en nou dat is al lange tijd achterhaald.
- M: Nou zei zegt ook de fases kunnen ook door elkaar, dus de dingen kloppen wel.
- J: Nee maar volgorde en tijd is natuurlijk niet bepaald. Het kan ook terug keren of voor een periode stollen. Daardoor merk je door die metaforen, een zeetocht of lopen door de duinen of de bergen. Daar kun je natuurlijk van alles mee. Dat werkt rustgevend dus als je dat ook nog eens in je huis zou kunnen doen.
- J: Ik zou veel werken met natuurlijke elementen en kleuren.
- M: En ook met de zintuigen. Iedereen heeft een andere manier van kijken. Dus sommige kijken door hun ogen, sommige kijken door hun neus of door de oren. Wat werkt prikkelend dus alle zintuigen, geluid en ook geuren. En wat ik dan tegelijkertijd denk sommige mensen worden daar ook heel opstandig van. Als je teveel met natuur elementen bezig bent. Die willen meer rust en niet te zweverig. Dus juist een tegenhanger zoals bij de nieuwe ooster denk ik dat ze dit heel bewust hebben gedaan.
- F: Kun je een voorbeeld geven van geur.
- M: Ik word bijvoorbeeld heel blij van jungle geur, natte aarde. Geur van hout.
- J: Dat is wel moeilijk, een ander vind lavendel geur dus dat is wel moeilijk. Ik denk dat een geur niet te heftig aanwezig moet zijn. Dat als je met z'n tweeën bij wijze door de ruimte heen loopt dat de een zegt rook je dat ook en dat de ander dan zegt nee dat is me niet opgevallen. Dat het ergens aanwezig is maar niet te sterk.
- M: Kan bijvoorbeeld ook een lavendelplantje zijn, dan kun je het pakken of niet en als je het niet pakt dan ruik je het niet.
- F: Maken jullie soms gebruik van geluid/ muziek?
- J: Dat hebben we in het begin gedaan, maar dat is

best link. Want er is tegenwoordig zoveel muziek dat gedraaid wordt op crematies en begrafenissen. Dan heb je kans dat er een in de zaal zit; o dat was het lied van mijn man. En de een vind klassiek mooi en de ander wordt er niet goed van. En de ander wil juist op de achtergrond een beetje oude soul of. Ik vind dat heel moeilijk.

M: In het café zelf draaien ze vaak zacht salsa muziek, juist geen heilige muziek of te zwaar. Dat vind ik wel leuk. En dat is dan zo zacht dat mensen zich er ook niet aan kunnen storen. Maar mensen die het wel mooi vinden het op zullen merken.

J: Moeilijk muziek.

M: Maar je kunt er natuurlijk voor kiezen het toe te passen in verschillende ruimtes.

J: Misschien kiezen voor een piano, dat mensen zelf muziek kunnen maken of een jukebox dat er gekozen kan worden voor bepaalde muziek.

F: Een andere veel besproken activiteit voor het huis is een moestuin.

J: Ja handjes in de aarden. Een neven activiteit om het gesprek te bemoedigen.

M: Ik zit ook te denken aan iets met vuur. Of met licht bepaalde lampen. Bij de nieuwe ooster kunnen in de vijver kaarsjes gebrand worden op het water.

F: Als inspiratie laat ik het boek van crematorium Lommel zien.

J: Wat ik heel mooi vind is het gebruik van de natuurlijke elementen door het gebouw. De waterpartij. Natuurlijk licht dat op verschillende manieren goed gebruikt wordt.

M: Het heeft ook iets weg van West gaarde, crematorium in Amsterdam West. Mensen vinden het over het algemeen geen fijne plek omdat het

zo afgelegen is. Maar het heeft veel natuurlijke elementen.

M: Wat ik er wel aan zou toevoegen is wat Manrique gebruikt de ronde organische vormen. Daar zit ook continuïteit in.

J: Maar dat lava gebergte laat natuurlijk veel toe. Dat is daar al, daar kun je er fijn mee werken. Hier moet je het meer creëren.

M: Mooi om een boom naar binnen te laten gaan, een gebouw om de boom heen.

M: Denk je bijvoorbeeld ook aan geen grasveld? Waar mensen kunnen rollen of kunnen rennen, samen zitten.

F: Jullie uitzicht vanuit de tuinkamer is op de begraafplaats, maar is dat een stuk tuin of ook met zicht op grafstenen?

J: Het is een soort tuin die omgeven is met flink veel planten en bomen, dus je ziet niet direct de grafstenen liggen. En in de tuin staan allemaal kubussen van steen en daar kunnen kussentjes op. En ze hebben ter aankleding een paar hele oude grafstenen daar neer gezet en verder groeit en boeit er van alles. Het is met kiezels daar staan de stenen zitjes op en daar omheen de planten. De tuinzal heeft een grote schuifpui dus je kunt het er echt bij betrekken. Dat is heel prettig.

F: Dank jullie wel mijn vragenlijst is rond.

M: Ik zou jouw nog wel een vraag willen stellen: in hoeverre werkt dit project voor jouw eigen rouwverwerking?

F: Ja ontzettend eigenlijk, heel positief. Ik ben veel meer in gesprek geraakt door dit thema te kiezen, niet alleen met anderen maar ook met mijn eigen gezin.

